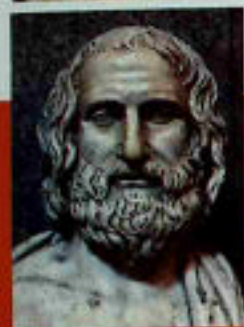

Abdug'opir QOSIMOV,
Sidiq XO'JAYEV

JAHON ADABIYOTI

ANTIK DAVRDAN
XVII ASRGACHA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

ABDUG'APIR QOSIMOV, SIDIQ XO'JAYEV

JAHON ADABIYOTI

ANTIK DAVRDAN XVII ASRGACHA

(o'quv-uslubiy qo'llanma)

Filologiya yo'nalishlari (o'zbek va xorijiy tillar) talabalari,
magistrantlar, mustaqil izlanuvchilar va o'qituvchilar uchun
mo'ljallangan.

«Farg'ona» nashriyoti,
2016-yil

UO'K: 821(100)652

KBK: 84(0)3

Q-61

*FarDU Ilmiy Kengashining 2016-yil 26-fevraldagi
№7-yig'ilishi qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.*

Taqrizchilar:

Dilmurod Quronov, Andijon davlat universiteti professori,
filologiya fanlari doktori;

Akbarali Sabirdinov, FarDU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasini
dotsenti, filologiya fanlari doktori.

QOSIMOV Abdug'opir, XO'JAYEV Sidiq

**Q-61 JAHON ADABIYOTI: antik davrdan XVII asrgacha: o'quv-
uslubiy qo'llanma; ilmiy-uslubiy nashr; A.Qosimov, S.Xo'jayev. –
Farg'ona: «Farg'ona» nashriyoti, 2016. – 232 bet.**

Oliy o'quv yurtlarining filologiya yo'nalishlari (o'zbek va xorijiy tillar) talabalari, magistrantlar, mustaqil izlanuvchilar va o'qituvchilar uchun mo'ljallangan mazkur qo'llanma antik davrdan XVII asrgacha bo'lgan Yevropa adabiyoti tarixini o'z ichiga oladi. Foydalanuvchilarga qulaylik yaratish maqsadida undagi materiallar quyidagi tartibda bayon etilgan:

- 1) tarixiy-adabiy davr haqidagi ma'lumotlar;
- 2) yozuvchilarning hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotlar;
- 3) badiiy asarlar yoki ulardan parchalar;
- 4) test savollari.

UO'K: 821(100)652

KBK: 84(0)3

ISBN: 978-9943-980-70-9

© A.Qosimov, S.Xo'jayev – 2016.

Mundarija

Kirish	5
I. Antik davr adabiyoti	7
<i>Qadimgi yunon adabiyoti</i>	<i>11</i>
Ma'budlar va qahramonlar haqidagi mif (asotir)lar	20
Homer.....	27
«Iliada» dostonidan parchalar	29
Hesiod	47
Ezop	53
Ezop masallaridan namunalar	53
Alkey	56
Alkey ijodidan namunalar	57
Sapfo	60
Sapfo ijodidan namunalar	61
Esxil	65
«Zanjirband Prometey» tragediyasidan parcha	66
Sofokl	72
«Shoh Edip» tragediyasidan parcha	73
Evripid	83
«Medeya» tragediyasidan parcha	84
<i>Rim adabiyoti</i>	<i>98</i>
Plavt	100
«Xumcha» komediyasidan sahnalar	101
Goratsiy	112
Goratsiy ijodidan namunalar	113
Vergiliy	117
«Encida» dostonidan parchalar	118
Ovidiy	123
«Metamorfozalar» («Evrilishlar») dostonidan parchalar	124
II. Yevropa o'rta asrlar adabiyoti	129
«Beovulf» dostonidan parcha	137
«Roland jangnomasi» dostonidan parchalar	139
Shahar adabiyoti namunalari	146
III. G'arbiy Yevropa Uyg'onish davri adabiyoti	153
Dante Aligyeri	158

«Ilohiy komediya»	158
Petrarka	173
Petrarka sonetlaridan namunalar	174
Bokkachcho	176
«Dekameron» novellalar to'plamidan parchalar	177
Fransua Rable	188
«Gargantuya va Pantagryuel» romanidan parchalar	190
Servantes	197
«Don Kixot» romanidan boblar	197
Uilyam Shekspir	206
«Hamlet» tragediyasidan sahnalar	207
Sonetlar	221
<i>Jahon adabiyoti tarixi (G'arbiy Yevropa) bo'yicha test savollari</i>	223
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	230

KIRISH

Adabiyotning inson ma'naviy kamolotidagi o'rni beqiyos ekanligi hech qanday isbot talab etmaydigan haqiqat. Shu bois yosh avlodga adabiyot tarixini o'rgatish barobarida ularning ma'naviy dunyosini boyitish, yuksak umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, kitobxonlik va mutolaa madaniyatini oshirish talab etiladi. Hozirgi globallashuv sharoitida, axborot texnologiyalarining tez sur'atda taraqqiy etishi, xususan, internet tizimining har bir xonadonga kirib kelishi ostonasida bo'y ko'rsatayotgan turli ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashishda so'z san'atining o'rni beqiyos. Shundan kelib chiqib, adabiyot bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarni zamonaviy talablar bo'yicha qayta ko'rib chiqish, o'qitishning ilg'or texnologiyalaridan foydalanish zarurati paydo bo'lgan.

Oliy ta'lim tizimida, asosan, filologik yo'nalishlar dasturiga kiritilgan «Chet el adabiyoti», «Jahon adabiyoti», «Tili o'rganilayotgan mamlakat adabiyoti» singari fanlar bo'yicha o'zbek tilida darslik va o'quv qo'llanmalari yaratish masalasi ham o'ta dolzarb hisoblanadi. Mazkur fanlar bo'yicha mukammal dasturiy qo'llanmaning yo'qligi bois o'quv jarayonida turli noqulayliklar yuzaga kelmoqda. Xususan, ma'lum bir adabiy davr, yozuvchilar ijodi yoki badiiy matn bilan ishlashda talaba oldida bir qator muammolar paydo bo'lmoqda.

Qo'lingizdagi o'quv-uslubiy qo'llanma yuqoridagi singari muammolarga barham berish maqsadida, mazkur soha bo'yicha ko'p yillardan buyon talabalarga saboq berib kelayotgan mutaxassislarning tajribalaridan kelib chiqib yaratildi.

Chet el adabiyoti bo'yicha mashg'ulot olib boruvchi professor-o'qituvchilar va talabalar uchun qulaylik yaratish maqsadida qo'llanmadagi materiallarga quyidagicha tartib berildi:

1. Tarixiy-adabiy davr haqidagi ma'lumotlar (masalan, Yevropa Uyg'onish davri adabiyoti).

2. Yozuvchi-shoirlarning hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotlar (masalan, Sofokl ijodi).

3. Chet el adabiyoti bo'yicha ijodkorlarning o'zbek tiliga tarjima qilingan asarlari yoki ulardan parchalar.

4. Mavzular bo'yicha nazorat savollari.

5. Jahon adabiyoti tarixi (G'arbiy Yevropa) bo'yicha test savollari.

6. Adabiyotlar ro'yxati.

Demak, talabalarining chet el adabiyoti bo'yicha o'nlab manbalarga murojaat qilishiga o'rin qolmaydi. Lekin talabalarimiz faqat mazkur qo'llanma doirasidan chetga chiqmasinlar, deyish ham noto'g'ri bo'lardi. Chunki mazkur kitobda chet el adabiyoti bo'yicha talaba bilishi lozim bo'lgan minimal ma'lumotlar hamda ma'lum bir davrdagi adabiy jarayon haqida tasavvur bera oladigan asarlar yoki asarlardan parchalar jamlangan.

Qo'llanmadan nazariy, amaliy va seminar mashg'ulotlarida ham foydalanish mumkin. Kitobning yaratilishida davlat ta'lim standartlari, chet el adabiyoti bo'yicha namunaviy o'quv dasturlari asos qilib olindi.

Talabalarda xorijiy mamlakatlar adabiy jarayoni haqidagi tasavvurni shakllantirish murakkab va mas'uliyatli vazifa sanaladi. Xorij adabiyotini yaxshi bilish, tahlil qila olish ko'nikmasi qiyoslash orqali o'zbek adabiyotini yanada teran his qilishga yordam beradi.

Qo'lingizdagi kitob ana shu mas'uliyatli vazifani ado etish maqsadida yaratildi. Qo'llanmadagi yozuvchi-shoirlar haqidagi ijodiy-biografik ma'lumotlarga tartib berishda N.Tronskiy, A.Jirmunskiy, A.Alimuhammedov, O.Qayumov singari mualliflarning darslik va qo'llanmalariga murojaat qilindi.

O'quv-uslubiy qo'llanma butunlay benuqson degan fikrdan yiroqmiz. Vaholanki, qo'lingizdagi kitob chet el adabiyoti bo'yicha rejalashtirilgan qo'llanmaning 1-qismi bo'lib, u haqida bildirilgan barcha fikr, mulohaza, takliflar mualliflar tomonidan keyingi qismda inobatga olinishi mumkin.

Chet el adabiyoti olamiga qiladigan sayohatingiz barchangiz uchun xayrli, mazmunli va samarali bo'lsin.

I. ANTIK DAVR ADABIYOTI

«Antik adabiyot» atamasi Yevropadagi ikki quldorlik jamiyati – Yunoniston va Rimda yaratilgan badiiy ijod namunalariga nisbatan tatbiq etiladi. Miloddan avvalgi VIII-VII asrlarda Yunonistonda paydo boʻlib, keyinchalik yuksak kamolot bosqichiga koʻtarilgan bu adabiyot miloddan avvalgi III asrda Rim madaniyatining tarkib topishida katta rol oʻynagan. Aslida, Yunon va Rim adabiyotidan avval madaniyat beshigi boʻlgan Sharq mamlakatlari, xususan, Misr, Eron, Xitoy, Hindiston, Bobil kabi qadimgi davlatlarda badiiy ijod taraqqiy etgan. Fikrimiz isboti sifatida qadimgi Misr ehromlariga bitilgan falsafiy sheʼrdan parchani keltirish mumkin:

«Bugun koʻzlarimda oʻlim:

Xuddi ogʻir xastalikdan tuzalayotgan,

Kasal odamday.

Bugun koʻzlarimda oʻlim:

Xuddi mirra daraxti hididay,

Xuddi shamolli kunda qayiq yelkani ostida oʻltirganday.

Bugun koʻzlarimda oʻlim:

Xuddi erkaklar urushdan qaytayotganda,

Yuraverib ochilgan soʻqmoqday.

Bugun koʻzlarimda oʻlim:

Xuddi koʻkdan choyshabni olganday,

Unda inson ilgari tasavvurida ham boʻlmagan narsaga erishadi.

Bugun koʻzlarimda oʻlim:

Xuddi uzoq yillik asirlikdan soʻng

Oʻz uyini koʻrmoqchi boʻlgan odamning istagiday».

Biroq, Yevropa xalqlari madaniy taraqqiyot yoʻlida asosan Yunon-Rim madaniyati bilan aloqador boʻlganliklari bois, shu xalqlar bunyod etgan madaniy merosni eng qadimiy deb hisoblaganlar. Shu bois «antik» atamasi (lotin tilida «antiquus» – «qadimgi») Yevropaning eng qadimgi madaniy yodgorliklari, jumladan, adabiyotiga tatbiqan qoʻllanib kelinadi.

Demak, antik adabiyotning tarixiy chegarasi miloddan avvalgi VIII-VII asrdan milodiy V asrgacha boʻlgan 1200 yillik davrni oʻz ichiga oladi.

Yunon adabiyoti Yevropa xalqlarining qadimiy adabiyotidir. Bu bilan qadimgi Sharq adabiyoti unsurlari yunonlarga hech qanday ta'sir o'tkazmagan degan fikrdan yiroqmiz. Yunon folklori qo'shni xalqlar folklori ta'sirida boyigan. Mana shu folklor zamirida paydo bo'lgan Yunon adabiyoti mustaqil ravishda taraqqiy etgan. Hozir bizga ma'lum bo'lgan badiiy shakllarning ko'pchiligi, uslub vositalarining bir qanchasi yunonlarning kashfiyoti sanaladi.

Rim adabiyoti Yunon adabiyotidan keyin rivojlandi. U Yunon adabiyoti tajribalariga tayangan holda taraqqiy etdi. Shu bilan birga, antik jamiyatning keyingi bosqichlarida paydo bo'lgan yangi muammolarni hal etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi.

Yevropa adabiyotining yuzlab, minglab namunalari unutilib, faqat mutaxassislarning mulkiga aylanib qolgani holda, Homer dostonlari, Yunon dramasi namunalari, buyuk Rim shoirlarining asarlari hamon badiiy qimmatini va estetik ahamiyatini yo'qotmagan. Mazkur asarlarining jozibasiz ulardagi yuksak mahoratdagina emas, balki shu adabiyotni yaratgan xalqlarning his-tuyg'ulari va orzu-umidlarining ifoda etilganligida hamdir. Qadimgi Yunon-Rim adabiyotida insoniyatning asriy muammolari qalamga olingan. «Ular botirlik jasoratini, kurash ishtiyoqini, Vatan mehrini, insonning qudratini kuylaganlar, ulug'laganlar, pastkashlik, qo'rqqoqlik, sotqinlik va shu kabi chirkin illatlarga nafrat ko'zi bilan qaraganlar»¹. Shu bois, uzoq o'tmishda yaratilgan bo'lishiga qaramay, Yunon-Rim adabiyoti namunalari turli tarixiy davrlarda ham jozibasini yo'qotmay, hammaga manzur va ma'qul bo'lib kelmoqda.

Yevropa xalqlari o'z taraqqiyotlari davomida bir necha bor Yunon-Rim san'ati va adabiyotiga murojaat etib, ular asosida o'zlarini bezovta qilgan tuyg'u va g'oyalarni hal etishga uringanlar. Ma'jusiylilik kuchli ta'qib ostida bo'lgan o'rta asrlarda ham antik mavzular Yevropa adabiyotidan chiqib ketgan emas.

XIV asrda Italiyada tug'ilib, keyin Yevropaning boshqa mamlakatlari yoyilgan Uyg'onish davrining ulug' allomalari antik dunyo ilm-fani, san'at va adabiyoti, falsafiy ta'limotlari ko'magida bashariyatni jaholat uyqusidan uyg'otishni maqsad qilganlar. Gumanistlar antik zamon yodgorliklarini to'plash va nashr etishga katta e'tibor qaratdilar.

¹ Антик адабиёт тарихи. –Т.: «Ўқитувчи», 1969, 6-б.

«Uygʻonish» soʻzining dastlabki maʼnosi ham «qadimgi madaniyatni tiklash» demakdir.

XVII asrdagi Yevropa klassitsizm adabiy oqimi esa antik dunyo badiiy ijodiga taqlidan paydo boʻldi va rivojlandi. Xususan, Yevropa sahnasida 100-150 yil davomida antik davr tragediyalari mavzusi asosiy oʻrin egalladi. Mazkur davr ijodkorlari antik adabiyot namunalari va adabiyot nazariyasidan (ayniqsa, Arastuning «Poetika» asariga katta eʼtibor qaratilgan) oʻz adabiy konsepsiyalarini yaratishda ijodiy yondashib, unumli foydalanganlar. Klassitsizm dramasiida keng tatbiq etilgan «uch birlik» (zamon, makon, harakat birligi) qonuni aynan shunday yondashuv natijasidir.

XVIII asrning 2-yarmidan boshlab, antik adabiyotga boʻlgan munosabat bir muncha oʻzgardi. Mutloq hokimiyatga qarshi bosh koʻtargan burjua rahnamolari antik davr adabiy, tarixiy va falsafiy yodgorliklaridan oʻzlarini qiziqtirgan ozodlik va erkinlik gʻoyalariini topdilar. Yunon polislari va Rim respublikasining buyuk yoki afsonaviy namoyandalari siymosida respublika tuzumining ideal obrazlarini koʻrganlar. Xususan, Plutarx va Tit Liviy, respublika tuzumi uchun kurashchilar Demosfen va Sitseron, imperatorlar istibdodini fosh qilgan Tatsit va Lukan hamda Rim satiriklari shular jumlasidandir.

Fransuz inqilobi davridagi (1789-1794) adabiyot, teatr, hatto xalq amaliy sanʼati ham antik libosga burkangan edi. Fikrimizni inqilob adabiyotining yorqin vakili Andre Shenening quyidagi soʻzlari tasdiqlaydi: «Qadimgilarning boʻyoqlaridan foydalanib, mashʼalalarimizni ularning siyosiy gulxanlaridan alangalatamiz va yangi ruh bilan yoʻgʻrilgan antik sheʼrlarni yaratamiz».

Xullas, yangi Yevropa sivilizatsiyasiga qadimgi Yunon va Rim madaniyati zamin tayyorlagan. Koʻplab buyuk soʻz sanʼatkorlari, xususan, Dante, Petrarka, Mikelanjelo, Shekspir, Milton, Bayron, Rable, Kornel, Rasin, Molyer, Volter, Lessing, Gyote va Shillerlar antik davr gʻoyalari, badiiy obrazlarini oʻz asarlarida qoʻllaganlar, yangicha talqin qilganlar.

Buyuk rus adib va tanqidchilari – Pushkin, Gogol, Belinskiy, Turgenyev va Tolstoy ham antik dunyo adabiyotini yuksak baholaganlar. Xususan, Belinskiy doʻstlaridan biriga yozgan maktubida qadimgi Yunon va Rim shoirlariga yuksak baho berib, quyidagicha fikr bildiradi: «Ili-

ada»... men uchun shunday bir huzur manbaiki, uning kuchidan ba'zan allaqanday totli qiynoqda behol bo'lib qolaman... Tushunmagan ko'p narsalarimni Plutarx tufayli tushunib oldim. Yunon va Rim zaminida eng yangi bashariyat ulg'aygan ekan».

Markaziy Osiyo antik dunyo bilan ko'p asrlar davomida madaniy-adabiy aloqada bo'lganligi tarixiy, ilmiy manbalardan ma'lum. O'z vaqtida ellinizm madaniyati yurtimiz madaniyatining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan bir qatorda Yunon-Baqtriya hukmdorlari davrida Sharq xalqlarining faol ishtiroki bilan Sharqiy ellinizm madaniyati vujudga keldi. «Biz hozirgi zamonda yurtimizning ming-ming yillik tarixini, tamomila yo'qolib ketgan ba'zi bir adabiy asarlarimiz («To'maris», «Shiroq», «Zarina va Striangiya», «Zariadr va Odatida» dostonlari) izlarini antik zamonda o'tgan Yunon-Rim tarixchilari (Gerodot, Polien, Diodor, Xares) asarlarida topib olamiz»², deb yozadi o'zbek adabiyotshunos olimi N.M.Mallayev.

X-XI asrlarda boshlangan madaniy rivojlanish natijasida ilm-fanda katta yutuqlarga erishildi. Bu davrda jahon madaniyati rivojlanishiga o'zlarining ulkan hissalarini qo'shgan buyuk allomalar al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy faoliyat ko'rsatdilar. «Ikkinchi Aristotel» yoki «Al muallim as-soniy» («Ikkinchi muallim») nomini olgan Forobiy, «Uchinchi Aristotel», «Fan sardori», «Falsafa sultoni» nomlarini olgan Ibn Sino yunon olimlari, faylasuflarining ilmiy, falsafiy asarlariga tafsirlar yozib, ularni sharhlab berganlar.

Sharq va G'arbni birlashtirmoqchi bo'lgan Aleksandr Makedonskiy haqida ko'plab tarixiy, badiiy, ilmiy asarlar yaratilib, uning shaxsiyati, insoniyat tarixidagi o'rni haqida turlicha talqinlar berilgan. Hazrat Navoiy qalamiga mansub «Saddi Iskandariy» dostonida shoh Aleksandr timsoli o'ziga xos, takrorlanmas, yangicha talqil qilinadi. Daho shoir Iskandar obrazi orqali zamondoshlarini qiynayotgan, hayajonga solayotgan ma'naviy-axloqiy muammolarga e'tiborni qaratadi.

XX asrning 30-40-yillaridan boshlab O'zbekistonda antik adabiyotni o'rganish, mazkur davrda yashab ijod etgan ijodkorlarning asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish ishlari jonlandi. Xususan, Oybek, A.Alimhammedov, H.Sulaymonovlar tomonidan qadimgi Yunon

² N.M.Mallayev. Ўзбек адабиёти тарихи. -Т., 1963, 41-6.

adabiyoti tadqiq etila boshlandi. Shundan so'ng, antik davr adabiyotidan o'zbek tiliga qilingan dastlabki tarjimalar paydo bo'la boshladi. Bu borada Oybek, Asqad Muxtor, Erkin Vohidovlar samarali faoliyat ko'rsatdilar. Mohir tarjimon Q.Mirmuhammedovning ko'p yillik mehnati natijasida Homerning «Iliada» va «Odissey» dostonlari o'zbek tiliga o'girildi.

Qadimgi Yunon va Rim davri ijodkorlari, faylasuflarining asarlaridan qilinayotgan tarjimalar salmog'ining oshib borayotganligi antik davr madaniyatiga bo'lgan qiziqishning hali-hamon yuqori ekanligidan dalolat beradi. Umuminsoniy badiiy merosning ajralmas qismi bo'lgan antik adabiyotda tilga olingan ko'plab mavzu va muammolar hozir ham dolzarb bo'lib, o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

QADIMGI YUNON ADABIYOTI

Adabiyot xalq hayotining ko'zgasidir. Shuning uchun antik adabiyotni o'rganishni ham uni yaratgan xalqlar hayotini o'rganishdan boshlash lozim bo'ladi. Bu xalqlar qadimgi yunonlar va rimliklardir.

Miloddan oldingi II ming yillikda Yunoniston hududi Egey dengizi orollaridagi ikki yirik markazlar nomi bilan Krit-Mikena deb atalgan, qadimgi madaniyat paydo bo'lgan. Qadimgi yunonlarning tasavvuri bo'yicha «muqaddas» Olimp tog'iga makon qurgan ma'bud va ma'budalar haqidagi miflar ham aynan shu davrda yaratilgan. Krit-Mikena adabiyotining birinchi davri xalq og'zaki ijodining uzoq asrlarini qamrab olgan bo'lib, miloddan avvalgi IX asrda yakunlanadi. Ushbu davr ijodi namunalari bizgacha yetib kelmagan. U haqidagi ba'zi ma'lumotlarni keyingi davr adabiyotidan, Qadimgi Misr va Xett hujjatlaridan (Kichik Osiyoga hujum qilgan qabilalarning nomlari «*axayvasha*» va «*danauna*» tarzida berilgan bo'lib, Homer eposlarida ular yunonlarning «*axey*» va «*danay*» qabilalari deb ataladi) topish mumkin.

Arxaik davrda bir necha asrlar davomida shakllangan va miloddan avvalgi VI asrda yozib olingan Homerning «Iliada» va «Odissey» dostonlari to'laligacha yetib kelgan yagona namunalari hisoblanadi. 10 yil davom etgan Troya urushi va undan keyingi o'n yillik voqealar aks etgan bu dostonlar epik qo'shiqlar va rivoyatlar asosida maydonga kelgan. Agar *epos* – insonni o'rab turgan olam va undagi voqealar haqida

hikoya qilsa, *lirika* shaxsning ichki dunyosini hamda shoir va lirik qahramonning kechinmalarini ochib beradi. «Lirika» atamasi torli cholgʻu asbobi lira nomidan kelib chiqqan boʻlib, «musiqa joʻrligida ijro etilgan sheʼr» degan maʼnoni anglatadi. Lekin bu atama ancha keyin – miloddan avvalgi III-II asrlarda Aleksandriya olimlari tomonidan isteʼmolga kiritilgan. Unga qadar «Melika» (*melos-qoʻshiq*) atamasi torli cholgʻu, birinchi navbatda 7 torli lira joʻrligida ijro etiladigan qoʻshiq-larni ifoda etgan. Qadimgi Yunon sheʼriyatida lirikaning ikki asosiy turi shakllangan boʻlib, bular yakka xonanda tomonidan ijro etiluvchi – *monodik lirika* va koʻpchilik tomonidan kuylanuvchi *xor lirikasidir*. Shoir Pindarning asarlari *xor lirikasining* ilk namunalari boʻlsa, *monodik lirikani* Sapfo va Anakreont sheʼrlarida kuzatish mumkin. Yunonlar lirik sheʼriyatni qoʻshiq, musiqa va hatto raqs bilan bogʻliq ravishda tasavvur qilganlar. Asta-sekin lirikaning *yamb* va *elegiya* deb atalgan turlari faqat oʻqishga moslashtirilgan janrga aylanib bordi.

Qadimgi Yunon sheʼriyatida qofiya boʻlmagan. Lirik asarlar ohangdorligini taʼminlovchi yagona vosita vazn boʻlgan. Shu bois poeziyada vazn turlari takomillashib borgan. Alkey va Sapfo singari shoirlar nomi bilan ataluvchi vazn turlari jahon sheʼriyatidan abadiy oʻrin egallagan.

Miloddan oldingi VII-VI asrlar sheʼriyatida shaxsning fikr va oʻylarini diniy-axloqiy yondashuv asosida talqin etish kuchli edi. Miloddan avvalgi VI asrda Ioniyada bayoniy uslubdagi proza dunyoga keldi. Tarixiy va oddiy kishilar obrazlari aks etgan novellalar va Ezop nomi bilan bogʻliq masallar yaratildi. Afina madaniyatining rivojlangan davri miloddan avvalgi V-IV asrlarga toʻgʻri kelib, dramatik janrlar, ayniqsa, tragediya rivojlandi. Afina demokratiyasi qaror topishi davrining yirik shoiri Esxil oʻz tragediyalarida ijtimoiy va axloqiy masalalarni qalamga olgan boʻlsa, Sofokl erkin inson timsolini yaratdi. Komediya anʼanaviy shakllarni saqlagani holda, yangi ijtimoiy-satirik mazmun bilan boyidi, taraqqiy etdi. Bu davrda Aristofan asarlari Yunon siyosiy va madaniy hayotida oʻtkir satira sifatida maydonga chiqdi. Individuallashgan personajlar bilan bir qatorda umumlashma hajviy obrazlar paydo boʻldi. Miloddan oldingi II asrda Rim istilosi natijasida Yunoniston madaniy hayoti tushkunlikka yuz tutib, faqatgina milodning birinchi asriga kelib, jonlanish paydo boʻldi va IV asrda qadimgi Yunon adabiyoti inqirozga uchradi.

Qadimgi Yunon adabiyoti quyidagi davrlarga bo'linadi:

1. Krit-Mikena yoki Egey madaniyati (miloddan oldingi 2-ming yillikdan miloddan oldingi XII asrgacha).
2. Homer davri adabiyoti (miloddan avvalgi IX-VIII asrlar).
3. Yunon adabiyotining arxaik davri (miloddan avvalgi V asr boshlarigacha).
4. Antik davr – miloddan avvalgi V-IV asrlar. Ellin polislarining gullab-yashnash davri.
5. Ellinizm davri (ellin jamiyati adabiyoti) – miloddan avvalgi VI-I asrlar.
6. Rim imperiyasi davridagi Yunon adabiyoti – miloddan avvalgi I asr oxiridan.

Qadimgi Sharq va Yangi davr Yevropa adabiyotini bir-biri bilan bog'lab turuvchi antik davr, Yunon adabiyoti o'z ahamiyati jihatidan jahon adabiyotining bir bo'lagi hisoblanadi.

Qadimgi Yunon miflari. Barcha xalqlarning adabiyoti singari Yunon adabiyoti ham xalq og'zaki ijodi zaminida paydo bo'lgan. Yunon folkloridan juda kam namunalar saqlanib qolgan bo'lsa ham, shularga asosan qadimda yunon xalqining anchagina boy og'zaki adabiyoti bo'lganligini aniqlash mumkin. Ibtidoiy jamiyat kishilarining tabiat haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi afsona va asotirlar yig'indisi qadimgi Yunon mifologiyasini tashkil etadi.

Antik davr madaniyatining, jumladan, Yunon mifologiyasining jahon xalqlari taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri beqiyosdir. Yunon xalqining miflari umumbashariy madaniyatning asoslaridan biri bo'lib, u hozirgi zamon kishisining tasavvuri va tafakkuri tarziga chuqur kirib borgan. Mif (yunoncha «mythos» – rivoyat, hikoya, masal) – xalq og'zaki ijodining eng qadim davrlarida paydo bo'lgan, voqelik (olam) haqidagi tasavvurlarni konkret obrazlar vositasida aks ettiruvchi rivoyaviy asarlardir. Mifologiya ko'plab miflardan tashkil topadi. Miflar olam va odam haqidagi hikoyalar bo'lsa-da, ularni tom ma'noda so'z san'ati hodisasi deb bo'lmaydi. Ular qadimgi odamlar uchun tafakkur shakli bo'lib, miflar vositasida olam sir-sinoatlari (olaning yoki insonning yaratilishi, quyosh chiqishi va botishi, shamol esishi, momaqaldiroq sababi va hok.) ni bilishga intilganlar. Deylik, yunonlar chaqmoq chaqishini Zevsning, dengizdagi dahshatli dovullarni Poseydonning g'azablangani bilan

izohlaganlar, inson taqdiridagi turfa evrilishlarda ilohlarning aralashuvini ko'rganlar.

Qadimgi Yunon mifologiyasi Yerda hayotning paydo bo'lishini, tabiatdagi hodisalarning yuz berishi sabablarini tushuntirishga bo'lgan urinishi sifatida, inson o'z atrof-muhitidagi o'rnini aniqlashga o'rij bo'lgan davrda paydo bo'lgan edi. Miflar yaratilishining o'zi insonning ijodga va o'z-o'zini bilib olishga qo'ygan ilk qadami edi. Tadrijiy suratda Yunon zaminining turfa viloyatlarida vujudga kelgan ayrim asotirlardan qahramonlar va ularga homiylik qilgan ma'budlarning taqdirleri haqida butun boshli turkumlar tarkib topgan. Yurt kezib yurgan aed – qo'shiqchilar tomonidan ijro etilgan barcha afsonalar, madhiyalar va qo'shiqlar zamonlar o'tishi bilan Homer, Hesiod va boshqa ko'plab shoirlar tomonidan dostonlarga aylantirilgan. Eramizgacha V asrda yashagan qadimgi buyuk Yunon shoir-dramaturglari – Esxil, Sofokl, Evripidlar o'z tragediyalarini xudolar va qahramonlar haqidagi qadimgi asotirlar mazmuniga asoslanib yaratgan edilar.

Zamonlar o'tishi bilan olam haqidagi mifologik tasavvurning o'rnini ilmiy bilimlarga va tabiat hodisalarini o'rganish natijalariga asoslangan qarashlar egalladi. Ilgari sirli tuyulgan ko'plab hodisalar ilmiy jihatdan asoslab berildi. Biroq shunga qaramay, miflar yo'qolib ketmadi, ular o'z hayotini adabiyotda davom ettirdi. Zevs, Prometey, Gerakl va boshqa qadimgi miflarning qahramonlari turli davr yozuvchilarining asarlarida qayta jonlandilar.

Qadimgi Yunon dramasi. Miloddan oldingi VII-VI asrda shakllangan Yunon quldorlik jamiyati V asrda o'zining yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. V-IV asrlar adabiyoti Afina shahri joylashgan viloyat nomi bilan «Yunon adabiyotining attika davri» deb ataladi. Afina davlatini boshqargan Perikl (500-429) poytaxtga butun Yunonistondan faylasuf, olim, shoir, haykaltaroshlarni to'pladi.

Taraqqiyot bosqichi mobaynida barcha xalqlar qo'shiq aytib, raqs tushib bajaradigan turli rasm-rusumlar bo'lgan. Drama adabiyotning alohida turi sifatida antik davrda shakllandi. Dramada asosiysi hikoya yoki bayon qilish emas, harakat bo'lgan (yunoncha drama so'zi «harakat» ma'nosini bildiradi). Dramada ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro suhbatlar – dialoglar, munosabatlar, ularning xatti-harakatlari, qarama-qarshiliklar va ularning yechimi tasvirlanadi.

Yunon dramaturgiyasining barcha turlari – tragediya, komediya, satirlar dramasi dehqonlarning homiylari bo'lgan ma'budalar Demetra va Kora sharafiga kuylangan qo'shiqlar hamda may, shodlik va hosildorlik ma'budi, taka qiyofasidagi Dionisga bag'ishlangan marosimlar asosida maydonga kelgan. Afsonalarda hikoya qilinishicha, Dionis Zevs bilan Semela degan qizdan tug'ilgan. Dionis o'zining odamsifat, ammo dumdor, echki tuyoq hamrohlari – satirlar bilan birga dunyoni kezib yurgan paytlarida, insonning og'ir va g'amgin hayotini ko'radi-da, odam bolasini baxtiyor va xushnud qilish niyatida, ma'budlar taomi amvroziyani keltirib bermoqchi bo'ladi. Ma'budlar buni sezib qolgach, Dionis amvroziyani yerga ko'mib qochadi. Birmuncha vaqtdan so'ng bu yerda tok navdalari unib chiqadi, uning mevalari odamlarga baxt va shodlik keltiradi. Bundan qahrlangan Zevs o'g'lini Olimp tog'idan badarg'a qiladi. Yerda Dionis og'ir musibatlar chekib, vafot etadi. O'g'lining o'limidan so'ng Zevs uning gunohlaridan kechib, Dionisni ma'budlar qatoriga qabul qiladi. Dionis odamlarga har yili ikki marta o'z sharafiga bayram o'tkazishni vasiyat qiladi. Shundan e'tiboran, Dionis hosildorlik, may, shodlik va sarxushlik rahnamosi bo'lib qoladi. Ularga bag'ishlangan maqto'v qo'shiqlar – diframblarni kuylovchi xorga shoir Fespis birinchi aktyorni qo'shgandan so'ng u dramatik janrga aylandi. Tragediya prolog (ekspozitsiya)dan boshlangan va orkestrga xor chiqib, tomoshabinlarga voqeaning mohiyatini aytib bergan. Shundan keyin dialogik qismlar – aktyorning korifey (xorning rahbari) bilan yoki ikki-uch aktyorning suhbatlari bilan davom etgan va «eksod» (xotima) bilan yakunlangan. Aristotelning yozishicha, tragediya «trago» va «oide» so'zlaridan kelib chiqib, «taka qo'shig'i» ma'nosini anglatadi. Yunon shoir-dramaturglari, jumladan – Esxil, Sofokl, Evripidlar ham o'z tragediyalarini xudolar va qahramonlar haqidagi qadimgi asotirlar mazmuniga asoslanib yaratgan edilar.

Bayramlardagi xushchaqchaq hazillardan «comos» va «oide» (komediya), ya'ni masxarabozlar qo'shig'i paydo bo'lgan. Keyinroq tragediya va komediya o'rtasida «satirlar dramasi» shakllandi. Bu janrning ijodkori miloddan avvalgi V asrda yashagan shoir Pratim hisoblanadi.

Dramaning barcha turlari diniy marosimlardan paydo bo'lganligi sababli, qadimgi yunonlar bularning barchasiga yuksak e'tiqod bilan qa-

raganlar. Teatr tomoshalari davlat tasarrufidagi muhim siyosiy hamda tarbiyaviy tadbirlardan biri sanalgan. Ikkinchidan, Dionisiy marosimlari bilan bog'liq bo'lganligi uchun ushbu tomoshalar yiliga uch marotaba o'tkazilgan va bir necha kun davom etgan. Yunonlar bu marosimlarga shunchaki bir ermak deb emas, balki muhim diniy bayram deb qaraganlar. Qadimgi Yunonistonda barcha o'yinlar singari, teatr tomoshalari ham musobaqa shaklida o'tkazilgan. Tragediyanavis shoirlar mazmuran bir-biri bilan bog'liq 3 ta tragediya va 1 ta satirlar dramasini hakamlar hay'atiga taqdim etganlar. Komediyanavis shoirdan faqat bitta asar talab etilgan.

Yunon adabiyotining barcha janrlari kabi, tragediyaning mavzulari ham asosan mifologik afsonalardan olingan. Dastlabki davrlardan bu mavzular Dionis haqidagi rivoyatlar bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, keyinchalik shoirlar boshqa ma'budlar va qahramonlar haqidagi afsonalarga murojaat qila boshlaganlar. Biroq, shu bilan birga, tragediya mualliflari mavzu tanlaganlarida ham, faqat zamona talablariga hamohang miflarni olib, ularni birmuncha o'zgartirib, moslashtirib, shular misolida o'z davrlarining muhim masalalarini hal etishga intilganlar. Mifologik qahramonlarning kurash va to'qnashuvlari, ularning xatti-harakatlari o'sha davr tomoshabinlari uchun axloq va odobning namunasi, ijtimoiy xulqning andozasi sifatida talqin etilgan; ana shu afsonaviy qahramonlarning qilmishlari timsolida tragediyanavis shoirlar o'z zamondoshlarini yuksak ma'naviyat, vatanga sadoqat, insoniy burch g'oyalari asosida tarbiyalashni ko'zlaganlar.

Yunon tragediyalarining tuzilishiga doir. Yunon tragediyasiga xos maxsus atamalar jahonning hamma tillarida o'z holicha qoldirilib kelinmoqda. Bu ularning ilmiy aniqligini saqlaydi. O'zbek tilida ham ular tarjima qilinmay, asosan, o'z holicha olinadi.

Parod va stasim – asardagi asosiy qismlarning chegaralari hisoblanib, biri – xorning harakat maydoniga – sahnaga kiraverishidagi, biri – unga kirgandan keyingi ashulasidir.

Epsodiy – personajlarning dialoglari, ya'ni voqealar qismi. Unda xor ham bir personaj sifatida ishtirok etadi.

Prolog – paroddan oldin keladigan ibtido. Bu atama, ma'lumki, hozirgi adabiyotda ham o'z ma'nosida qabul qilingan.

Eksod – hozir qo'llaniladigan epilogga yaqin, xotima ma'nosida. An-

tik eksoddan keyin xor ashula aytmaydi.

Xorning ashulalari odatda *strofa* va *antistrofaga* bo'linadi, bularning shakliy ayirmasi yo'q, faqat ashula qismlarini bildiradi. Ashulaning so'nggi qismi *epod* deb ataladi.

Qadimgi Attika komediyasi. Aristofan (mil. avv. 445/446-385-yy.). Miloddan oldingi V-IV asrlar butun Yunoniston, xususan, Afina davlati uchun kuchli ijtimoiy va madaniy taraqqiyot davri bo'lgan. Ammo, shu bilan birga, demokratiya tuzumining ziddiyatlari, ayrim ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar keskinlashib bordi. Dastlabki komediyanavis shoirlar o'zlarining asarlarida ana shu nuqsonlarni fosh etishga, kulgi va satira yordamida ularni bartaraf etishga intilganlar. Shunday qilib, «Qadimgi Attika komediyasi» deb atalmish maxsus adabiy oqim maydonga keldi. O'tkir siyosiy jo'shqinlik, demokratiya dushmanlariga qarshi murosasizlik – qadimgi Attika komediyasining asosiy xususiyatidir. Mazkur janrda ijod qilgan ko'pdan-ko'p shoirlar orasida faqat uch kishining nomi bizga ma'lum. Bular – Kratin, Evpolid va Aristofandir.

Qadimgi Yunon komediyanavis shoirlari orasida bir necha asarlari bizga qadar yetib kelgan yagona shoir Aristofandir. Uning ijodida komediyaning mazmun ko'lami benihoya kengaydi, shakliy jihatdan yuksaklikka ko'tarildi. Aristofanning hayoti haqida bizgacha juda kam ma'lumot yetib kelgan. Shoir taxminan miloddan avvalgi 445/446-yili Attika viloyati yaqinidagi Egina orolida tug'ilgan. U o'zining adabiy faoliyatini juda erta boshlagan va 20 yoshga yetar-yetmas komediyanavislar musobaqasida qatnashib ikkinchi o'rinni egallagan. Qirq yilcha davom etgan ijodiy faoliyati davrida qirqdan ortiq asar yozgan. Aristofanning komediyalaridan 11 tasigina u yoki bu darajada saqlanib qolgan bo'lib, ular ijtimoiy-tarixiy davr bilan bog'liq ravishda uch davrga bo'linadi:

a) birinchi davrda (427-421-y, Peloponness urushining birinchi bosqichi) – urushlardan charchab, ruhiy umidsizlikka tushgan oddiy dehqon, o'zi bilan o'zi sulh tuzib, tinch hayot nashidasini surishi haqidagi «Axamlıklar» (425); davrning taniqli siyosatchilaridan biri Kleon satira qilingan «Chavandozlar» (424); qarz botqog'idan qutilish uchun sofistlardan ta'lim olgan qahramon haqidagi «Bulutlar» (423); sudlashishni yaxshi ko'ruvchi qariya haqidagi «Arilar» (422); qo'ng'izda Olimp

tog'iga chiqib, kuch bilan tinchlik ma'budasini yerga olib tushgan musallas paz to'g'risidagi «Tinchlik» komediyalari yozilgan.

b) ikkinchi davr (414-405-yy.) 421-yildan 414-yilgacha hech qanday ma'lumot ma'lum emas. Bu yillarda asosan ijtimoiy-satirik mavzularda komediyalar yozilgan bo'lsa kerak, deb taxmin qilish mumkin. Ikkinchi davrda osmon va yer o'rtasida qushlar bilan hamkorlikda shahar qurgan ikki afinalik haqidagi «Qushlar» (414), ayollarning urushga qarshi isyoni haqidagi «Lisistrata» (411), Evripid kulgu ostiga olingan «Ayollar Fesmoriy bayramida» (411) va yana Evripid tanqid qilingan «Qurbaqalar» (405) komediyalari yozilgan.

c) uchinchi davr (392-388-y)da asosan maishiy, utopik ideallar ulug'langan komediyalar yozilgan, ularda dialoglar xordan ustunlik qiladi. «Ayollar xalq yig'inida» (392), «Boylik», «Plutos» (388) komediyalari shunday asarlar sirasiga kiradi.

Aristofanning ijodi asosan uzoq davom etgan urushlar davriga, buning natijasida Afina demokratik davlatining to'xtovsiz yemirilib, inqirozga uchray boshlagan paytiga to'g'ri kelgan. Bu paytdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy ziddiyatlar, ma'naviy, axloqiy, falsafiy muammolarning keskinlashuvi shoir ijodida o'zining yorqin ifodasini topgan. Uning asarlaridagi ajoyib dramatik holatlar, qahramonlar qiyofasini tavsiflash mahorati, komediyalariga sochib yuborilgan hazil-mutoyibalar, favqulodda pichinglar, oxori to'kilmagan qochiriqlar, beqiyos so'z o'yinlari, shuningdek barcha asarlariga xos sodda, tiniq, o'ynoqi va muxtasar til, rohatbaxsh lirik parchalar – Aristofanning yuksak mahoratidan darak beradi. Rus tanqidchisi V.G.Belinskiyning ta'kidlashicha, Aristofan – eng olijanob, g'oyat musaffo va qadimgi Yunonistonning eng so'nggi ulug' shoiri bo'lgan.

1954-yili Jahon Tinchlik Kengashining qaroriga binoan, Aristofanning 2400 yilligi nishonlandi.

Qadimgi Yunon adabiyoti bo'yicha nazorat savollari:

1. Antik adabiyot deganda qanday adabiyot tushuniladi?
2. Yunon adabiyoti qanday davrlarga bo'linadi?
3. Mifologiya Yunon adabiyotiga qanday ta'sir ko'rsatgan?
4. Qadimgi Yunon yozma adabiyotining ilk vakili va uning asarlari haqida nimalar bilasiz?
5. Drama janrining paydo bo'lishida Dionis marosimlari qanday ro'l o'ynagan?
6. Qadimgi Yunonistonda o'tkazilgan dramatik shoirlar musobaqalari haqida nimalarni bilasiz ?
7. Esxil va Sofoklning Yunon dramasiidagi o'rni qanday bo'lgan?
8. Antik davr adabiyotining adabiyot tarixidagi o'rni haqidagi fikringizni bayon eting?
9. Antik adabiyot va qadimgi sharq adabiyoti aloqalari haqida nimalarni bilasiz?
10. Buyuk ajdodlarimizdan kimlar antik davr olimlarining asarlariga tafsirlar yozgan?
11. Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn) obrazining o'zbek adabiyotidagi talqini haqida ma'lumot bering?
12. Qadimgi yunon adiblari asarlarini o'zbek tiliga o'girgan tarjimonlardan kimlarni bilasiz?

MA'BUDLAR VA QAHRAMONLAR HAQIDAGI MIF (ASOTIR)LAR

DUNYO VA XUDOLARNING PAYDO BO'LISHI

Xudolar va ularning gigantlar hamda titanlar bilan kurashi haqidagi afsonalar asosan Hesiodning «Teogoniya» («Xudolarning kelib chiqishi») dostonida bayon etilgan. Ayrim rivoyatlar esa Homerning «Iliada» va «Odissey» hamda rimlik shoir Ovidiyning «Metamorfozalar» («Evrilishlar») nomli dostonlaridan olingan.

SIZIF

Homerning «Iliada» va Ovidiyning «Qahramon ayollar» dostonlari asosida bayon etilgan

Sizif barcha shamollar hukmdori Eolning o'g'li bo'lib, u qadim zamonlarda Efira deb atalgan Korinf shahrining asoschisidir. Yunonistonda hech kim dog'ulilik, makkorlik va zukkolikda Sizif bilan tenglasholmasdi. Sizif o'zining makkorligi tufayli Korinfda behisob boyluk to'plagan edi. Uning xazinalari dovrug'i uzoq-uzoqlarga yoyilgan edi.

O'lim xudosi qo'rqinchli Tanat uni qorong'i Aid saltanatiga tushirmoqchi bo'lib, uning huzuriga kelganda o'lim xudosi kelayotganini oldindan sezgan Sizif xudo Tanatni makr bilan aldab, kishanlab tashlaydi. O'shanda yer yuzida odamlarga o'lim yo'lamaydi. Yer osti saltanati xudosi qurbonlar keltirish ham rasm bo'lmay qoldi. Dabdabali dafn etishlarga chek qo'yilgan edi. Xullas, yer yuzida Zevs o'rnatgan tartib-intizom izdan chiqadi. O'shanda yashinchaqnatar Zevs Sizif huzuriga urush xudosi Aresni yubordi. U Tanatni kishanlardan ozod qildi, Tanat esa Sizifning arvochini o'liklar ko'lankasi saltanatiga boshlab ketdi.

Lekin uchiga chiqqan hiylagar va makkor Sizif o'shanda ham o'ziga madad izlab topdi. U xotiniga o'z jasadini ko'mdirmaslikni tayin etdi va yer osti xudolariga qurbonlik keltirmaslikni qat'iy uqdirdi, Sizifning xotini erining maslahatini bajo keltirdi. Aid va Persefona dafn qurbonlarini uzoq vaqt kutishdi. Ulardan hamon darak yo'q edi. Nihoyat, Sizif Aidning taxtiga yaqinlashib, o'liklar saltanati hukmdoriga shunday dedi:

– O, o‘lik jonlar hukmdori, buyuk Aid! Qudratlilikda Zevsga teng hukmdor, meni qo‘yib yubor, yorug‘ dunyoga chiqay. Xotinimga senga katta qurbonlar keltirishni amr etib, tag‘in ko‘lankalar saltanatiga qaytib kelaman.

Sizif hukmdor Aidni shunday yo‘l bilan aldadi. Aid unga yerga chiqishga ruxsat berdi. Tabiiyki, Sizif Aid saltanatiga qaytib kelmadi. U o‘zining muhtasham qasrida qolib, qorong‘i ko‘lankalar saltanatidan qaytib kelishga muvaffaq bo‘lgan yagona foniyl zot ekanligidan og‘zi qulog‘iga yetib, shod-xurramlik bilan bazm qurardi.

Aidning qabri kelib, Sizifning arvochini olib kelish uchun yana Tanatni yubordi. Tanat foniylzotlar ichida eng makkorining qasriga qadam ranjida qildi va uni bazmi jamshid chog‘ida uchratdi. Xudolar va odamlar uchun manfur zot bo‘lib qolgan Sizifning arvochini sug‘urib oldi, arvohi esa endi mangulikka – ko‘lankalar saltanatiga uchib ketdi.

Sizif narigi dunyoda yer yuzidagi barcha makru hiyla, barcha kaz-zobliklari uchun og‘ir jazoga mahkum etiladi. U ulkan bir toshni baland va tik ko‘tarilgan tog‘ cho‘qqisiga yumalatib olib chiqishga mahkum etilgan edi, Sizif bor kuchini ishga solib mehnat qiladi. Mehnatining og‘irligidan tanidan ter do‘lday quyilardi. Hademay cho‘qqiga chiqadi. Yana bir bor zo‘r bersa, bas, Sizifning mashaqqatiga chek qo‘yilardi. Af-suski, tosh uning qo‘lidan sirg‘alib, chang-to‘zon ko‘targancha pastga yumalaydi. Sizif tag‘in ishga kirishadi.

Shunday qilib, Sizif mangu mashaqqatga mahkum etilgan, toqqa olib chiqish uchun tosh yumalatadi, biroq hech qachon maqsadi – tog‘ cho‘qqisiga yetolmaydi.

HERAKL EVRISFEY XIZMATIDA

Herakl Tirinfda o‘mashib qoldi va ojiz, qo‘rqoq Evrisfeyga xizmat qila boshladi. Evrisfey qudratli qahramondan hayiqardi, shu bois uni Mikenaga qo‘ymasdi. U barcha buyruqlarini Zevsning o‘g‘li (Herakl)ga o‘zining xabarchisi Koprey orqali yetkazardi.

NEMEY ARSLONI *(Birinci jasorat)*

Herakl podsho Evrisfeyning birinchi topshirig'ini uzoq vaqt kutgani yo'q. U Heraklga Nemey arslonini o'ldirishni topshirdi. Tifon va Exidnadan tug'ilgan ushbu arslon benihoya bahaybat edi. U Nemey shahriga yaqin joyda yashardi, uning dastidan butun atrof bo'shab qolgan, xarobazorga aylangandi. Herakl bunday xatarli jasoratga qo'rqmasdan otlandi. U Nemey shahriga qadam qo'ygan ondayoq arslonning uyasini izlab tog'larga chiqib ketdi. Qahramon yigit tog' yonbag'irlariga tush paytida yetib keldi. Tevarak-atrofdan tirik jondan asar ham yo'q edi. Na cho'ponlar, na dehqonlar ko'rinardi. Qattol arslondan qo'rqqan barcha jonzot bu yerlardan tumtaraqay bo'lib ketgandi. Herakl arslonning uyasini o'rmonzor tog' yonbag'irlaridan va o'tib bo'lmaydigan daralardan uzoq vaqt izladi, nihoyat, quyosh ufq sari og'ganda arslonning inini qorong'i bir daradan topdi. U ikki tomonidan chiqiladigan kattakon g'orda joylashgan edi. Herakl g'orga kiriladigan teshiklardan birining og'zini ulkan qoyalar bilan bekitib, arslonning kelishini kutib, toshlar orqasiga yashirinib oldi. Oqshom qo'nib, tun shafag'i bostirib kelayotgan chog'da uzun yollari paxmaygan, lapanglab kelayotgan haybatli arslon ko'zga tashlandi. Herakl yoyining ipini tarang tortib, arslonga birin-ketin uchta o'q uzdi, lekin o'qlar uning po'latday qattiq terisiga urilib qaytdi. Arslon vahimali o'kirdi, uning momoqaldiroq yanglig' o'kirishi tog'u toshni larzaga keltirdi.

Darada turgan arslon atrofga alanglarkan, uning g'azab o'tidan yonib turgan ko'zlari bilan o'ziga o'q uzishga jur'at etgan zotni qidirdi. Ana, u Heraklni ko'rib qoldi va beqiyos baland sakrab, navqiron bahodirga tomon otildi. Heraklning gurzisi yashinday chaqna ketdi va momoqaldiroq zalvoriday zarb bilan arslonning boshiga urildi. Dahshatli zarbadan gangigan arslon yerga quladi. Shunda Herakl arslonga tashlanib, uni o'zining qudratli qo'llari bilan bo'g'ib tashladi. Herakl o'ldirilgan arslonni o'zining baquvvat yelkasiga tashlab, Nemeyga qaytdi, darhol Zevsga qurbonlik berdi va o'zining birinchi jasorati sharafiga Nemey o'yin (musobaqa)larini ta'sis etdi. Herakl o'zi o'ldirgan arslonni Mikenaga keltirganida Evrisfey bahaybat arslonga nazar tashlarkan, qo'rqqanidan rangi quv uchdi. Mikenaga podshosi Heraklning qanday

g'ayribashariy kuchga ega ekanligini angladi. Unga hatto Mikena darvozasi ga yaqinlashishni ham man etdi. Herakl o'z jasoratini isbotlovchi dalillar keltirgach, Evrisfey ularga qo'rqa-pisa Mikena devorlari osha qarab qo'yardi, xolos.

LERNEY AJDARI **(Ikkinchi jasorat)**

Birinchi jasoratdan so'ng Evrisfey Heraklni Lerney ajdarini o'ldirish uchun yubordi. U ilon gavdali va to'qqiz boshli ajdaho kabi bir mahluq edi. Nemey arsloni singari ajdar ham Tifon va Exidnadan tug'ilgandi. Ajdar Lerna shahriga yaqin joydagi botqoqlikda yashardi. U inidan sudralib chiqar va butun boshli podalarni mahv etar, tevarak-atrofini xarobazorga aylantirardi. To'qqiz boshli ajdar bilan kurashish xavfli, chunki uning boshlaridan biri o'lmas edi. Herakl ukasi Ifiklning o'g'li Iolay bilan Lerna sari yo'l oldi. Lerna shahri yaqinidagi botqoqlikka yetib kelganlarida Herakl Iolayni yaqin o'rtadagi o'rmonda qoldirib, o'zi ajdarni izlab ketdi. U uni botqoqlik bilan o'ralgan g'ordan topdi. Herakl o'qlarini obdon qizdirib, ularni birin-ketin ajdarga qaratib uza boshladi. Heraklning o'qlari ajdarning qahrini keltirdi. Tanasi yaltiroq tangachalar bilan qoplangan ajdar qop-qorong'i g'ordan bilanglab sudralib chiqa boshladi, u vahimali tarzda beo'xshov kattakon dumi ustida tik turib oldi. Keyin bahodir yigitga tashlanmoqchi edi, biroq Herakl uning tanasini oyog'i ostiga olib, yerga bosdi. Ajdar Heraklning oyoqlariga o'ralmoqchi bo'lib, bilanglar, uni yiqitmoqchi bo'lardi. Navqiron bahodir mustahkam qoyaday turar, zilday og'ir gurzisi bilan ajdarning boshiga tinimsiz tushirardi. Gurzi havoda xuddi quyunday uvullardi. Ajdarning boshlari birin-ketin uchib ketardi, lekin u hamon tirik edi.

Bahodir Herakl qarasa, ajdarning bitta uzilgan boshi o'rmda ikkita yangisi o'sib chiqmoqda. Ajdarga ham yordamga kelishdi. Botqoqlikdan bahaybat qisqichbaqa sudralib chiqdi va Heraklning oyog'iga o'ralib oldi. Shunda Herakl do'sti Iolayni yordamga chorladi. Iolay bahaybat va dahshatli qisqichbaqani o'ldirdi, o'rmonning bir qismiga o't qo'yib, daraxtlarning yonib turgan tanalari bilan ajdarning bo'ynini kuydira boshladi. Ajdarning yangi boshlari o'sishdan to'xtadi. Borgan sayin u Zevsning o'g'liga qarshilik ko'rsatishga ojizlik qila boshladi.

Nihoyat ajdarning o'lmas boshi ham dumalab ketdi. Bahaybat maxluq yengilgandi, u yerga bejon quladi. G'olib Herakl uning o'lmas boshini chuqur qilib qazilgan yerga ikkinchi bor dunyoga kelmaydigan qilib ko'mib tashladi. Shundan keyin buyuk qahramon Herakl ajdarning tanasini ikkiga bo'lib, uning zaharli o'tiga o'qlarni botirib oldi. O'sha ondan buyon Herakl o'qidan jarohatlangan jonzot tanasi davolanmaydigan bo'lib qoldi. Navqiron bahodir shaharga katta tantana bilan qaytdi. Bu yerda uni Evrisfeyning yangi topshirig'i kutardi.

DEDAL VA IKAR

(Ovidiyning «Evrilishlar» dostoni asosida bayon etilgan)

Erixtey avlodidan bo'lgan Dedal Afinaning eng buyuk rassomi, haykaltaroshi va me'mori edi. Rivoyat qilishlaricha, u qorday oppoq marmardan shunday g'aroyib haykallar yasas ekanki, ularni ko'rganlar tirik odam deb o'ylasharkan. Dedal yasagan haykallar tirik kishilarday nigoh tashlayotgan va harakat qilayotganga o'xsharmish. Dedal o'z ishi uchun zarur asboblarning aksariyatini o'zi ixtiro etgan. Bolta va dastparma ham uning aqli mahsuli ekan. Ha, Dedalning dovrug'i uzoq el-larga yoyilgandi.

O'sha buyuk rassomning Tal nomli jiyani bo'lib, u singlisi Perlikan-ning o'g'li edi. Tal o'z tog'asiga shogird tushdi. U hali yoshligidayoq o'zining iste'dodi va ixtirochiligi bilan hammani hayratga solgandi. Talning o'z ustozidan ancha o'zib ketishini oldindan sezsa bo'lardi. Jiyaniga hasad qilgan Dedal uni o'ldirishga qaror qildi. Kunlardan bir kun Dedal jiyani bilan Afinaning baland Akropoli (qal'asi) yonida, shundaygina qoyaning chekkasida turardi. Atrofda hech kim yo'q. Ikkalasi-dan boshqa biror kishi yo'qligini ko'rgan Dedal jiyani qoyadan itarib yubordi. Rassom o'z jinoyatining jazosiz qolishiga ishonardi. Qoyadan yiqilgan Tal til tortmay o'ldi. Akropoldan shoshilinch pastga tushgan Dedal Talning jasadini ko'tarib oldi va uni imi-jimida ko'mmoqchi bo'ldi, ammo u go'r qaziyotganda afinaliklar ko'rib qolishdi. Dedalning yovuzligi fosh etildi. Areopag (Afinadagi tepalik bo'lib, u yerda jinoyatchilarni sud qilishgan)da uni o'limga mahkum qilindi.

Dedal ayyorlik bilan o'limdan xalos bo'lib, Attikada sarson-sargar-donlikdan keyin Kritga, Zevs va Yevropaning qudratli o'g'li podsho Mi-

nos huzuriga qochib ketdi. Minos Yunonistonning mashhur rassomini bajonidil o'z himoyasiga qabul qildi. Dedal Krit podshosi uchun bir taylay g'aroyib san'at asarlarini vujudga keltirdi. U uning uchun chalkash-chulkash yo'lakli labirint qurib berdi, unga bir bor kirgan kishi qaytib chiqish yo'lini topolmasdi. O'sha qasrga Minos xotini Pasifayaning o'g'li – tanasi odam, boshi ho'kiz bo'lgan bahaybat maxluq Minotavrni qamagan edi. Dedal Minos huzurida uzoq yillar yashadi. Podsho unga Kritdan ketishga ijozat bermasdi. Buyuk san'atkorning iste'dodidan faqat o'zi uchun foydalanishni istardi. Minos Dedalni Kritda xuddi asirni tutqunlikda saqlagandek hech qayerga chiqarmasdi. Dedal bu yerdan qanday qochib qutulish yo'lini uzoq o'yladi, nihoyat, Krit tutqunligidan xalos bo'lish yo'lini topdi.

– Minos hukmidan, – deya xitob etardi Dedal o'zicha, – quruqlik va dengiz bilan xalos bo'lolmasam, qochish uchun osmon ochiq-ku, axir! Mening yo'lim – shu! Hamma narsa Minos ixtiyorida bo'lsa-da, osmon uning tasarrufotiga kirmaydi!

Dedal ishga kirishdi. U patlarni yig'ib, kanop iplar va mum bilan biriktirib, ulardan to'rtta katta qanot tayyorlay boshladi. Dedal, ishlayotganda o'g'li Ikar uning yonida o'ynab yurardi: u shamol uchirgan par-patlarni tutib olar yoki qo'lidagi mumni ezg'ilab o'tirardi. Bola parvoyi palak, sho'xlik qilar, otasining ishlari uni zavqlantirardi. Nihoyat, Dedal o'z ishini tugatdi. Qanotlar tayyor turardi, Dedal ularni orqasiga bog'ladi, qanotlarga birkirilgan sirtmoqlardan qo'llarini o'tkazib oldi, qanot qoqib, ohistagina havoga ko'tarildi. Ikar havoda ulkan qush kabi parvoz qilayotgan otasini hayrat bilan kuzatardi. Dedal yerga qo'narkan, o'g'liga shunday dedi:

– Quloq sol, Ikar, hozir bizlar Kritdan uchib ketamiz. Uchish paytida ehtiyot bo'l. To'lqinlarning sho'r tomchilari qanotlaringni namiqtirmasligi uchun dengizga tomon o'ta pastlashma. Quyoshga tomon ham ko'p balandlab ketma, uning yolqini mumni eritib yuboradi, patlar bir-biridan ajralib, har yoqqa sochilib ketadi. Orqamdan uchib kelaver, mendan ortda qolib ketma.

Ota va o'g'il qanotlarini qo'llariga o'tkazib olishdi va yengilgina parvoz eta boshlashdi. Ularning yerdan balandda uchayotganini ko'rganlar lojuvard osmonda ikki nafar ma'bud kelmoqda deb xayol qilardilar. Dedal o'qtin-o'qtin orqasiga burilib qarab qo'yardi. Ular Delos, Paros orollarini ortda qoldirib, uchishda davom etardilar.

Tez uchish Ikarga yoqib qoldi, u sira qo'rqmasdan qanot qoqadi. Ikar otasining o'gitlarini allaqachon unutib yuborgandi. U otasining ortidan uchmasdan, qanotlarini shiddat bilan silkitib, osmoni falakka, nurafshon quyoshga yaqinlashib boradi. Uning hamma narsani jizg'anak qilib yuboradigan nurlari qanotlarni birlashtirgan mumni eritib yubordi, patlar tushib ketdi, ularni shamol turli tomonlarga uchirib yuborgandi. Ikar qo'llarini siltaydi, ammo qanotlar allaqachon sochilib ketgandi. U bag'oyat katta balandlikdan yelday tez uchib, dengizga urildi va uning po'rtanalarida halok bo'ldi.

Dedal orqasiga burilib, tevarak-atrofga qaraydi, biroq Ikardan darak yo'q. U o'g'lini baland ovoz bilai chaqira boshlaydi:

– Ikar! Ikar! Qayerdasan? Javob ber!

Hech qanday javob bo'lmadi. Dedal dengiz to'lqinlarida Ikarning qanotlaridan ajralgan patlarni ko'rgach, nima yuz berganini fahmlaydi. Dedal o'z san'atidan va alalxusus Kritdan osmon orqali ozod bo'lish yo'lini o'ylab qo'ygan kundan shunday nafratlandiki!

Ikarning jasadı xiyla vaqtgacha keyinchalik o'zining nomi bilan atalgan Ikariy dengizi to'lqinlari ichra suzib yurdi. Nihoyat, dolg'alar uni orol qirg'og'iga chiqarib tashlagan edi. Uni u yerda Herakl topib, dafn etgandi.

Dedal esa o'z parvozini davom ettirib, Sitsiliyaga uchib keladi. U podsho Kokal saroyida yashaydigan bo'ldi. Minos san'atkorning qayerda panohtopganini bilib olgach, katta qo'shin bilan Sitsiliyaga otlanadi. Minos Kokaldan Dedalni qaytarib berishni talab qiladi. Lekin Kokalning qizlari Dedaldek rassomdan mahrum bo'lishni istashmaydi. Ular shunday hiyla o'ylab topishdi. Otarini Minosning talabini qondirishga rozilik berishga va uni saroyda mehmon sifatida qabul qilishga ko'ndirishdi. Minos hammomda yuvinayotganda Kokal qizlari uning boshiga bir qozon qaynab turgan suvni ag'daradilar. Minos dahshatli azob-uqubatga bardosh berolmay o'ladi.

Dedal Sitsiliyada uzoq yillar yashadi. Juda ko'p narsalar ixtiro etdi. Hayotining so'nggi yillarini vatani – Afinada o'tkazdi. Dedal u yerda dunyoga dong'i ketgan Afina rassomlari urug'i – Dedalzodalarning bobokaloni bo'lib qoldi.

(Rus tilidan Poshali Usmon va Fazliddin Shukur tarjimai)

HOMER

Ma'lumki, tarixiy o'tmishdagi muhim voqealar to'g'risidagi qahramonlik dostonlari hamma xalqlarda, jumladan, o'zbek xalqida ham bor. Qadim Yunon eposlarining ijrochilari o'n minglab satrlarni yoddan biladigan, quvvayi hofizasi noyob odamlar bo'lgan. Ular turkum-turkum dostonlarni avlodlardan avlodlarga olib o'tib, unga o'z davrlari ta'sirini, yuqi va unsurlarini singdirib boyitib, asarlar bilan birga o'z san'atlarini ham, usul va an'alarini ham meros qilib qoldirib kelganlar.

Homer ana shunday ijrochilarning eng so'nggilaridan, to'g'rirrog'i, dostonchilikning yangi davrini boshlab bergan xalq dahosi edi. U katta epik merosni saqlabgina qolmay, uni butun antik dunyoning ma'naviy sarchashmasi sifatida poetik tizimga solib, ikki o'lmas eposni ijod etdi. «Iliada» va «Odissey» dostonlari Yunon adabiyotining eng qadimgi yozma yodgorliklari hisoblanadi. Mazkur dostonlarning yaratilish vaqti, paydo bo'lishiga sabab bo'lgan sharoit haqida hech qanday ma'lumotlar yetib kelmagan. Har ikki doston bilan bog'liq ana shunday muammolar majmui «Homer masalasi» deb ataladi.

Homer o'zi afsonaviy shaxs. Uning tarjimai holidagi deyarli barcha faktlar bahsli. Bu nom qadim Yunon tilida «ko'zi ojiz», «so'qir» degan ma'noni beradi. Demak, kuychi homerlar ko'p bo'lgan. Ammo ulardan biri, haqiqiy Homer butun antik dunyoda mashhur. Homer vatani degan sharaffi nom uchun talashgan shaharlar o'nlab hisoblanadi. Bir qarashda, bu – umumlashgan bir nom. Ammo voqealari, davri, uslubi, obrazlar dunyosi jihatidan bir-birlarining davomi bo'lgan ikki dostonning har biri 24 qo'shiqdan iborat, bir vazndagi buyuk eposlarning bu nomga qiyos qilinishi hamma jihatdan shu qadar tabiiy ediki, Homerning real shaxsligiga hech kim dalil bilan e'tiroz bildirolmadi.

«Homer masalasi» hali ham tamom hal qilingan emas. Chunki bu eposlarning yaratilishida yagona muallifning mavqeini kamsituvchilar hali ham bor. Tahrir qilgan, tartibga solgan, goho esa hech qanday Homer bo'lmagan, bu dostonlar xalq qo'shiqlari sifatida, badiha tariqasida vujudga kelgan, degan fikrlar ham ilgari surilgan.

Homerni ikki dostonning yagona muallifi sifatida tan olishda fanga eposlarning o'zidagi yaxlit badiiy butunlik, noyob iqtidorga xos ijodiy individuallik, yuksak badiiy vositalarning betakrorligi yordam berdi.

Har ikki doston syujeti Troya urushi, ya'ni Yunonlarning Troya (yoki Iliion) shahriga yurishi haqidagi afsonalardan olingan. Ularga ko'ra, Troya shahzodasi Paris Sparta shohi Menelay saroyida mehmon bo'ladi. Lekin u Menelayning bir talay boyliklarini va malika Yelenani o'g'irlab ketadi. Bundan g'azablangan Menelay va ukasi, Miken podshosi Agamemnon barcha Yunon viloyatlaridan katta qo'shin to'playdi va Troyaga yurish qiladi. Biroq o'n yil davomida Agamemnon qo'shini Troya shahri darvozasi oldida samarasiz jang olib boradi. Faqat ayyorlik yo'li bilan – yog'och ot ichida yashiringan holda shaharga kirib uni kulini ko'kka sovuradilar. Yelena Menelayga qaytariladi. Lekin Yunon jangchilarining ortga qaytishi oson kechmaydi. Ularning ko'pi yo'lda yoki qaytganidan so'ng halok bo'ladilar, ba'zilar uyga qaytguncha dengizlarda sarson-sargardon kezadi. Ana shu voqealar asosidagi afsonalar Yunon mifologiyasining Troya turkumiga asos bo'lgan. Biroq, bu turkumga kirgan afsonalar to'liq emas, balki ikkita kichik voqeasigina hikoya qilinadi. Agar «Iliada»da Troya urushining o'ninchi yilidagi bir hodisa tasvirlangan bo'lsa, «Odissey» dostonida ham shu holatni ko'ramiz. Asarda Odisseyning urushdan qaytishi, o'zga yurtlarda sarson-sargardon bo'lishi va nihoyat o'ninchi yili vataniga qaytib kelishi haqida hikoya qilinadi.

Homer dostonlarini, ayniqsa, «Iliada»ni o'qiganda, shunday katta miqyosli ma'lumotlarning ajoyib mahorat bilan puxta kompozitsiya qilinganligini ko'ramiz. Ko'p qavatli syujet chiziqlari, barcha mavzu va motivlar, barcha personajlarning taqdirleri bosh g'oyaga xizmat qilib, ma'nodor yakun topadi. Dostonning tuguni, fojining badiiy yechimi, barcha badiiy vositalar bosh mavzu va bosh qahramon obrazi atrofida birlashgan jips tizimni tashkil etadi.

Yunon xalqining yashash tarzi, xislat va fazilatlarini ifoda etgan «Iliada» va «Odissey» dostonlari qadim zamonlardanoq mo'tabar kitoblarga aylangan: baxshilar ularni turli bayramlarda ijro etganlar, o'quvchilar ularni o'qib savod chiqarganlar. Homer dostonlarining adabiy usullari Yunon shoirlari uchun o'zgarmas namuna sifatida xizmat qilgan. Ko'plab jahon tillariga tarjima qilingan «Iliada» va «Odissey» dostonlari olimlar, adiblar va muhlislar diqqatini hamon o'zlariga jalb etib, ularni ko'plab ilmiy tadqiqotlar o'tkazishga, go'zallik namunalaridan ibrat olishga undaydi. Jumladan, XX asrning buyuk irland yozuvchisi

Jeyms Joys «Uliss» (Odisseyning ikkinchi nomi) romanini yozishda «Odissey» dostoni tizimidan foydalangan.

«ILIADA» dostonidan parchalar

Yigirma ikkinchi qo'shiq Hektorning o'ldirilishi

Hurkkan kiyik galasidek shahar kirgan troyaliklar
Dag'-dag' titrab suyangancha azim devor kungurasiga
Terlarini qotirar va chanqoqlarin qondirardilar;
Lek axeylar tik bostirib kelardilar devor poyiga.

5. Yolg'iz Hektor bu payt Askey minorasi ro'baro'sida,
Keng dalada mash'um qismat domida dong qotib turardi.
Shu choq dedi sohib quvva Axillesga tangri Appolon:
«O, Peleyzod, fony banda, nechun meni – boqiy tangrini
Quvmoqdasan yoxud chaqqon poylaringdan umidvormisan?

10. Yo hali ham sezmadimgi ma'budligim – g'azablanursan?
Parvo qilmay qo'yding hatto Troyaning lashkariga ham
U shaharga kirib oldi; lek sen bunda izg'ib yuribsan.
Chekin; halok etolmaysan, men – boqiyman – o'lmayman aslo».
Axilles ham g'azablanib Febga bunday javob ayladi:

15. «Laqillatding meni sen, ey fosiqlikda beqiyos tangri!
Meni chetga chalg'itding sen! Yo'qsa yovning yana ko'pini
Yer tishlatgan bo'lardim to darvozadan kirib ulgurmay!
Mahrum etding meni shondan; Troyaning o'g'lonlarini
Osongina xalos etding, qo'rqmay aslo intiqomdan sen...

20. Bo'lgandaydi ilojim, men olar edim intiqom sendan!
Poygalarda doim yutib sovrin olgan, jangarobaga
Qo'shilgan yel kabi uchqur otning tegmas yerga tuyog'i,
Axillesning oyoqlari ham shunday tez yugurar edi.
Uni avval ko'rib qoldi minorada turgan Priam;

25. U quyundek kelar edi sovutlari yulduzday chaq nab;
 Bunday yulduz kuz faslida cho'g'dek porlab chiqar samoga
 Va charaqlar siyo tunda misli oydek yulduzlar ichra,
 Ammo uni shum alomat darakchisi deb hisoblarlar
 (Orionning iti deya nom qo'ygandir unga odamlar);
30. Baxtiqaro bandalarga yovuz bezgak u furadi u,
 Axillesning mis sovuti ham porlardi shu yulduz misol.
 Priam esa nola chekib musht urardi oppoq boshiga,
 Qo'llarini ko'kka cho'zib, achchiq-achchiq ko'z yosh to'karkan,
 Yolborardi o'g'loniga; vale Hektor qopqa oldida
35. Jim turardi Axilles-la jang qilmoqlik ishtiyoqida.
 Nuroniy chol mungli sas-la cho'zib ilkin dedi o'g'liga:
 «Suyuk o'g'lim Hektor, tingla! Jangda yolg'iz ro'baro' kelma
 Bu odamga, zero, Peley o'g'li seni mahv aylagay bot:
 Qudratliroq erur sendan bu azamat maydoni harbda!
40. U mal'unni tangrilar ham men singari sevishgandaydi,
 Allaqachon itlar toroj qilur edi uning jasadin!
 Ana unda og'ir darddan tamom forig' bo'lardi qalbim!
 Judo qildi meni u ko'p yosh va jasur o'g'lonlarimdan –
 Yo mahv etib, yoxid orollarga qul qilib sotib!
45. Bugun ham u judo qildi Likaon va Polidorimdan;
 Zavjalarim malikasi Laofoya tuqqan bu ikki
 O'g'lonimni ko'rmayapman shahar qochib kirgan el ichra.
 O! Gar tirik bo'lsa ular – asirdalar – argosliklardan
 Albat sotib olurmiz mis va oltinga; bizda ko'p ular;
50. Nuroniy Alt o'z qizi-chun ko'p xazina bergandi menga.
 Agar nobud bo'lib, Aid maskaniga ko'chg'an bo'lsalar,
 Ul mardlarni qora kunda tuqqan sho'rlik onaizorning
 Hamda mening sho'rim qurur g'oyat og'ir bu judolikdan!
 Lek Troya xalqi uchun bu unchalik og'ir dard emas;

55. Axillesning zarbasidan, o'g'lim, omon qolsang bas menga,
Aziz Hektor, biz bilan bo'li! Ilionga kir, shundagina
Shahrimizning jami ahlin qutqargaysan mahv bo'lishdan.
Axillga ham bermagaysan imkon zafar qozonmog'iga
Va o'zing ham sog' qolursan judo bo'lmay shirin joningdan!»

60. O! Rahm qil baxtiqaro padaringga – jon chiqar chog'da
Zevs azobga solur meni ko'z oldimda namoyon qilib
Dunyodagi jami mudhish ofatlarni – toki tirikman;
O'g'illarim halok bo'lur, cho'ri qilib olib keturlar.

65. Yana ma'sum go'daklarni yerga toptab o'ldirurlar ham,
Shum danaylar sudraganlar asirlikka kelinchaklarni!..
Shular barin ko'rsatur Zevs menga hali... Ko'rgilik ekan!
Yuragimni teshib, jonim vujudimdan sug'urib olgay;

70. Men mudom o'z dasturxonim ne'mati-la boqqan itlarim
Shunda mening qonim ichib, ostonaga mahzun dil ila
Bosh qo'yurlar tilka-pora bo'lgan jismim tevaragida!
«O! Jangohda halok bo'lgan har yosh yigit qanday alfozda
Yotsa hamki, ayb emasdir biron yeri ochilib qolsa!

75. Vale halok bo'lgan biron mo'ysafidning, qonxo'r ko'ppaklar
Iyagini, boshini, u uyatini kemirsa magar,
Bundan ortiq achchiq qismat bo'lmagay hech bandalar uchun!»
Oh urdi chol va tutamlab yula ketdi oppoq sochini,
Lekin o'g'li Hektorni hech o'z ahdidan qaytarolmadi.

80. Shunda uning onasi ham bir tomonda yig'ladi nolon;
U yoqasin chok qildi-yu, qo'li bilan oppoq siynasin
Ko'rsatgancha, shunday dedi o'z o'g'liga ko'z yosh aralash:
«Rahm qilgin, o'g'lim, sho'rlik onangga, shu siynam hurmati!
Murg'ak go'dak chog'laringda oq sut berib allalaganim

85. Rost bo'lsa gar, aziz o'g'lim, shuni eslab tingla kalomim:
Qattol erning qarshisida turma yolg'iz, tez qo'rg'onga kir!
Ul g'azabnok gar mahv etsa seni, o'g'lim, nuridiydanni,
Nasib etgay na menga va na xotining Andromaxaga
Boshing uzra aza tutib ko'z yosh qilmoq; zero, jismingni

90. Qonxo'r itlar g'ajigaylar mirmidonlar qarorgohida!»
Ota bilan ona shunday o'ksib yig'lab yolborardilar,
Lek ularga aziz o'g'lon bu safar ham osmadi quloq;
Jim kutardi u tik bosib kelayotgan mard Peleyzodani.
Zaqqum giyoh yeb, vujudi g'azab ila to'lgan ajdaho

95. Tog'dagi bir g'or og'zida gajak bo'lib to'lg'anar ekan,
Ko'zidan o't sochib har yon alanglaydi, ov axtaradi,
Hektor ham do'ng qalqonini tirab qo'yib devor poyiga
Xuddi shunday mardonavor turar edi raqibin kutib,
Nihoyat u shunday dedi o'z-o'ziga, ma'yus xo'rsinib:

100. «Jangdan qochib men shaharga kirsam agar, isnodga qolgum!
Eldan burun Polidamas ta'na toshin otur boshimga;
Ki u kecha tunda taklif qilgan edi butun lashkarni
Ilionga qaytarmoqni. Jangda ko'rgach Axillni yana.
Unga quloq osmagandim, quloq ossam yaxshi bo'larkan!

105. Shu bemulohazaligim nobud qildi butun xalqimni.
Troyalik erkaklar va ayollardan uyatga qoldim!
Ilionlik eng olchoq kas bir kun shunday deyishi mumkin:
– Hektor xalqin nobud qildi o'z kuchiga ishonib ortiq! –
Demakki, ming karra afzal Peley o'g'lin mahv etib jangda,

110. G'olib qaytmoq, yo muqaddas Troyaning bo'sag'asida
Halok bo'lmoq ul dilovar ila bugun jang qilsam keskin!
Yo ehtimol... Bu nurafshon qalqonimni va dubulg'amni
Yechib qo'yib, mis nayzamni esa tirab devorga hozir,
O'zim peshvoz borsammikin Peleyzoda istiqboliga?

115. Agar unga Yelenani, unga qo'shib Paris kemada
Ilionga olib kelgan – bu ixtilof ibtidosini –
Boyliklarni qaytarishga so'z bersam-chi, bitta qoldirmay?
Ayni paytda, bu muqaddas Troyada mavjud jamiki
Xazinani yig'ishtirib danaylarga bo'lib bersam-chi?

120. Va nihoyat, ont ichirsam troyalik oqsoqollarga:
Hech nimani yashirmasdan, shahardagi jami boylikni
Yig'ib kelib yovga bermoq borasida?... Qanday bo'larkin?
Tavba! Nelar xayolimga kelur? Yo'q, yo'q, yalbormam unga!
Peleyzoda menga rahm qilmaydiyam, mensimaydiyam;

125. Aksincha, gar qurolimni yerga qo'ysam, u hujum qilib,
Shu ondayoq ojizani mahv etgandek o'ldirur meni,
Yo'q, yo'q, endi visol topgan yigit bilan qizcha singari
Gapni eman yoki toshdan boshlamoqlik qo'l kelmas bizga;
Qishloqi qiz bilan yigit bunday chog'da xush suhbat qurur;

130. Biz, yaxshisi, jang qilamiz! Shunda shohid bo'lamiz, Zevsning
Ikkimizdan kinga ato etganiga g'olibiyatni!»
Shunday o'yga tolgandi u; Arey kabi mudhish Axilles
Yaqin keldi janggoh uzra dubulg'asin o'tdek porlatib;
O'ng yelkaga ko'targandi shumtol bandli ota nayzasin;

135. Egnidagi sovutlari porlar edi ko'z qamashtirib,
Naq o't olgan alangadek, bosh ko'tarib chiqayotgan quyoshdek yoxud.
Hektor ko'rib qo'rqib ketdi; turolmadi Axillni kutib;
Qochdi Askey qopqasidan, yuragini hovuchlagancha,
Umid bog'lab poylariga, quva ketdi uni Axilles,

140. Qushlar ichra eng chaqqoni – tog' lochini g'ayri tasavvur
Tezlik bilan uchib, qo'rqqoq kabutarning payiga tushar:
Sho'rlik unga chap berar, lek lochin uning ortidan qolmas
Va aksar payt qichqirgancha hamla qilib o'ljani tutar,
Axilles ham misli quyun quvar edi Hektor ortidan,

145. U «oyog'in qo'lga olib» qochar edi devor yoqalab.
Ular jadal bir tepadan va bir anjir yonidan o'tib,
Arava yo'l bo'ylab shahar devoridan uzoqlashdilar
Va yetdilar zilol suvi qaynab turgan ikki buloqqa,
Ki serto'lqin Askamandr sarchashmasi edi bu suvlar.

150. Bir chashmadan g'oyat qaynoq suv oqardi va uning ustini
Muttasil bug' burkagandi, gulxan uzra qalqqan tutundek;
Ikkinchisini suvi hatto saratonning o'rtasida ham
Misli do'l yo pag'a-pag'a qordek muz va yax edi.
Shu buloqlar yaqinida silliq toshlar bilan o'ralgan

155. Ikki najib hovuz bo'lib, bir zamonlar, tinchlik davrida
Troyalik xotinlar va dilbar qizlar bu hovuzlarda
Kir yuvgani kelardilar – argosliklar kelmasdan oldin.
Qochayotgan ham, quvayotgan ham yelib o'tdi shu hovuzlardan.
Qochgan kuchli, quvayotgan ming bor kuchliroq edi,

160. Lek bu poyga, Poygachilar oddiy muzdir: qurbonlik buqa
Yoki uning terisini olish uchun boshlanmagandi;
Yo'q, Hektorning joni uchun boshlangandi bu musobaqa.
Marhum erning ruhini shod etmoq uchun uyushtirilgan
Poygalarda chavandozlar nodir sovrin: navnihol qiz yo

165. Sepoyaga erishmoq-chun keng davrani uch marotaba
Yeldek chopib chiqqanidek quyun yanglig' uchqur otlarda,
Bu mardlar ham uch marotaba chopib chiqdi buyuk Troya
Atrofini. Xudovandlar kuzatardi ular poygasini.
Dedi shunda boqiylaru foniylarning sarpadari Zevs:

170. «E voh! Menga aziz bo'lgan pahlavonni quvganlarini
Ko'rdimu men, og'ir anduh qamrab oldi yurak-bag'rimni!
Pokdil Hektor menga atab buqalarning semiz sonini
Ko'p marota yondirgandi Pergamda va yuksak Idada:
Bugun esa yeldek chopqir va g'oratgar Axill Hektorni

175. Tirqiratib quvlamoqda Troyaning bo'sag'asida.
Yo tangrilar, dildan puxta o'ylab ko'ring, maslahat bering:
Saqlaymizmi Hektorni biz shum o'limdan, yo Peleyzodning
Bu safar ul dilovarni yengishiga yo'l qo'yamizmi?»
Shahlo ko'zli qiz Pallada javob qildi shu zahot Zevsga:

180. «Bulutquvar, chaqmoqotar ota! Nelar deyursan asti?
Tug'ilganda qismatiga halok bo'lmoq bitib qo'yilgan
Bir bandani shum o'limdan butkul xalos etmoqchimisan?
Ixtiyoring, lekin senga qo'shilmagan aksar ma'budlar!»
Bulutquvar Zevs qiziga shu zahoti ayladi javob:

185. «O, Afina, erka qizim, qo'rqma aslo! Jiddiymas gapim.
Senga bo'lgan marhamatim hadi yo'qdir, aziza qizim.
Yuragingda ne niyating bo'lsa bajar, paysalga solmay».
Dedi Zevs va Afinaning jo'shqin qalbin jo'shtirdi yana;
Yuksak Olimp cho'qqisidan u quyundek uchdi zaminga.

190. Axill esa quvar edi mard Hektorni mudom beto'xtov
Tozi kiyik bolasini haydab chiqib g'ordan – inidan,
Quva boshlar chakalazor va jarliklar osha tog'ma-tog':
Hattoki u biron buta panasiga berkinganda ham,
Uning isi va izidan quva-quva tutgay nihoyat,

195. Axillesdan qocholmadi kiyik kabi Priamzoda ham,
Har gal qopqa sarhadidan o'tayotganda Hektor sarbaland
Minoraga o'zin urmoq bo'lar edi. Troyaliklar
Uni shunda hifz qilgan bo'lardilar devorda turib
Lek har safar chaqqon Axill najot yo'lin to'sib, Hektorni

200. Chetga quvar, o'zi esa yugurardi devor yoqalab.
Tush ko'rganda odam quvgan odamiga yetolmagandek,
Hektor qochib ketolmasdi. Axill quvib yetolmas edi.
Hektor bu gal mash'um qismat va o'limdan qocholmasdi ham,

205. Gar Apollon so'nggi marta unga madad bermaganida;
U Hektorning bilagiga kuch, poyiga g'ayrat baxsh etdi.
Peleyzoda lashkariga boshi bilan ishora qilib,
Farmon berdi Priamzoda ustiga o'q yog'dirmaslikni,
Ki Hektorni o'zi yengib, yolg'iz o'zi shon quchmoqchiydi.

210. To'rtinchi bor yetganida ular Ksanf sarchashmasiga,
Chaqmoqdor Zevs olib oltin tarozuni, qo'sh pallasiga
Mangu uyqu baxsh etuvchi ikki o'lim qur'asin qo'ydi:
Bitta qur'a Axillniki, ikkinchisi Hektornikiydi.
Tarozeni ko'tardi Zevs; og'ir ketib Hektor pallasi,

215. Tortdi uni Aid sari; Feb o'zini oldi chekkaga.
Chashmi tobon Afineya kelib Peley o'g'li qoshiga,
Unga shunday dabdabali so'zlar ila tavajjuh qildi:
«O, tangrilar arzandasi, saxovatli Axilles, bugun
Buyuk zafar eltajakmiz mirmidonlar qarorgohiga:

220. Jangga to'yimas Hektorni biz bugun albat mag'lub etgaymiz.
O'ylaymanki, endi ul mard bizdan qochib qutulolmaydi,
Panogohi kumushkamon Feb – Apollon qancha ter to'kib
Yolbormasin, qodir padar chaqmoqdorning poyiga yotib.
Sen, Peleyon, damingni ol; Priamzodni o'zim qoshingga

225. Boshlab kelib, uni sen-la jang qilmoqqa da'vat etaman».
Shunday dedi Zevsning qizi; Peleyzoda ham rozi bo'ldi
Va mis tig'li obdon nayzasiga tayandi asta.
Afina ham yeldek uchib yetib oldi Priamzodga.
To'xtab uning qarshisida Deifobning qiyofasida,

230. Makkorona so'zlar aytdi ovozin ham o'zgartirgancha:
«O, e'zozli og'am! Seni Axilles ko'p qiynab qo'yibdi
Azim shahar Troyaning atrofida beto'xtov quvib.
Kel, shu yerda to'xtayligu kutaylik biz mardni mardona!»
Qodir og'a – dubulg'asi obdon Hektor javob ayladi:

235. «O, Deifob! Sen azaldan eng suyuqli inim bo'lgansan
Hekuba va Priamdan dunyo kelgan o'g'illar ichra;
Endi esa senga bo'lgan mehrim yana bo'ldi ziyoda;
Zeroki, sen meni dashtda yolg'iz ko'rib, yordam bergani
Chiqib kelding, lek boshqalar o'tiripti qo'rg'onda loqayd».

240. Yana unga javob qildi chaqmoqkorning shahlo ko'z qizi:
«Hektor, mening poyim quchib yolbordilar otam va onam;
«Bizni tashlab ketma», deya yoronlar ham qildi iltijo;
Shu daraja oldirishgan yuraklarin ularning bari.
Ammo qalbim seni qo'msab, undayverdi istiqbolingga.

245. Kel, ikkimiz dadil turib, otashin jang qilaylik bunda:
Nayzalarini ayamaylik: qani, Axill biz ikkimizni
Halok etib, kemasiga qonli siloh-sovutimizni
Eltarmikin, yo sen uni nayzang-la mahv etarmikansan!»
Shunday nayrang so'zlar bilan Hektorni u boshladi olg'a.

250. Ikki botir kelib turdi bir-birining ro'baro'siga.
Axillesga avval obdor dubulg'ali Hektor gap qotdi:
«Peleyzoda, endi ortiq olib qochmam sendan o'zimni!
Men hamlangdan qochib, uch bor Troyaning gir atrofini
Yelib chiqdim: lekin endi qalbim meni da'vat etmoqda

255. Sen ila jang qilmoqlikka; yo o'laman, yo o'ldiraman!
Tangrilarni shohidlikka chaqiraylik; yaxshi guvohdir
Ular bari, shartimizga xolisona amal qilurlar:
Basharti Zevs irodasi ila sendan ustun chiqsamu
Qurolim-la joning olsam, jasadingni tahqirlamayman;

260. Faqat ajib sovutingni yechib olib, mirmidonlarga
Qaytib bergum jasadingni; sen ham amal qilgil shu shartga».
Chaqqonoyoq Axill unga o'qrayganicha baqirib berdi:
«O, sen manfur ag'yor Hektor, menga taklif qilma shartingni!
Sher va odam orasida bo'lmagan va bo'lmas ittifoq;

265. Hech qachon qo'y bo'ri bilan do'st va totuv yashay olmagay;
Ular mudom bir-biriga qarshi g'addor g'anim erurlar,
Xuddi shunday, ikkimizning o'rtamizda hech qanday mehr
Yoki bitim zohir bo'lmas, to bittamiz jondan ayrilib,
O'z qoni-la qahhor Arey chanqog'ini qondirmaguncha!

270. O, dilovar, ishga sol harb san'atingni! Zeroki, bugun
Sen eng mohir nayzaandoz va mard jangchi bo'lmog'ing kerak!
Qochmoqqa hech imkonning yo'q; tezda mening mis nayzam ila
Afina mahv etgay seni; ana shunda birvarakayga
Janggohda sen halok qilgan do'stlarimning xunin olgayman!»

275. Dedi u va cho'ng nayzasin qulochkashlab turib itqitdi.
Dubulg'ali obdor Hektor buni ko'rib chap berib qoldi;
U engashdi, tepasidan uchgan nayza sanchildi yerga;
Lek Pallada troyalik mard Hektorga ko'rinmay turib,
Uni yerdan sug'urdi-yu Axillesga tutqazdi yana.

280. Hektor baland ovoz bilan na'ra qildi Peley o'g'liga:
«Zarbang bekor ketdi, qattol! Sen ma'budvash, eshitmagansan
Qismatimni tangri Zevsdan, garchi shunday degan bo'lsang ham;
Shunchaki, sen makr ila quruq vaysab, meni – Hektorni
Qo'rqitmoqchi, jasoratim va qudratim qirqmoq bo'lgansan,

285. Yo'q, qochmam men; nayzangni sen kuragimga sancholmagaysan,
Mard bo'lsang, tik ko'ksimga sanch tangri xohish bildirsa magar.
Illo mening nayzamdandan ham ehtiyot bo'! O, koshki edi
Uning o'tkir tig'in sening alp to'shingga botira qolsam!
Ilionli o'g'lonlar-chun bu qonli jang yengil ko'chardi,

290. Gar seni men mahv etolmasam seni; xalqing mash'um ofatin!»
Dedi u va cho'ng nayzasin qulochkashlab turib itqitdi,
Borib tegdi nayza Axill qalqonining qoq o'rtasiga;
Vale nayza urildi-yu chatnab qaytdi ortga qalqondan.
Hektor ko'rib xafa bo'ldi nayzasining zoye ketganin;

295. Esankirab qolgandi u; o'zga nayza yo'q edi qo'lda.
Shunda yangroq ovoz bilan inisini yordamga chorlib,
Nayza talab qildi; ammo g'oyib bo'lgan edi Deifob.
Buni Hektor o'z qalbi-la his etdi-yu dedi o'ziga:
«Ne nadomat! Menga o'lim yo'llamoqda boqiy tangrilar!»

300. Jasur inim Deifobni menga qo'ldosh deb o'ylagandim;
Ilionda o'ltirur u; laqillatdi meni Pallada.
Yonboshimda turur O'lim! Qocholmayman enda men undan!
Yo'qdir najot! Shubhasizki, avvallari pushtipanohim,
Xaloskorim bo'lgan Zevs va Zevs o'g'loni Apollon

305. Shunday hukm chiqarganlar; mana, chiqdi qismatim hukmi!
Lek bekorga o'lmam, xoki turob bo'lmam shuhrat qozonmay;
Bir jasorat ko'rsatayki, avlodlarga yetsin dovrug'im!»
Shunday deb, u chap yonga osilgan cho'ng g'ilofdan ulkan,
Nihoyatda o'tkir, zalvar shamshirini sug'urdi jahd-la;

310. Bulutlardan ham balandda uchib yurib, to'satdan yerda
Bir quyon yo'qo'zichoqni ko'rib qolgan ochofat burgut
Sho'ng'igandek birdan pastga – mard Hektor ham butun kuchini
Yig'ib, birdan olg'a yurdi silkigancha qattol shamshirin.
Axilles ham hamla qildi butun qalbi to'lib g'azabga;

315. U muhtasham va serbezak qalqoni-la to'sdi ko'ksini;
Tebranardi boshidagi to'rt qatlamli cho'ng dubulg'asi,
Bu dubulg'a cho'qqisiga – tarog'iga Hefest qo'li-la,
Qo'ndirilgan oltin rangli bir tutam yol yelpinar edi.
Zulmat tunda yulduzlarning orasida cho'lpon yulduzi

320. Qanday go'zal shu'la sohib porlab tursa kechki shafaqdek,
Axillesning g'oyat ajib nayzasi ham porlardi shunday;
O'ng qo'lga ushlab uni Priamzodning jonin olmoqqa
Chog'lanarkan, axtarardi raqibining qaltis yerini.
Lek Hektorning butun jismi, Patroklni o'ldirganida

325. Yechib olgan hashamatli mis sovut-la to'silgan edi.
Faqat uning o'mrovidan sal yuqori – halqumigina
Ochiq qolgan ediki, shu edi yolg'iz zaif tomoni;
Yela kelib nayza sanchdi Axill uning shu halqumiga;
Mard Hektorning oppoq bo'ynin teshib o'tdi ajalkash nayza,

330. Faqat uzib yubormadi butkul uning kekirdagini,
To o'limi oldidan u ayta olsin ikki og'iz so'z;
U zaminga «gurs» quladi, na'ra tortdi Axilles shodon:
«Patroklni o'ldirib sen o'zing tirik qolmoqchi eding!
Sen mendan ham hayiqmading, jang qilmasdan turgan chog'imda,

335. Yo'q, ey nodon g'anim! Axey kemalari panasida men –
Uning sendan ming bor kuchli qasoskori – men turgan edim.
Ha, men sening tizing bukdim! Yem bo'lgaysan it-u zog'larga,
Patroklni esa izzat bilan dafn qilur danaylar».
Dubulg'asi obdon Hektor dedi unga zo'r-bazo'r ihrab:

340. «Aziz joning, ota-onang haqqi, sening poying quchaman.
Yolboraman, otma jismim mirmidonning it, zog'lariga;
Sen og'zingga siqqanicha mis va oltin so'ra men uchun;
Aytganingni yuborurlar padarim va mehribon onam;
Jasadimni qaytarsang bas, toki jami troyaliklar

345. Aza tutib, izzat bilan jismimni o'tga qo'ysinlar».
Chaqqonoyoq shoh Axilles dedi unga xo'mrayib turib:
«Sen, it, bekor quchma poyim, tilga olma otam-onamni!
Quloq ossam g'azabimga, o'zim go'shtingni yegan bo'lardim.
Seni tilka-pora qilib – bizga shuncha badkorlik qilding?

350. Yo'q, hech bir kas jasadingni kemirayotgan itni haydamas!
Agar menga o'n, yigirma marta ortiq bebaho tuhfa
Olib kelib, yana shuncha boylik va'da qilishganda ham;
Shoh Priam vazningga teng oltin tortib berganda ham;
Hekuba o'z tuqqan o'g'lin ko'rolmaydi o'lim to'shakda,

355. Boshing uzra to'yib-to'yib yig'lolmaydi onaizoring;
Jasadingni quzg'unlaru itlar talon-taroj qilgaylar!»
Dubulg'asi obdon Hektor dedi unga jon berar ekan:
«Sezgan edim iltijomni inobatga olmasligingni:
Kimligingni bilar edim; toshdan ekan yuraging sening.

360. Shoshma hali, sen nechog'lik iqtidorli bo'lma, baribir,
Paris ila cho'ng mergan Feb seni Askey darvozasida
Mahv etganda, men tangrilar qahri bo'lib zohir bo'lgayman!»
Hektor shunday dedi-yu shum o'lim yumdi uning ko'zini;
Jismini tark etib ruhi, asta tushar ekan Aidga,

365. Zorlandi kuch va yoshligin tortib olgan talx qismatidan.
Peleyzoda yana xitob qildi shunda o'lik jasadga:
«Sen o'laver! O'z muqarrar o'limimni men adl turib
Kutib olgum, chaqmoqdor Zevs va tangrilar ravo ko'rgan on!»
Shunday deya tortib oldi u jasadidan nayzani

370. Va bir chetga otib uni, mard Hektorning qonli sovutin
Yecha ketdi. O'zga axey mardlari ham keldilar yelib.
Hamma hayrat bilan boqar pahlavonning bo'yi-basti-yu
Jamoliga va sanchardi bir-bir kelib unga nayzasin.
Ba'zi erlar bir-biriga yuzlanishib shunday dedilar:

375. «Qara, Hektor kemalarga o't qo'ymoqchi bo'lgan chog'iga
Qaraganda, ancha mo'min va muloyim bo'lib qoptimi?»
Ko'plar shunday der edilar, yaqinlashib tig' sancharkanlar.
Lekin shu payt Peleyzoda yechintirib bo'lib jasadni,

380. «O, yoronlar, mard axeylar, o, Areyning jasur lashkari!
Bir o'zi o'z lashkaridan ko'p yovuzlik qilgan bu yerni
Mahv etishga noil qildi oxir meni boqiy tangrilar.
Endi hujum qilgaymiz biz metindevor azim shaharga;
Hujum qilib, uning ahlin niyatini bilib olgaymiz;

385. Endi Hektor o'lgandan so'ng, tark eturmi ular qal'ani,
Yoki uni muhofaza qilurlarmi sarkardasiz ham?
Evoh, nechun bunday xayol qutqu solur mening qalbinga?
Bandargohda dafn etilmay yotur hamon do'stim Patrokl!
Hali tirik ekanman men, yurarkanman tiriklar aro,

390. Oyoqlarim harakatda ekan, aslo unutmam uni!
O'lgan banda xotirasini yo'qotadi Aidga tushgach;
Hatto o'shal maskanda ham unutmam men sodiq do'stimni!
O, axeylar, keling endi kuylagancha zafar qo'shig'in
Priamzodning jasadini bandargohga sudrab boraylik.

395. Biz munavvar zafar quchdik! Halok bo'ldi ilohiy Hektor!
Troyalik mardlar xudo deb sig'ingan dilovar Hektor!»
Deb, noshost bir ish qildi Peleyzoda jasadni xo'rlab:
U Hektorning tovoni va to'pig'ining orasidagi
Payni teshib, undan tasma o'tkazdi-da jangarobaga

400. Bog'lab qo'ydi tasma uchin; jasad boshi sudraldi yerda;
Arobaga chiqdi-yu u ko'z-ko'z qilib nodir sovutni,
Qamchi urdi otlariga: mute otlar yeldi shamoldek,
To'zon turdi yer sidirib borayotgan jasad ortidan;
Priamzodning bir vaqtlar ko'p bejirim bo'lgan boshi ham,

405. Uning qora sochlari ham changga botdi; bu ulug' boshni
O'z yurtida tahqirlardi endi g'anim Zevs xohishi-la!
O'z dilbandin changga botib xor bo'lganin ko'rgan volida
Yulib oppoq sochlarini, boshidan o'rtugin otib,
Oh urgancha o'g'lin qo'msab, achchiq-achchiq yig'lay boshladi.

410. Achchiq-achchiq ko'z yosh qildi kekxa ota; butun aholi
Aza tutdi; ohu nola bosib ketdi butun shaharni.
Go'yo azim Ilionni poyidan to cho'qqisigacha,
U boshdan-bu boshiga yong'in qamrab olganday edi!
O'zin Askey qopqasiga otib, janggoh chiqmoqchi bo'lgan

415. G'amnok cholni zo'rg'a ushlab turardilar troyaliklar.
Mahzun podsho har bir erni nomin atab, oyoqlariga
Yiqilarkan, o'ksib-o'ksib yig'lar edi iltijo qilib:
«Tutmang meni, o, azizlar, qo'ying, chiqay shahar tashiga!
Borgum o'zim mirmidonlar kemalari poyiga yolg'iz

420. Va yolborgum ul bag'ritosh, bediyonat Peleyzodaga.
Oq soqolim hurmati, u shafqat qilar men qariyaga;
U ham inson, munkillagan padari bor uning ham mendek;
Keksa Peley Troyaning sho'ri qilib o'stirdi uni,
Valekin yuz karra mening – Priamning sho'ri bo'ldi ul!

425. U ne-ne yosh o'g'illarim xazon qildi muhorabada!
Hammalarin o'lganlari bir bo'ldi-yu, sarlochinimdan
Ayrilganim o'zi ham bir azob bo'ldi; bu anduh meni
Go'rga tiqqay! O, koshkiydi jon bersa u shu qo'llarimda
Hech bo'masa yig'lab-yig'lab yuragimiz bo'shatardik biz,

430. Biz, notavon ota bilan baxtiqaro ona ikkimiz!»
Ho'ng-ho'ng yig'lab dedi podsho; jo'r bo'ldilar troyaliklar
Hekuba ham xotin-xalaj ichra mungli yig'lay boshladi:
«Nuridiydam, ne azobga qoldirding men – baxtiqaroni?
Ilionda mening yolg'iz faxrim eding kecha-yu kunduz,

435. Sen suyangan tog'i eding erkak, ayol, yosh-u qarining!
Har yerda el pushtipanoх xudovanddek xushlardi seni:
Sen Troya elin buyuk iftixori eding, toychog'im,
Bag'rimizdan tortib oldi o'lim sendek aziz insonni!»
Lek Hektorning ahvolini bilmas edi uning zavjasi;

440. Hali hech kim darvozadan tashqarida, jang maydonida
Uning o'lib yotganini aytmagandi yugurib kelib
U qasrning eng chekka bir go'shasida qirmizi mato
To'qir edi, ajib turfa gullardan naqsh solib sathiga
Sal oldinroq amr etgandi u sumbulsoch joriyalarga,

445. Mahobatli sepoyaning ostiga o't qalab, janggohdan
Horib qaytgan Priamzodga suv isitmoq lozimligini.
Sho'rluk xotin! U Hektorni keng dalada Axill qo'li-la
Afineya o'ldirganin xayoliga ham keltirmasdi.
Birdan faryod qilgan sasni eshitdi u minora yoqdan,

450. Vujudi bir seskandi-yu tushib ketdi qo'ldan urchug'i;
Turib ketdi u o'rnidan dedi ikki joriyasiga:
«Qani, turing, yuring men-la, ko'rmoqchiman ne bo'lganini;
Qaynotamning ovozini eshiturman; qalbim hapqirib
Chiqmoq bo'lur o'z qinidan; tizzalarim qaltiramoqda!

455. Priamzodlar boshiga bir shum falokat tushmadimikin?..
O! Daf bo'lsin xunuk xabar! Lek baribir qalbim larzada...
Yo ehtimol tangrimonand mard Hektorni dashtda Axilles
Qopqa yoqqa yo'lin kesib quvyapkandir yakka o'zini?
Tag'in erim jasoratdan bevaqt judo bo'lmadimikin?

460. Botir Hektor hech vaqt o'zin urmas edi olomon ichra;
Doim olg'a otildardi, jasoratda beqiyos edi!»
Shunday deb u o'z ko'shkidin yelib chiqdi hayajon ila
Go'yoki bir menadadek: joriyalar ergashdi unga;
Uchib chiqdi minoraga, odamlarning orasin yorib

465. Olg'a o'tdi va atrofga ko'z yugurtib devor boshidan,
Boshdan-oyoq changga botgan bir jasadni ko'rdi dalada,
Otlar axey kemalari tomon sudrab borardi uni.
Andromaxa ko'z oldini birdan qora zulmat burkadi;
Bir oh urib hushdan ketdi u chalqancha yiqilar ekan.

470. Boshidagi hashamatli bog'ichlar ham, ajib uqadan
Jiyagi bor nafis to'r ham, oltin tojli Afroditaning
Armug'oni – urtugi ham uchib ketdi (pahlavon Hektor
Bir vaqtlar bisyor qalin evaziga Andromaxani
Etionning maqomidan o'z uyiga olib ketganda,

475. Bu bebaho urtukni hur Afrodita tuhfa qilgandi).
Quti o'chgan, g'am adoyi tamom qilgan Andromaxaning
Atrofida ovsin, qayin singillari parvona edi.
U hushiga kelib oxir chuqur bir tin oldi-yu so'ngra
Achchiq-achchiq ko'z yosh to'kib faryod chekdi ayollar ichra:

480. «Sho'rpehona ekanman men, O Hektorim! Ikkalamiz ham
Badbaxt bo'lib tug'ilibmiz: sen – Priam koshonasida,
Men – Fivada, Plak tog'in yon bag'rida, shoh Etionning
Maqomida; badbaxt otam meni – badbaxt qizin papalab
Katta qildi. O, yaxshiydi bu kunimdan tug'ilmaganim!

485. O, shaharim, sen Aidga – yer qa'riga rixlat etyapsan
Men bevani gamu anduh og'ushiga tashlab tamoman:
Endi ikki benavodan dunyo kelgan sho'rlik o'g'limiz
Yetimlikning mashaqqatin tortur mudom! O, endi na sen
Unga homiy bo'lolasan, na u senga tayanch bo'ladi!

490. Hattoki u axeylarning qirg'inidan omon qolsa ham,
Qolgan umri og'ir mehnat, qayg'u-hasrat bilan o'tadi;
Begonalar tortib olur yetimchanning yeru suvini.
Mahrum bo'lur sho'rlik yetim do'stlaridan, boshpanasidan:
Ko'zlari nam va boshi xam tentib yurar bolam bechora.

495. Gado bo'lib otasiga do'st bo'lganlar uyiga borsa
Va goh uning, goho buning etagidan ohista tortsa,
Ba'zilari rahm qilib qadah tutgay yetim og'ziga,
Ammo labi nam bo'lar-u, tomog'iga yetmas tomchi ham.
Ba'zan uni ko'kragiga turtib haydar ota-onasi,

500. Tirik bola ostonadan dilni vayron qiluvchi so'z-la:
– Tur, yo'qol, ket! Padaring yo'q uyimizda mehmonlar aro –
Avvallari otasining tizzasida o'tirib olib,
Qo'y iligi va go'shtini to'yib yegan Astianaksim
O'ksib-o'ksib yig'lagancha beva ona qoshiga kelar;

505. Bir vaqtlar o'ynab-o'ynab charchaganda, enagasining
U orombaxsh quchog'ida, par to'shakda bamaylixotir
Shirin uyqu og'ushida to'ygunicha uxlardi yotib.
Ahvoli ne kechgay endi bu bepadar Astianaksning,
Shu nom bilan atardilar uni doim troyaliklar,

510. Zero, faqat sen qopqani muhofaza qilganding, Hektor;
Endi bo'lsa yov kemasi etagida, bizdan yiroqda
It g'ajigan qip-yalang'och jasadningni qurtlar kemirar!
Yalang'ochsan! Lek ayollar to'qib, tikkan nafis va go'zal,
Liboslaring koshonangda gard tegmasdan yotur besanoq!

515. Ular barin endi o'tga tashlagayman men baxtiqaro!
Darkor emas senga ular, kiyolmaysan ularni endi!
El oldida yoqqum sening sharafingga jami libosing!»
Shunday nola qilardi u; jo'r bo'lardi barcha xotinlar.

(Qodir Mirmuhamedov tarjimasini)

HESIOD

(Miloddan avvalgi VIII-VII asrlar)

Hesiodning hayotiga doir ma'lumotlar kam bo'lsa-da, tarix sahifalarida saqlanib qolgan. U qadimgi Yunon adabiyotidagi hayoti haqida aniq ma'lumotlar yetib kelgan birinchi ijodkor sanaladi. Uning otasi Kichik Osiyoning Kim degan yerida tug'ilgan, keyinchalik Yunonistonning asosan dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi Beotiya viloyatiga ko'chib o'tgan. Shoir o'zi haqidagi ba'zi bir ma'lumotlarni «Mehnat va kunlar» dostonida keltiradi, ya'ni u otasi kabi yoshligidan dehqonchilik bilan shug'ullangan, shu bilan birga Evbeya orolida o'tkazilgan rapsod (baxshi)lar musobaqasida qatnashib, faxrli sovrinni qo'lga kiritgan. Hesiod qadimgi yunonlar nazarida Homer bilan bir safda turuvchi ulug' shoir bo'lgan.

Yunon qahramonlik eposi o'z ichiga didaktik elementlarni ham qamrab olgan, jumladan, Homer dostonlaridagi Nestorning o'git va nasihatlari didaktik poeziyaga misol bo'la oladi. Biroq Hesiodning «Mehnat va kunlar» dostoni inson mehnatining ulug'vorligi, adolatning barqarorligi va mehnat ahlining tirikchiligi yo'lida uchraydigan boshqa turli-tuman masalalar haqida inisi Persga qarata aytilgan pand-nasihatlar tarzida yozilgan *birinchi didaktik* asardir.

«Mehnat va kunlar» dostonining ijodkori hayotning jamiki boyliklari faqat mehnat tufayli bunyod etilganligini asarning boshidan oxiriga qadar qayta-qayta takrorlaydi. Doston o'zining zamonaviy mazmuni, ajoyib realistik lavhalari bilan Yunon adabiyoti tarixida favqulodda muhim o'rinni egalladi.

Mazkur asarda Hesiod mustahkam oila xususidagi qarashlarni ham bayon etadi. Unga ko'ra, er kishi ishq-muhabbat ehtiroslaridan o'zini tiyishi, o'ttiz yoshga to'lganda yosh qizga uylanishi lozim. Chunki yosh qizlarni nozik axloq qoidalariga o'rgatish oson kechadi. Hesiod oilada o'g'il bittadan ko'p bo'lsa tomorqani taqsimlashda muammolar paydo bo'lishidan ogohlantiradi.

«Mehnat va kunlar» dostonidan tashqari yana ikkita doston – «Teogoniya» va «Ayollar jadvali» asarlari Hesiod nomi bilan bog'liq.

«Teogoniya» («Ma'budlarning paydo bo'lishi») dostonida qadimgi yunonlarning Xaos va Yerdan paydo bo'lgan koinot, Uran (Os-

mon), Kron va Zevs boshqargan turli ma'budlarning kelib chiqishi haqidagi tushunchalari, mifologik e'tiqodlari bayon qilinadi. Muallifning ta'kidlashicha, Zevs taxtni ko'plab jinoyatlar sodir etgan otasidan tortib oladi va hokimiyatini mustahkamlash uchun Kronning qarindoshlari bo'lgan titanlarga qarshi mashaqqatli kurash olib boradi. Titanlar va dahshatli maxluq Tifoyga qarshi olib borilgan janglarning bayoni, Samoda va Yerda odil tartib o'rnatgan qudratli hamda dono hukmdor Zevsni ulug'lash asarning kulminatsiyasini tashkil qiladi.

«Ayollar jadvali» ham mazmun jihatidan «Teogoniya» dostoniga ancha yaqin – asar biror ma'buddan atoqli qahramon farzand ko'rgan ayollarga bag'ishlangan. Dostondan turli hajmdagi parchalar saqlanib qolgan bo'lib, ahamiyatli jihati shundaki, ularda Homer dostonlarida uchramaydigan, lekin keyingi davrlarda xor lirikasi va tragediyalarda keng foydalanilgan miflar keltirilgan.

Miloddan avvalgi VI asrda didaktik epos negizida falsafiy doston janri shakllandi va Hesiodning «Teogoniya» asari an'analari shoir-faylasuflar Ksenofan (tax. mil. avv. 565 – 470-yy.), Parmenid (mil. avv. VI asr oxiri – V asr boshlari), Empedokl (tax. 495 – 435-yy.) tomonidan davom ettirildi.

Antik davr tanqidchilari Hesiod bayon uslubiga xos quruqlikni inkor etmagan holda, dostonlarning tarbiyaviy ahamiyatiga yuksak baho berganlar. Tarixchi Gerodot (mil.avv. V asr) ikki daho shoir – Hesiod va Homer ellinlarga ma'bud va ma'budalarning kelib chiqish tarixini bayon qilish bilan birga ularning ismlariga epitetlar bilan ta'rif berganini ta'kidlagan edi.

«QAHRAMONLAR»

BESH ASR

Hesiodning «Mehnat va kunlar» dostoni asosida bayon etilgan

Nurafshon Olimpda yashayotgan umrboqiy xudolar ilk inson zotini baxtli qilib yaratishgandi. Bu o'ziga xos oltin asr edi. O'shanda osmondan ma'bud Kron hukmronlik qilardi. O'sha zamonlarda odamlar mas'ud ma'budlar yanglig' na tashvish, na mashaqqat va na g'am-alamni bilar-di. Ularga bemajol keksalik ham yot edi. Ularning qo'l hamda oyoqlari

hamisha kuchli va baquvvat edi. Beozor va saodatli hayotlari esa mangu ziyofatlardan iborat edi. Uzoq umr ko'rgandan so'ng boshga tushgan o'lim ular uchun osoyishta va osuda uyquni eslatardi. Ularning tirik chog'idagi turmushi farovon va badastur bo'ldi. Yerning o'zi beqiyos boylik baxsh etardi, shu boisdan mehnat sarflab, yerga ishlov berishga to'g'ri kelmaydigan shirin-shakar mevalar keltiruvchi bog'larni aytmay-sizmi! Podalarining soni-sanog'i yo'q edi, ular sero't sayxonlarda bemalol o'tlab yurardilar. Oltin asrda yashayotganlar tinch va osuda hayot kechirashardi. Xudolar odamlar bilan bamaslahat ish qilishardi. Biroq oltin asr abadiy emas ekan, tamom bo'ldi, o'sha odamlar avlodidan hech kim qolmadi. Oltin asr odamlari o'lgandan keyin arvohtar yangi avlod kishilarining homiyilariga aylanib ketdi. Ular tumanga chulg'angan holda yelib, haqiqatni muhofaza qiladilar, yovuzlikni jazolaydilar. Ularni o'limdan so'ng Zevs shunday taqdirlagan edi.

Ikkilamchi odam zoti va ikkilamchi asr birlamchisidek baxtli emasdi. Bu kumush asri edi. Kumush asri odamlari oltin asri odamlariga na kuch-qudratda, na aqlan teng edilar. Ular onalari bag'rida aqli nuqsligicha yuz yillab yashar, voyaga yetar, o'shandagina ularni tark etishardi. Kamolot yoshiga yetganda ko'p yashamasdilar, aqlsizliklari tufayli hayotda ko'pincha baxtsizlik va g'am-alamni boshdan kechirar edilar. Kumush asrining odamlari itoatkor emasdi. Umriboqiy ma'budlarga tobelik bajo keltirishmas, ularga qurbonlik keltirishni istamasdilar. Kronning buyuk o'g'li Zevs Yer yuzidan ularning urug'ini butunlay quritdi. Zevs ulardan nurafshon Olimpda yashayotgan ma'budlarga tobe bo'lmaganliklari uchun g'azablanardi. Zevs ularni yer qa'ridagi zulmot saltanatiga ko'chirdi. U yerda ular na shodlikni, na g'am-alamni bilib yashaydilar. Ularga odamlar hurmat bajo keltirardilar, xolos.

Hazrati Zevs uchlamchi zot va uchlamchi asr – mis asrini yaratdi. Lekin u kumush asriga o'xshamasdi. Zevs nayza dastasidan dahshatli va qudratli odamlarni vujudga keltirdi. Mis asrining odamlari nolayu afg'on keltiruvchi urush va takabburlikni ma'qul ko'rishdi. Ular ziroatchilikni bilmas, ular bog'lar va dalalar baxsh etayotgan samaralardan bebahra edilar. Zevs ularga ulkan bo'y va yengilmas kuch-qudrat ato etgan edi. Ularning qalbi sarkashlik va jasoratga to'la, qo'llari esa bukilmas edi. Ularning qurol-aslahasi misdan, uylari ham misdan bo'lgan, ularning ish quroli ham misdan edi. O'sha zamonlarda qora temirni hali bilish-

masdi. Mis asrining odamlari bir-birovlarini o'z qo'llari bilan mahv etishardi. Ular ko'p yashamasdan qop-qorong'i va vahshatli Aid saltanati – Yer qa'riga kirib ketardilar. Nechog'lik kuchli bo'lishmasin, baribir ularni beshafqat o'lim olib ketardi, shu zayl yorqin quyosh yog'dusini bevaqt tark etardilar.

Mazkur zot ko'lankalar saltanatini ixtiyor etdi deguncha buyuk Zevs shu zahotiy oq hammani boquvchi zamin uzra ancha olijanob, ancha odil yarimxudolar deb atalgan qahramonlarga teng keladigan yangi odamzotni yaratdi. Ular ham manfur urush hamda dahshatli janglarda halok bo'lib ketishdi. Ba'zilar yetti darvozali Fiva yonida, Kadm mam-lakatida Edipdan qolgan meros uchun kurashib halok bo'ldilar. Boshqa-lari zebo kokilli sohibjamol Yelenani o'g'irlash uchun o'z kemalarida keng dengizni suzib o'tib, Troya yonida halok bo'lishdi. Ularning bar-chasi o'limga duchor bo'lgach, yashinchaqnatar Zevs ularni tirik odam-lar ko'zidan uzoqqa, yerning narigi chekkasiga ko'chirdi. Yarimxudo qahramonlar O'qyonusning suronli suvlariga yaqin orollarda saodat-mand va beg'am hayot kechirishardi. U yerlarda yer bir yilda uch marta asalday shirin hosil keltiradi.

So'nggi, beshinchi asr odamzotning temir davridir. U yer yuzida hamon davom etarkan, tun-kun tinim bilmay g'am-anduh va tinkani quritadigan mashaqqatli mehnat odamlarni halok etadi. Ma'budlar odamlarni og'ir tashvishlarga duchor qiladi. To'g'ri, xudolar yovuzlik va yaxshilikni bir-biriga aralashtirib yuborishsa-da, baribir yovuzlik ustun, u hamma joyda hukmrondir. Bolalar ota-onani mensimaydilar. Do'st do'stga sodiq emas. Mehmon mehmonnavozlikdan mahram. Aka-uka o'rtasida mehru oqibat yo'q. Kishilar ichgan ontlariga rioya qilmaydilar, haqiqat va ezgulikning qadriga yetishmaydi. Vijdon va odil hakamlik ma'budalari odamlarni mutlaqo tark etgan. Ular o'zlarining oq liboslariga burkanib, sarbaland Olimpdagi umriboqiy tangrilar to-mon parvoz etib ketdilar, odamlar og'ir musibatga hukm etilgan bo'lib, yovuzlikdan himoyalanihga ham ojizdirlar.

DEVKALION VA PIRRA *(TO'FON)*

Mis asri odamlari xiyla katta jinoyatlarga yo'l qo'yishdi. Takabbur va murtadlar Olimp xudolariga bo'yin egishmadi, shu boisdan yashinchaqnatar Zevs ularga qahrini sochdi. Zevsni alalxusus Arkadiyadagi Likosura podshosi Likaon g'azablantirgan edi. Kunlardan bir kun Zevs oddiy odam sifatida Likosuraga keldi. U yerda yashovchilar o'zining xudo ekanligini bilishlari uchun ularga karomat ko'rsatdi, barcha xaloyiq uning oldida tiz cho'kib, uni xudo o'rnida ko'rib, ehtirom bajo keltirdi. Yolg'iz Likaongina Zevsga hurmat ko'rsatmadi va unga ehtirom bajo keltirganlar ustidan kuldi. Keyin Likaon Zevsning xudoligini sinashga qaror qildi. U saroyida istiqomat qilib turgan garov tariqasida olingan odamni o'ldirib, jasadining bir qismini pishirib, bir qismini qovurib, buyuk yashinchaqnatarga yemak sifatida taklif etdi. Zevs uning bunday ablahligidan qattiq g'azablandi. Yashin zarbasi bilan Likaonning saroyini vayronaga, o'zini esa qonxo'r bo'riga aylantirdi.

Odamlar battar murtadlashdi, buyuk bulutquvar, qattiqqo'l Zevs odam zotini mahv etishga qaror qildi. U yer yuziga shunday jala quydir-diki, hamma narsa suv tagida qoldi. Zevs shamollarning esishini man etdi, faqat rutubatli janub shamoli Not osmon bo'ylab qora bulutlarni haydardi. Yerga chelakdan quyganday jala yog'ardi. Dengiz va daryolar suvi hamon baland ko'tarilar, butun borliq suv ichra suzar edi. Shahar devorlari, ibodatxona va uylar suv ostida qolib ketdi, hatto shahar devorlaridan ancha yuksak bo'lgan minoralar ham ko'rinmay qoldi. Bor-gan sayin hamma narsa – o'rmonlar bilan qoplangan tepaliklar, baland cho'qqili tog'lar ham suv tagida qoldi. Butun Yunoniston dengizning quturgan to'lqinlari ostida g'oyib bo'ldi. Faqat ikki boshli Parnasning cho'qqisigina to'lqinlar o'rtasidan qad ko'targan edi. Ilgari dehqon o'z dalalariga ishlov bergan va marjon donasiday uzum shodalari-ga kon bo'lgan tokzorlar o'rnida baliqlar suzar, suv bilan qoplangan o'rmonlarda esa delfinlar to'dasi yayrardi.

Mis asridagi odamzot shu zaylda halok bo'lgan edi. Ushbu halo-kat chog'ida ikki nafar kishigina omon qolgandi – biri Prometeyning o'g'li Devkalion va xotini Pirra. Otasining maslahatiga ko'ra Devka-lion ulkan quti yasadi, uni yeguliklar bilan to'ldirib, ichiga xotini bilan

o'zi kirib oldi. Devkalionning qutisi to'qqiz kechayu to'qqiz kun butun rub'i maskunni qoplagan dengiz to'lqinlari uzra yelib yurdi. Nihoyat, to'lqinlar uni ikki boshli Parnas tog'i cho'qqisiga olib chiqishdi. Zevs yuborgan jala tindi. Devkalion va Pirra qutidan eson-omon chiqib olishdi. Ular quturgan to'lqinlar girdobida omon qoldirgani uchun Zevsqa minnatdorlik ramzi sifatida qurbon keltirishdi. Suv chekinib, tag'in to'lqinlar tagidan cho'lday bo'm-bo'sh bo'lib qolgan yer ko'rindi.

O'shanda purqudrat Zevs xudolar xabarchisi Hermesni Devkalion huzuriga yubordi. U bo'shab qolgan yer uzra shamolday yelib, Devkalion huzurida hoziru nozir bo'ldi va unga dedi:

– Ma'budlar va odamlar hukmdori Zevs sening olijanobligingni inobatga olib, qanday mukofotni tanlashingni amr etdi. Istagingni bayon etsang bas, Kronning o'g'li uni albatta bajo keltiradi.

Devkalion Hermesga shunday javob berdi:

– O, buyuk Hermes, Zevsdan yagona istagim, toki u yer yuzini tag'in odamlar bilan obod etsa.

Ildamqadam Hermes nurafshon Olimpga yetib keldi va Zevsqa Devkalionning iltijosini bayon etdi. Buyuk Zevs Devkalion va Pirraga toshlarni yig'ib, ularni orqaga o'girilmasdan boshdan oshirib tashlashni amr qildi. Devkalion qudratli yashinchaqpatarning amrini bajo keltirdi, o'zi tashlagan toshlardan erkaklar, xotini Pirra tashlagan toshlardan xotinlar yaraldi. Ana shu zayl Yer to'fondan so'ng yana odamlar maskaniga aylandi, unda yangi – toshdan yaralgan odam zoti yashay boshladi.

(Rus tilidan Poshali Usmon va Fazliddin Shukur tarjimasini)

EZOP

(Akadroz) (tax. mil. avv. VI asr)

Masalchilikning otasi deb hisoblangan yarim afsonaviy Ezop – miloddan oldingi VI asrda yashagan. Rivoyatlarga qaraganda, aslida u frigiyalik qul bo'lib, keyinchalik ozod qilingan. Lidiya shohi Krez saroyida xizmatda bo'lgan, Delfada yerli xalq bilan bo'lgan janjalda qoyadan uloqtirib o'ldirilgan. Antik davrda ma'lum bo'lgan deyarli barcha masallarning syujeti Ezopniki deb hisoblangan. Ular miloddan avvalgi V-IV asrlardan boshlab to'planib, yozib olingan va «Ezop masallari» kitobiga kiritilgan. Milodiy X-XV asrlardagi qo'lyozmalarda 300 dan ortiq shunday masal saqlanib qolgan.

Aksariyat syujetlari Shumer og'zaki va yozma adabiyotiga borib taqaluvchi Yaqin Sharq masallariga yaqin turuvchi Ezopning nasriy masallari g'oyaviy jihatdan tushkunlik va umidsizlik ruhida yozilgan, personajlari (asosan, hayvonlar) o'ta shartli. Voqealar ixcham bayon qilinib, pand-nasihati bilan yakunlangan, tili sodda, jonli tilga yaqin. Yashirin ma'nosi bo'lgan fikrlar masalchining ismi bilan *Ezop tili* deb atala boshlagan. Yevropa masalchiligi syujetining asosini Ezop masallari tashkil etgan. Ezopning ta'sirini keyingi davr masalchilarining deyarli barchasida, jumladan, fransuz yozuvchisi Lafonten (XVII asr), nemis adibi Lessing (XVIII asr), rus masalnavisi Krilovda sezish mumkin. «Dehqon bilan o'g'illari», «Bog'bon bilan o'g'illari», «O'g'ri bilan onasi», «Yolg'onchi cho'pon» masallaridagi syujet va motivlarni o'zbek xalq ertaklari («Birlashgan o'zar» ertagi), A.Navoiyning «Hayrat-ul abron» asaridagi «Yolg'onchi cho'pon» hikoyatida uchratish mumkin.

EZOP MASALLARIDAN NAMUNALAR

BURGUT, ZAG'CHA VA CHO'PON

Yuksak qoyadan shiddat bilan qo'zg'algan burgut suruvdagi qo'zichoqni ildi-yu ketdi. Zag'cha buni kuzatib turgandi, hasaddan ichi kuyib, o'zining ham shunday qilgisi kelib qoldi. Zag'cha jon-jahdi bilan chinqirgancha bir qo'chqorga tashlandi: panjalari qalin junga o'ralashib qoldi-yu, na uchishga va na qochishga imkon topoldi. Uning jon holatda

pitirlyotganini ko'rgan cho'pon gap nimadaligini fahmladi-da, darhol tutib oldi: qanotlarini qirqib tashlab, o'zini ermak uchun bolalariga eltdi. Bolalari chuvillashib: «Bu qandoq qush?» – deya so'rganlarida, cho'pon aytdi: «Men-ku buning zag'chaligini bilaman-a, ammo uning o'zi o'zini burgut hisoblaydi-da?!»

Alqissa, o'zingdan zo'rroqlar bilan bellashaman deb chiranganing bilan, hech ish chiqarolmaysan, kulgi bo'lganing qoladi, xolos.

TULKI BILAN UZUM

Och tulkinging ko'zi tokda g'arq pishib yotgan uzumga tushdi-da, olmoq uchun bir-ikki intildi – chog'i kelmadi; hafsalasi pir bo'lib, nari ketarkan, o'ziga-o'zi dedi: «Hali g'o'r ekan!»

Alqissa, ayrim kishilar ham shunga o'xshaydi: asli kuchi yetmagani-dan muvaffaqiyatga erisholmaydilar-da, sharoitni ro'kach qiladilar.

DEHQON BILAN O'G'ILLARI

Dehqonning o'g'illari hech murosa qilisholmas, qachon qarasang, janjallashib yurishardi. Dehqon o'g'illariga ko'p nasihatlar qildi-yu, gaplari foyda bermadi: shunda ularning ko'zini jonli tamsil yordamida ochishga jazm etdi. O'g'illariga bir bog' xivchin keltirdi-da: «Bog'i bilan sindirib ko'ringlar», – dedi. Kuchga to'lgan o'g'illari qanchalik urinmasin, bu ishni uddalay olishmadi. Ota bog'ni yechib, xivchinlarni bittalab bergandi, o'g'illari bir zumda sindirib bitirishdi. Shunda ota dedi: «Bolalarim, sizlar ham xuddi shunga o'xshash: o'zaro ahil bo'lsangiz, sizni hech kim yengolmaydi; agar janjallasha boshlasangiz, istagan kishi madh etadi».

Alqissa, ahillik nechog'li yengilmas kuch bo'lsa, kelishmovchilik shunchalar ojizlikdir.

BOG'BON BILAN O'G'ILLARI

Qazo vaqti yaqinlashgan bog'bon bolalarining ham mirishkor bog'bon bo'lishlarini xohlardi. Shuni o'ylab, u o'g'illarini to'pladi va aytdi: «Bolalarim, toklardan birining tagiga xazina ko'milgan!»

Bog'bon o'lgandan so'ng, o'g'illari belkuragu ketmon bilan bog'ni ag'dar-to'ntar qilib kavlashdi. Xazinani-ku topisholmadi, biroq chuqur chopib ag'darilgan tokzor har yilgidan chandon ortiq hosil berdi.

Alqissa, har qanday xazinaning kaliti – mehnat.

O'G'RI BILAN ONASI

Bolakay maktabda o'rtog'ining xat taxtasini o'g'irlab, uyiga keltirgandi, onasi uni maqtab qo'ydi. Keyingi safar u birovning to'pini keltirdi, onasi bu matohni yanada xushroq qabul qildi. Vaqt o'tib, bolakay voyaga yetdi, endi kattaroq o'g'irliklarga qo'l urdi. Nihoyat, uni o'g'irlik ustida ushladilar-da, qo'llarini qayirib, qatlgohga sudradilar; onasi ularning ortidan ko'ksiga mushtlab, dodlagancha ergashdi. Bir payt yigit dedi: «Onajonim, qulog'ingga aytarim bor!» Onasi kelib, qulog'ini tutgandi, uni g'archcha tishlab uzib oldi. Ona noqobil farzandni koyib ketdi: «Shuncha jinoyating yetmagandek, tuqqan onangga zulm ham qilasanmi-ya?!» O'g'il dedi: «Ho'-o'... o'sha taxtachani keltirganimdayoq, meni jazolaganingda edi, taqdirim tamom boshqa yo'ldan ketgan, hozir meni qatlg'a sudrab borishmayotgan bo'lardi!»

Alqissa, agar ayb boshdayoq jazolanmasa, u borgan sari kattalashib ketaveradi.

TULKI BILAN ONASHER

Tulki ona sherni kamsitmoqchi bo'lib, dedi: «Voy, yiliga bittagina tug'asan-a?!» Ona sher aytdi: «Bitta-yu, sherbachcha tug'aman-da!»

Alqissa, gap sonda emas, sifatda.

QARI OT

Bilgilki, kishi kuchga to'lib, shuhrat topgan paytlarda ham o'zidan ketmasligi lozim, zero, ko'pchilikka uqubat to'la keksalik nasib etadi.

Qari otni juvozkashga sotdilar. Juvozkash otni juvozga qo'shib haydarkan, u mahzun nola chekdi: «Darig'o, poygalarda chopgan paytlarim qancha keng doiralarda aylanardim-u, endi nechog'li tor doirada aylanamana!»

(D. Quronov tarjiması)

ALKEY

(Mil. avv. 630-640-yy. tug'ilgan)

Lesbos orolining poytaxti Mitilena shahrida badavlat oilada tug'ilgan. Shoir taxminan miloddan oldingi VII – VI asrlar o'rtasida ijod qilgan. Bu davrlarda zodagonlar bilan quyi tabaqa o'rtasidagi ijtimoiy-siyosiy munosabatlar juda keskinlashib ketgan edi. Uning ijodida siyosiy kurashlar, fuqarolar urushi, muhojirlar hayotini aks ettirish asosiy o'rinni egallagan bo'lsa-da, muhabbat mavzularida ham juda ko'p jo'shqin misralar yaratgan. Lesboslik shoira binafsha soch, nozik tabassumli Sapfo sharafiga ham she'rlar bitgan.

Lesbos taxtiga o'tirgan Pittakga qarshi chiqqanligi sabab, uzoq o'lkalarda quvg'inda yashashga majbur bo'ladi.

She'riyatning oddiy turlari hisoblangan yamb hamda elegiya bilan birga miloddan oldingi VII – VI asrlarda monodik, ya'ni yakkaxon lirika ham taraqqiy etgan. Monodik lirikaning ohang xususiyatlari faqatgina musiqa maqomi bilan belgilangan. Yakkaxon lirikaning vazni rang-barang, baytlari esa g'oyatda nafis bo'lgan. Shoir ixtiro qilgan turli-tuman vaznlar monodik lirikani mislsiz yuksak san'atkorlik cho'qqisiga ko'tardi. Alkeydan keyin jahon she'riyatida abadiy o'rinish qolgan bir vazn hamon ulug' shoirming nomi bilan ataladi.

Alkey o'z she'rlarida ertangi kunga katta umidlar bog'lamaydi. O'zi yashayotgan polisni to'lqinlar taloto'pi ichra dengizda suzayotgan kemaga qiyoslaydi. Shoir siyosiy mazmundagi she'rlardan tashqari, quvonch va qayg'u, muhabbat izhori, qahraton qish va jazirama yoz mavzularida, dasturxon atrofidagi gurung qo'shiqlarini ham yaratgan. Bu qo'shiqlar ijodkorning ulfatlari oldida o'z tuyg'u hamda fikrlarini bayon etish vositasi bo'lgan. Ularning aksariyati qayg'u va alamlarni unutish uchun mayxo'rlik qilishga undov bilan tugallanadi. Alkey o'z qo'shiqlarida «may bor joyda haqiqat bor», «may – insonlar ko'zgusi» degan iboralarni qo'llagan.

Qadimgi Yunonistonda Alkey she'rlarining g'oyat keng tarqalganligi to'g'risida ma'lumotlar bor. Shoirming asarlari Aleksandriya olimlari tomonidan mazmuniga qarab, o'n jildga ajratilgan.

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, Alkeyning she'rlari o'zining muxtasarliligi, tilining ravonligi, misralarning nafis va ohangdorligi hamda

o'Ichovlarning rango-rangligi bilan antik dunyo kishilarini o'ziga maf-tun etgan va keyingi davrlar adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

ALKEY IJODIDAN NAMUNALAR

AMALGA KIRDI HAMAL

Sapfoga

Nozik tabassumli, gulgun, musaffo,
Sochlari jingalak, maftunkor Sapfo!
Bir gap aytmoqchiman quloqlaringga,
Lekin aytolmayman, yo'l qo'ymas hayo.

Binafsha soch, ey Sapfo,
Xushtabassum, musaffo.
Senga bir so'z aytgim bor,
Ammo yo'l qo'ymaydi or.

BO'RON

Asov shamolni anglash qiyin ko'pida
Bostirib keladi to'lqinlar lak-lak.
Ularning isyonkor taloto'pida
Kemamiz xas misol bo'lar chirpirak.

Sarkash to'lqinlarga zo'rg'a berar dosh.
Palubamiz suvga to'ldi butunlay.
Holi xarob yelkan ko'tarolmas bosh,
Chirsillab uzilar arqon paydar-pay.

Illo, g'anim beshafqat – boshni mag'rur tut,
Yanada baland to'lqin kelayotir bostirib.
Bundan ham badtar tashvish, mashaqqatni kut,
Agar bo'ronga xudo bermasa firib.

Qurol-yarog'lar-la jihozlangan uy,
 Harbiy mis ashyolar yaraqlar voy-bo'y –
 Areyga³ alyor!

Bunda dubulg'alar yal-yal yonadi,
 Asli toza mis-da, zo'r toblanadi,
 Bari serviqor.

Qilich, shamshirlarning qinlari qator,
 Tizilgan mixlarda ilinib yotar,
 Sovutlar bisyor.

Bir chekkadan qarab ko'z ilg'ar arang,
 Qalqonning turi ko'p, juda rang-barang –
 Xilma-xil, zirhdor.

Xalkid xanjarlari emas bunda kam,
 Topilar belbog'lar – qurshoqlari ham;
 Hammasi tayyor.

Bu yerda hech narsa unutilmagan,
 Unutmaylik sira, do'stlar, nimaga
 Qildik biz qaror!

BAHOR

Guv-guv guvlab, guvillab
 Kirib keldi bahoroy.
 Lolaqizg'aldoq gullab
 Qirlarga berdi chiroy.

³ Arey – urush ma'budi.

Jonlandi bog'u rog'lar
Amalga kirdi Hamal.
Qushlar jo'shqin chag'-chag'lar
Bir-biriga bermay gal.

Baborning nafasida
Yelga bo'lib jo'rovoz,
Bulbullarning sasida
Taraldi navo-soz!

Tog' bag'ridan muzdek suv
Pastga otar o'zini.
Yashillanib tok zangi
Asta ochar ko'zini.

Sohildagi qamishzor
Yasanar jig'a taqib,
Olazarak kakku ham
Sayrar dilga o't yoqib.

Ana, tom butog'iga
Qaldirg'och quribdi in.
Bola ochib, jonhalak
Yemish tashiydi betin.

Uyada uchishga shay
Silkinar temir qanot,
Bahor bilan ularga
Boshlanar yangi hayot!

(Erkin Vohidov tarjimasini)

SAPFO

(Mil. avv. 612-yili tug'ilgan)

Alkeyning zamondoshi va vatandoshi bo'lgan shoira Sapfo zodagon oilasida tug'ilgan. Mitilana hukmroni Pittak davrida bir necha yil Sitsiliya orolida quvg'inlikda bo'lgan. Vataniga qaytib kelgach, maktab ochib, bu yerda yosh qizlarni turli bilimlarga: musiqa, ashula, raqs va she'r to'qishga o'rgatadi. Maktabda nafaqat Yunonistonning uzoq-yaqin yerlaridan, hattoki boshqa mamlakatlardan kelgan qizlar ta'lim olgan.

Qadimgi manbalarda Sapfoning o'nta kitob yozgani haqida ma'lumotlar keltirilgan. Biroq bularning barchasi, nasroniy ruhoniylarining amriga ko'ra, IX asrda yondirib yuborilgan. Alkey ijodi uchun asosan ijtimoiy-siyosiy voqealar zamin bo'lgan bo'lsa, Sapfo she'riyatining asosiy mavzusi shaxsiy kechinmalar, yurak tuyg'ulari bilan chegaralangan; deyarli yagona mavzu – sevgi va go'zallikdir. Bizgacha yetib kelgan she'riy parchalarda muhabbat nash'asi, yor vasliga yetish shodliklari haqida hikoya qiluvchi misralar bor. Lekin Sapfoning aksariyat baytlaridan xotin kishining yurak dardlari – rad etilgan muhabbat, ayriliq, hijron, rashk va intizorlik sadolari eshitiladi, shoira o'zining muhabbat yo'lida chekkan iztiroblari, dog'u hasratlari haqida nola qiladi. Antik davr kishilari ulug' shoirani faqat dardmand ma'shuqa sifatida taniganlar.

Sapfoning ikkita she'ri to'la holda yetib kelgan. Afroditaga atalgan mazkur she'rlardan birida, shoira sevgi ma'budasiga iltijo qilib, ishq dardida o'rtangan qalbiga tasalli berishini, musibatli damlarda ko'makdosh bo'lishini so'raydi. Ikkinchi she'rda esa Sapfo mahbuba husnining sehrli jozibasini ta'riflaydi. Antik dunyoda o'tgan qalam ahli orasida ishq sharorasini bunchalik jo'shqin ifodalagan birorta shoirni topib bo'lmaydi.

Ishqiy she'rlardan tashqari Sapfo epitalamalar (nikoh to'yi qo'shiqlari) ham ijod qilgan. Qadimda o'zimizning «yor-yor»lar qabilidagi bunday qo'shiqlarni qiz-juvonlar, yigitlar aytib kelinchakni ku-yovning uyiga kuzatib borganlar.

Sapfo ijodining butun mohiyati, olamshumul tarixiy ahamiyati she'riyatda insonning ichki hissiyot dunyosini, go'zallik olamini ochganligidadir.

Shoira Yunon she'riyatining vazn doiralarini yanada kengaytirishi natijasida lirikaning ravon va ohangdor bo'lishiga keng yo'l ochildi. Sapfo she'rlari atoqli shoir E. Vohidov tomonidan o'zbek tiliga o'girildi.

SAPFO IJODIDAN NAMUNALAR

MEN SENGA SIG'INAMAN

Afrodita madhi

Iloha Afrodita, ey jilvagar kamalak,
Zevsning erka qizi, quvnoq sehrgar malak!
Qalbimni qilma pora, sog'intirib sen juda –
Karam ayla, ma'buda!

Cho'qqilardan ot o'zing, avvalgiday bo'l mardon:
Chaqirsam eshitarding sen olis-olislardan,
Kelar eding tark etib otang qal'asin –
Tangri arshi a'losin!

Oltin aravaga sen minarding zavqqa to'lib,
Uni olib uchardi xuddi quyunday bo'lib,
Havo bag'rin tilardi kuchli qanotlar sasi –
Kabutarlar galasi.

Yetib kelar eding sen huzurimga bir zumda,
Tabassuming ko'rib, o't chaqnardi ko'zimda.
«Sapfo! – derding, – Mana men! So'yla, nedir tilaging,
Nimadan g'ash yuraging?

Nima o'rtaydi seni, nega aqling parishon?
Aytgil yo muhabbatmi yuragingni qilgan qon?
Seni xafa qilgan kim? Kimlarni tiz cho'ktiray?
Kimning jazosin beray?

Ayrimaydi endi hech, o'sha qochib yurgan kas;
Sovg'ani olmagan-chi, hadyalar keltirar, bas;
Hali sevmagan esa, sipqarib sevgi mayin –

Sevib qolishi tayin...»

Yetib kelsangchi-chi, yana, tutgil ishq nash'asidan.

Qutqar meni yurakning yangi xarxashasidan!

Kamoningga eng uchqur muhabbat o'qlarin ter,

Menga madad ber!

Afrodita, taxt-uzra mag'zur

Ko'ngillarga solg'uvchi yag'mo!

Oshufta bu ahvolimni ko'r,

Darig' tutma shafqatingni, o!

O, yonimga kel! Sen bir zamon

Tinglar eding qalxim ohini.

Kelar eding sen tark aylabon

Buyuk otang – Zevs dargohini.

Oq kaptarlar oltin aroband

Qanotida olib uchardi.

Va charx urib arshi a'lodan

Yashin kabi yerga tushardi.

Shunda sening o'lmas jamoling

Ko'z oldimda bo'lardi paydo.

So'rar eding: – Ne kechdi holing,

Nega meni chaqirding, Sapfo?

So'yla menga, istaging nadir?

Ishq ko'yida bo'ldingmi gado?

Ayt, kim seni qilmadi qadr?

Kim ranjitdi, so'yla, ey Sapfo?

Mayli, meni sevmas bukun ul,

Ammo erta bo'lg'usi shaydo.

Senga mangu bog'lagay ko'ngil,

Sen kechsang ham, u kechmas, Sapfo!

Kelgil axir, kelgil bugun ham,
Seni so'rab o'rtanur bag'rim.
Bo'lgil endi ko'nglimga malham,
Dardlarimni sovurgil, tangrim...

* * *

Tangri ulkim, sening jamoling,
Husn ichra buyuk kamoling
Ko'z oldida erur har zamon.
Bahra olur takallumingdan,
Lazzat topur takallumingdan,
Muhabbating mulkiga sulton.

Sening chehrang, go'zal dilrabo,
Ko'z oldimda bo'lganda paydo
Ko'ksim yonur, tilim bo'lur lol.
Goh muz titroq chirmashar tanga,
Goh vujudim chulg'ar alanga,
Men behudman, men oshuftahol.

Borlig'imda otash hayajon,
Ko'z oldimni qoplab zimiston,
Oyog'imda turolmam xasta.
Boshlarimdan quyur sovuq ter,
So'lgan o'tman, tortar meni yer,
Nafasim yo'q, so'naman asta...

* * *

Agar kim go'zal bo'lsa,
Faqat ko'zga quvonch, nur.
Agar kim yaxshi bo'lsa,
Shundoq ham go'zal erur.

* * *

Hilol botdi, Hulkar yulduzi
Ko'rinmaydi. Yarim bo'ldi tun.
Muncha ham tez o'tar vaqt o'zi...
Yana yolg'iz uxlayman bugun!

Menga jondek aziz
Qizim, jonginam.
Bahoring tillarang
Guli – Kleidam!
Senga bermam dunyoda
Bor tillaga ham.

Qahr nima bilmaydi hali –
Yurakkinam, go'dak misoli.

Madhiya yangragan chog',
Raqsga tushadi quvnoq,
Krit qizlari bari.
Maysazorlar ustida,
Nozik oyoqostida,
Toptalar qir gullari.

«O, bokiraligim, iffat, sharaf-shon,
Nechun meni tark etding». «Seniki bo'lolmam endi hech qachon,
Mangu tark etib ketdim».

Qardron do'stsan. Biroq...
Yoshim sendan kattaroq,
Yoshroq juvonga uylan.

Baxtni baham ko'rishga,
Sen-la davron surishga
Aslo botinolmayman.

Aziz ona! Bu dastgoh
Charchatar borgan sari
To'qiy desam yo'q mador.

Dilda anduh ila oh,
Nozik sarv daraxtlari,
Zoriqqan ko'zlar bedor.

(Erkin Vohidov tarjiması)

ESXIL

(Mil. avv. 525-456-yy.)

Bizga ma'lum bo'lgan qadimgi Yunon fojjanavisi Esxil chin ma'noda «tragediyaning otasi» deb tan olingan.

Shoirning hayotiga doir ma'lumotlar kam saqlanib qolgan. U taxminan 525-yili Elevesin shahrida yirik zamindor oilasida dunyoga keldi. Bu yillar yunonlarning fors istilochilariga qarshi mustaqillik uchun kurash olib borgan davri edi. Shoir o'z hayotida yirik ijtimoiy va siyosiy voqealarning shohidi bo'lgan (Marafon yaqinidagi forslar ustidan qozonilgan g'alaba (mil. avv. 490-y), mil. avv. 483-yili Salamin oroli yaqinida fors flotining tor-mor qilinishi, 479-yili forslarning Plateyadagi mag'lubiyati, Afina davlatida pul munosabatlarining mustahkamlanishi).

Keyinchalik o'z mamlakatidagi mavjud tartiblardan norozi bo'lgan Esxil Afinani tark etib, Sitsiliyada qaror topadi va mil. avv. 456-yilda Gela shahrida vafot etadi.

Qahramonlik afsonalarini (asosan Homer asarlari syujetidan foydalangan) asosiy manba qilib olgan Esxil 21 yoshida ilk bor dramatik shoirlar musobaqasida qatnashadi va 40 yoshida birinchi marta g'alaba qozonadi.

Qahramon hayoti uchta tragediyada aks ettiriladi va mifologik syujet asosida yozilgan satirlar dramasi bilan yakunlangan. Qadimgi adabiyotshunoslarning zikr etishlaricha, u 90 ga yaqin tragediya yozgan bo'lib, bizgacha faqat 7 tasigina yetib kelgan («Iltijogo'ylar», «Eroniyalar», «Zanjirband Prometey», «Fivaning yetti dushmani», «Oresteya» trilogiyasini tashkil qiluvchi «Agamemnon», «Xoeforlar», «Evmenidalar»).

Aristotelning «Poetika»sida yozilishicha Esxil birinchi bo'lib, aktyorlar sonini bittadan ikkitaga oshirgan, xor partiyasini kamaytirgan va dialog asarning asosiy elementiga aylantirilgan.

Shoir ijodining ilk namunasi «Iltijogo'ylar» tragadiyasi bo'lib, bizgacha uning birinchi qismi yetib kelgan. Asar syujeti shoh Danayning 50 ta qizi haqidagi afsonadan olingan. Yunon adabiyotidagi zamonaviy mavzuda yaratilgan yagona asar – «Eroniyalar» tragediyasi Eron-Yunon urushiga bag'ishlangan.

Esxilning saqlanib qolgan tragediyalari uning ijodini uchta davrga

bo'lish imkonini beradi:

1) Ilk pyesalarida («Iltijogo'ylar», «Eroniylar») asosiy rolni xor ijro etadi.

2) «Zanjirband Prometey», «Fivaning yetti dushmani» asarlarida markaziy qahramon obrazi gavdalanadi, dialogga katta o'rin beriladi.

3) «Oresteya» asarida kompozitsiya birmuncha murakkablashtirildi, ikkinchi darajali obrazlar asar drammatizmini kuchaytirishga xizmat qiladi. Uchinchi aktyordan foydalanila boshlanadi.

«Zanjirband Prometey» qadimgi Yunon afsonalari asosida yaratilgan. Ularda hikoya qilinishicha, Prometey suv va tuproqdan dastlabki odamlarni bunyod etgan. Ma'buda Afina esa jonbaxsh nafasi bilan ularga hayot bag'ishlagan. Lekin ma'budlar hukmdori (Olimp) odamlarni butunlay yo'qotib yuborishga qasd qiladi: odamlardan olovni yashirib, ularni sovuqda, zulmatda tutadi.

Titanlardan bo'lgan Prometey Olimp mehrobidan muqaddas olovni o'g'irlab, odamlarga keltirib beradi. Shundan boshlab yerda yangi hayot quloq yozadi, endi odamlar o'zlarini erkin va qudratli his qila boshladilar. Bu «shakkoklikdan» g'azablangan Zevs uni qoyaga zanjirband qilishni buyurib, ming yillar davomida azoblaydi. To Gerakl kelib ozod etmaguncha zanjirband Prometeyga Zevsning qanotli iti – jez tumshuqli burgut misli ko'rilmagan azoblarni beradi, har kuni uning jigarini cho'qib, qonini ichadi...

Esxil o'z asarlarida ma'budlarni yoki biror maqsad yo'lida kurashuvchi, bukilmas irodali kishilarni tasvirlaydi. «Zanjirband Prometey» hamon inson tafakkurining mangu durdonasi, qadimiy Yunon fojjanavisining nodir asari sifatida yashab kelmoqda.

«ZANJIRBAND PROMETEY» tragediyasidan parcha

Qatnashuvchilar:

Hukmdorlik va zo'rlik – *Zevsning xohish, irodasini bajaruvchilar.*

Gefest – *olov ma'budi, temirchi.*

Prometey – *titan, ma'bud, odamlarning valine'mati.*

Okeanidalar xori – *Okeanning qizlari.*

Okean – *titan, bahor ma'budi.*

IO – Argos shohi Inahning qizi.
Germes – ma'bud, Zevsning xabarchisi.

IKKINCHI MANZARA

Prometey

Jim turmoqqa mag'rurligi majbur etar, deb
O'ylamanglar. Illo dildan azoblanaman
O'zim ushbu sharmisorlik tamannosidan,
Barcha yangi ma'budlarga mansab berildi.
Menga ato etilgani sharmandalikmi?
Bular bari sizga ayon, bu to'g'rida bas,
Foniylarning azobidan gap ochgan ma'qul.
Axir, men-ku, ongsizlarga idrok baxsh etib,
Mulohaza yuritmoqqa o'rgatgan ma'bud,
Buni minnat yuzasidan gapirmayapman.
Vale barcha ezguligim mohiyatini
Tushuntirib beray, deyman, bir boshdan sizga.
Avvallari odamlarning ko'zi bo'lsa ham
Ko'rmas edi, quloq bor-u eshitmas edi.
Kun kechardi allaqanday g'aflat hobida:
Bilishmasdi najjorlikni, g'ishtin uylarni
Qurishmasdi, zah g'orlarda nursiz hilvatda
Qumursqadek ojizona kun ko'rishardi.
Fasllarni farq qilolmay dovdirashardi,
Na bahorni, va na qishni, va na-da yozni,
Va na ne'mat ulashguvchi kuzni o'shanda.
Bilib-netmay har narsaga urishardi qo'l,
Men bo'lsam-chi, ko'rsatmoqqa muyassar bo'ldim;
Ularga ko'k yulduzlarin chiqish-botishin.
Ilk bor o'zim aljabrdan, nahv ilmidan
Saboq berdim va ijodiy Xotirotni ham
Baxsh ayladim, baxsh etgandek ona muzani.
Ham dastavval ishlab chiqdim bo'yinturuqni,
Shu boisdan yuvosh tortdi vahshiy hayvonlar.
Jisman mushkul bo'lgan mehnat, odamlar uchun
Yengil bo'ldi. Arobaga otlarni qo'shdim,

Itoatkor jilov berdim zodagonlarga.
Mendan bo'lak dengiz aro ildam yeluvchi
Uchqur qanot kemalarni o'ylab topgan kim?
Ha, hammasin kashf etgandim foniylar uchun,
Ammo o'zim topolmadim dardimga chora!

Xor

Sharmandali uqubatlar bois bo'ldi-yu,
Sen burungi aqlingni ham boy berib qo'yding.
Hasta bo'lib qolganida uquvsiz tabib
O'zi uchun dori-darmon topolmagandek.

Prometey

Tag'in menga quloq tutgin, azmim tufayli
Yaratilgan ixtirolar hayratangizdir.
So'ylab beray senga juda muhimlarini:
Menga qadar bilishmasdi malham dorini
Keragicha yemay-ichmay shu taqlid ular
Qirilib ketishardi tib yordamisiz.
Men o'rgatdim dorilardan foydalanishni,
Shundan keyin barham topdi barcha kasallik.
Tez orada folbinlikning yo'llarini tikladim:
Ta'bir qildim tushlarni ham payg'ambarona –
Nima yolg'on, nimadir haq – ko'rsatib berdim.
Ifsho qildim karomatli so'zlar mazmunin,
Yo'l belgisin, parrandalar parvozini ham,
Qanday axbor berishlarin baxtdan, ofatdan,
Ularning-da yashash tarzin, ishq va nizosin,
Ziyon-zahmat chekkanlarning ichki asrorin,
Jigar ila safroning-da xili, rangini
Qurbonlikka qaysi biri xush kelishin ham,
Qurbonlikka hozirlangan hayvon sonini
Kuydirgancha, olovning ko'p xosiyatlarin
Ko'z-ko'z etib, odamlarni hayratga soldim,
Zero, avval hech bir kimsa ko'rmagan edi.
Binobarin... Kim aytishga jur'at etadi,

Menga qadar yer ostida yashirin yotgan
Temir, oltin, kumushlarni, rangin mislarni
Odamlarning foydasiga yetkizganimni,
U kimdirki mag'rurlansin, albatta, hech kim,
Ochig'ini aytsam agar, bilib qo'yginki,
Prometeydan o'tgan xalqqa barcha san'atlar!

Xor

Foniy'larga madad berib haddan tashqari
Baxtsizlikda qoldirmagin bu xilda o'zni,
Illo imon komildirki, banding yechilgay,
Zevs yanglig' bo'lajaksan purqudrat tag'in.

Prometey

Bo'lmagan gap, oliymaqom ilohiy taqdir
Shunga o'xshash hodisani hal qilgani yo'q.
Vale hozir azoblarga muhtalodirman,
Kishanlardan qutilsam ham ojizlik qilur
Doim san'at zaruriyat ostonasida...

Xor

Kim tomondan boshqarilur taqdiri azal?

Prometey

Uch Moyra va Erinnilar,
O'shalarga ayon bor narsa.

Xor

Nahotki Zevs ulardan ojiz...

Prometey

Ko'radi u peshanasiga yozilganini.

Xor

Nahot Zevs hukmronlik qilmagay mangu?

Prometey

Buni bila olmagaysan, urinma bekor!

Xor

Chamamda sen saqlayapsan buyuk bir sirni

Prometey

Yetar endi, boshqa gapga o'ta qolaylik!

Bu to'g'rida gapirmayman; mavrudi emas.

Sir yashirin saqlansin-da, agarda uni

Saqlay bilsam uqubatli kishanlardan ham

Bir kun kelib tamomila forig' bo'lurmen.

2-STASIM'

1-band

Buka olmas irodamni

Zevsning-da, taxtu qudrati!

Ularni deb buqa sonini

Mehrob sari yo'llayman tag'in.

Olib ketgay uni uyqusiz,

Moviy ummon oqimi ildam!

Mayli, boshqa yoronlar bilan

Bazmi oliy qurmay qo'yayin!

Saqlanadi bu sir toabad

Mening jonu jahonimda!

Aksilband

Umidga ko'z tutib sarkashlik ila

Davru davron sursam

Nechog'lik yaxshi,

Ko'ngilga jo aylab porloq sururni!

Ammo titroq bosar ko'rgan sari

Ming xil g'amda qiynalishingni!

⁴ Stasim – xor bilan aytiladigan qo'shiq.

Hayiqmaysan yolg'iz sen qahhor Zevsdan
Takabburlik qilib hozir ham,
Senga aziz bo'lgan umri bebaqo
Odamlarni ko'tarasan ko'klarga, o Prometey!

2-band

Munisim, inon, mehr ko'p ko'rguzib,
Topmassan mehr: o'zing o'ylab ko'r.
Qani seni himoya etganlari?..
Boshingga musibat tushgani kezda
Ko'rindimi ularning biri?
Ojizlik zanjiri bilan
Foniylarning oyoq-qo'li bog'langanmi?
Yo'q, ularning qo'lidan kelmas
Dunyoni qayta qurmoq!

2-aksilband

Peshonangni sho'riligini anglaganimdan
Buni senga gapiryapman, Prometey! E voh,
To'y oldidan bunday qo'shiq kuylamagandim,
Bizlar yuvib-tarab gulday kelinni
Qo'shiq aytib ro'parangga doxil qilgandik.
Unga o'zing tuhfa berib, ko'nglini olib,
Gesiona otliq kelin – bizning singlimiz –
Bahru nahr malaginging kuyovi bo'lding.
O'sha kunlar naqadar zavqiyob edi.

(Asqar Qosimov tarjimasi)

SOFOKL

(Mil. avv. 496-406-yy.)

Sofokl mil. avv. 496-yili Afina yaqinidagi Kolon degan joyda, qurolaslah korxonasi xo'jayinining oilasida tug'ilgan. Adabiy faoliyatini ancha erta boshlagan bo'lib, mil. avv. 468-yili birinchi marta dramaturg sifatida maydonga chiqadi, 28 yoshida adiblar musobaqasida o'z ustози Esxilni mag'lub etib, Plutarx qo'lidан qimmatbaho sovrin olgan va hammasi bo'lib musobaqalarda 24 marta g'olib bo'lgan.

Sofokl mil. avv. 441-yili oliy lavozim – strateglikka saylanadi. Hukmdor Perikl bilan yaqin do'stona munosabatda bo'lgan. U butun umrini shonu-shavkatda o'tkazib, mil. avv. 406-yili vafot etgan. O'limidan keyin buyuk zotlarga ko'rsatiladigan izzat-ikrom ko'rsatilib, har yili qabri ustida qurbonlik qilish taomilga aylangan. Shoiming 123 ta pyesasidan yettitasigina saqlanib qolgan. 1912-yili «Izquvarlar» satirlar dramasidan katta parcha topilgan.

Sofokl Esxil boshlagan ishni davom ettirib, tragediyani tantanali lirik qo'shiqdan chinakam dramaga aylantirishda katta hissasini qo'shdi. Agar Esxil asarlarida oliy kuchlar inson yurish-turishida faol ishtirok etgan bo'lsa, Sofokl qahramonlari mustaqil harakat qilib, boshqa kishilarga nisbatan munosabatlarini ham o'zlari belgilaydi. Shoimi to'lqinlantirgan muammolar endi avlod taqdiri bilan emas, balki alohida shaxs taqdiri bilan bog'liq bo'ldi. Bu mazmunan bog'langan trilogiyalardan voz kechishga olib keldi. Sofoklda har bir asar alohida badiiy yechim va muammoga ega bo'ldi.

Dramaturg o'z ijodi davomida xorni chiqarib tashlamagan bo'lsa ham, unda xor qo'shiqlari qisqarib bordi va bu voqealar sur'ati tezlashdi. Sofokl tomonidan kiritilgan yana bir yangilik – dramaga uchinchi aktyorning kiritilishi bo'ldi. Aristotelning «Poetika»da xabar berishicha, buyuk dramaturg sahna san'ati nazariyasi bo'yicha ham ko'p yangiliklar kiritgan: xor tarkibini o'zgartirgan, musiqiy parchalar joriy etgan, teatr dekoratsiyasi qo'llagan. Gyotening aytishicha, «Sahna san'atini Sofoklchalik hech kim bilmagan».

Uning «Shoh Edip», «Antigona», «Edip Kolonda» tragediyalarining syujeti afsonalarning Fiva turkumidan olingan. «Elektra», «Filoklet», «Ayaks» asarlari Troya afsonalari mavzusida yozilgan bo'lsa, «Traxina-

lik ayollar» Gerakl haqidagi rivoyatlar asosida yozilgan.

Qahramonlarning tabiatini chuqurroq ochish maqsadida Sofokl turli usullarni qo'llaydi. Ulardan biri taqqoslash usulidir. Ikki qahramonni yonma-yon qo'yib tasvirlashning eng mohir namunasini «Antigona» tragediyasida ko'ramiz. Sofokl ajoyib obrazlari bilan bir qatorda, dramatik voqealarni ustalik bilan bir-biriga bog'lagan san'atkor sifatida ham mashhur.

Sofokl «Shoh Edip» tragediyasida Yunon san'atining «kuch va vositasigina emas, zamini ham bo'lgan» mifologiyadan keng foydalangan. Odatda miflarning bir qancha variantlari bo'lib, dramaturglar ularni o'zgartirib, o'z g'oyalariга moslab, ijodiy qayta ishlaganlar. «Shoh Edip» bunga misol bo'la oladi. Edip haqidagi mif Homerning «Odissey»sida ham bor edi. Ammo Sofokl unga juda aniq psixologik ishlov beradi, uni «qismat fojeasi»dan chinakam insoniy dramaga aylantiradi. Edipning o'z umri sirilarini bilish jarayoni unga mudhish taqdirni ochibgina qolmay, o'z aybiga iqrор bo'lishga ham olib keladi. Inson o'z qilmishlariga o'zi mas'uldir; inson bezavol va beajal tangrilardan shu bilan farqlanadiki, uning hayoti doimiy kurashlarda, har qanday g'ovlarni, qismatni yengib o'tish uchun intilishda o'tadi.

Mifda mana shu qismat birinchi o'rinda turadi. Sofokl tragediyasida esa taqdir qahramon yo'lida bir rishta xolos. Edip umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lgan chuqur va murakkab obrazga aylanadi.

Antik davrdagi hech qaysi dramaturgning asari jahon adabiyotida «Shoh Edip» tragediyasi kabi chuqur iz qoldirmagan. Bu asar ta'sirida XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida Yevropa adabiyotida «Taqdir tragediyasi» deb atalgan adabiy oqim paydo bo'ldi va u Shekspirning «xarakterlar» tragediyasiga qarshi qo'yildi.

«SHOH EDIP» tragediyasidan parcha

PROLOG

Edip

E, Kadm¹ boboning yosh avlodlari!
Shahrimiz ko'kida iltijo, faryod,

¹ Kadm – Edipning ajdodlaridan.

Aza qo'shiqlari yangragan mahal
Nega siz mehroblar ro'parasida
Ibodot niholin ushlab turibsiz?
O'lkangizda otim – shuhratli Edip,
Bu holning sababin bilmoqni istab
Mana, bugun keldim huzuringizga.
Qani, ayt, qariya, yoshlar nomidan
Arzu izhor etmoq senga yarashur,
Nega to'plandingiz bu maydon aro,
Qo'rqib keldingizmi yo arz bilanmi? Tila,
Tilagingni keltiray bajo,
O'tinib kelganga marhamatim keng,

Kohin

Kishvarimiz hokimisan, Edip!
Yoshu qari – jammiz, ko'rib turibsan:
Temir qanot polaponlar shunda,
Yoshini yashagan kohinlar shunda,
Men o'zim Zevsning kohinidirman,
Mana, fuqarongning guli, qaymog'i,
Xalq esa boshiga gulchambar tutib,
Pallada⁶ning ikki qadamjosida,
Qurbonlar xokidan bashorat kutib,
Ismena⁷ bo'yida turar muntazir.
Shahrimiz larzada to'fon tufayli,
Ko'rib turibsanki, bosh ko'tarishning
Iloji yo'q qonli to'lqin qa'ridan.
Nish urmay ildizdan quridi ekin,
Ofat qirib ketdi yilqi, chorvani,
O'lik tug' ilmoqda farzandlarimiz.
Iskanjaga olib dahshatli qirg'in,
O'lim azobida to'lg'anar shahar.
Kadm xonadoni huvillab qoldi,

⁶ Pallada – Afinaning sifatlaridan, ezgu nomlaridan biri.

⁷ Ismena – Fivada bir daryo. Uning sohilida yondirilgan qurbonlik kuliga qarab fol ochilar ekan.

Soyalar dunyosi – u dunyo, do'zax
Yana oh-nolalar bilan boyidi.
Seni xudolarga tenglamayman, yo'q,
Ofatni yengishda tenging yo'q, ammo
Xudolar bilan tez til topishasan.
Fivaga kelding-u, ajdaho qush⁴ga
Tirik boj to'lashdan bizni qutqarding.
Bexabar bo'lsang ham bizlardan u payt,
Xudolar izmidan og'ishmay kelib,
Hayot berding bizday bechoralarga.
O, mardlarning mardi, haqiqiy inson,
Hozir o'tinch bilan keldik qoshingga:
Bizning irodamiz, xudo amri-la
Najotkorimiz bo'l, shohan Shoh Edip!
Ma'lumki, donolar kengash berganda
Odamning mushkuli bo'ladi oson.
Sen xaloskor eding. Kelajakda ham
Yaxshi noming bilan faxrlanaylik:
Azm et, shahrimizning qaddini tikla!
Qoyaday tebranmas bir qal'a bo'lsin!
Bir vaqt jonimizga oro kirganding,
Yana baxsh aylagin bizga saodat!
Bu yurtga hokimlik qilmoqchi ersang –
Inson bo'lsin unda, bo'lmasin sahro.
Axir misli yaproq dengizda kema,
Qochib ketgan bo'lsa muhofizlari.

Edip

Baxtsiz norastalar! Ko'rib turibman:
Beadad azobda, iztirobdasiz.
Shahrim deb to'lg'anar otashda qalbim;
Ammo birontangiz menchalik yonmas,
Menchalik tortmagay uning dardini.

⁴ Ajdaho qush – Fiva shahri yaqinida paydo bo'lib, o'tkinchilarga jumboq aytgan. Uning jumboqlarini hech kim yecholmay, hamma bu mudhish maxluqning panjasida halok bo'lib keta boshlagan. Faqat Edip jumboqni yechib ofatni daf etgan.

Mangu bedorman men, g'afatda emas,
Achchiq ko'z yosh to'kdim o'yda behisob,
Behisob yo'l bosdim xayolga cho'mib
Shunday qaror topdi oxir o'ylarim;
Qaynim Kreontni Febga yo'lladim,
Toki bilib kelsin, qanday so'z bilan,
Qanday tadbir bilan qutqazay shahrim.
Ammo tashvishdaman, u qaytmayapti,
Qaytadigan payti o'tib ketmoqda,
Qaytib kelganida, men shoh emasman –
Bajo keltirmasam iloh amrini! ...

UCHINCHI STASIM

Xor

Strofa

Bashoratga qobil bo'lsam,
Ko'zim ko'rsa uzoqni,
Olimp bilan ont ichaman:
Eshitarsan, Kiferon,
Ertagadan oyli tunda
Seni qutlay boshlaymiz.
Sen Edipning vatanisan,
Ota yurti, beshigi.
Sen azaldan maqbul eding
Fivaning shohlariga.
Sharafingga biz boshlaymiz
Shodiyona marosim.

Antistrofa

Onang kim edi, go'dak,
Umri boqiylerdenmi?
Otang kim edi, go'dak,
Loksiymi yoki Germes?
Chunki biri azaldan
O'tloqlarning oshig'i,
Biri esa o'zi ham

Tog'-tosh aro tug'ilgan,
Xudolar bazmgohi –
Gelikon cho'qqisida
Kayfu safo tangrisi
Sening otang emasmi?

TO'RTINCHI EPSODIY

Edip

Men cho'ponni tanimayman, ammo
Yuragim hovliqib ketdi, qaranglar,
Biz kutgan qariya o'sha emasmi?
Elchi bilan tengqur ko'rinishi ham.
Kuzatib kelmoqda mening qullarim,
Razm sol, aniqroq aytarsan o'zing,
Ko'p ko'rgansan axir kekxa cho'ponni.

Xor

Xotirjam bo'l, shohim, yaxshi bilaman,
U – Layning ko'p halol cho'poni edi.

(Cho'pon kiradi)

Edip

Avval sendan so'ray, korinflik mehmon,
Sen aytgan shumidi?

Elchi

Xuddi mana shu.

Edip

Ko'zlarimga qarab javob ber, cho'pon:
Sen Layga qulmiding?

Cho'pon

Qul edim, ammo
Bir farzandday edim xonadonida.

Edip

Qanday kasb-kordan kun ko'rar eding?

Cho'pon

Aksar poda boqib terdim rizqimni.

Edip

Qaysi o'lkalarda kechdi hayoting?

Cho'pon

Ko'pincha Kiferon yaylovlarida.

Edip

Bu senga tanishmi? Ko'rganmisan hech?

Cho'pon

Nima qilyapti u? Kimni aytyapsan?

Edip

Qarshingdagi zotni ko'rganmisan hech?

Cho'pon

Balki ko'rgandirman, eslay olmadim.

Elchi

Darrov eslolmasa ajab emas, shoh.
Men yodiga solay hozir birma-bir.
Sayr etib Kiferon yaylovlarida
Kezgan chog'larimiz yodingga tushar.
Ikki poda edi qaramog'ingda,
Ikk bahordan toki sovuq kuzgacha
Birga yurmadikmi rosa uch fasl?
Qishda men qo'ylarni qo'tonga quvsam,
Sen Layning qasriga haydab ketarding.
Esingdami shular, to'g'rimi-yo'qmi?

Cho'pon

Bari to'g'ri... Eh-he, qachonlar edi...

Elchi

Endi ayt: sen menga bir chaqaloqni
Boqib olgin deya berganing haqmi?

Cho'pon

Bersam nima bo'пти, nega so'rayapsan?

Elchi

Nima bo'lar edi, o'sha chaqaloq
Mana, ro'parangda turibdi, oshna.

Cho'pon

O, tiling kesilsin, la'nati, jim bo'!
Sening so'zlaringdir la'natga loyiq.

Edip

Sen, qariya, uni la'natlama;
Sening so'zlaringdir la'natga loyiq.

Cho'pon

Mening aybim nima, shahanshoh?

Edip

Go'dakdan gap ochsa, sen chap beryapsan!

Cho'pon

Hech narsa bilmayman; bari bekor gap.

Edip

Qahrim olovlanmay, yaxshilikcha ayt.

Cho'pon

Cholga, xudo haqqi, rahming kelsin, shoh!

Edip

Qo'lin orqasiga bog'lang chambarchas.

Cho'pon

Oh, sho'rlik peshonam! Nimani aytay?

Edip

Bunga chaqaloqni berganmisan, ayt?

Cho'pon

Berganman... O'lganim yaxshiydi bermay!..

Edip

To'g'risini aytmasang – o'lasan, shoshma.

Cho'pon

Endi bir so'z aytsam, til tortmay o'lay.

Edip

Bu chol, nazarimda, qutulib ketmoqchi.

Cho'pon

Go'dakni berganman, dedim-ku, bo'ldi-da.

Edip

Bola kimnikiydi? Qaydan olgansan?

Cho'pon

Boshqa bir odamdan olgandim...

Edip

Boshqa bir odamdan? Kim u? Qayerlik?

Cho'pon

Bu yog'in so'rama, xudo haqqi, shoh!

Edip

Joningdan umid uz, qayta so'rasam!

Cho'pon

U odam shoh Layning xonadonidan.

Edip

Qulimidi yo qarindoshi?

Cho'pon

Yo haq! Bu dahshatni qanday aytaman...

Edip

Evo, sen aytishing, men tinglashim shart.

Cho'pon

Layga farzand edi o'sha chaqaloq...
Xotiningdan so'ra qolgan gaplarni.

Edip

Go'dakni u berganmidi senga?

Cho'pon

Ha, shoh!

Edip

Nega axir?

Cho'pon

O'ldirgin deya...

Edip

Ona - o'z farzandini?

Cho'pon

Shum bashoratdan
Qo'rqardi malika.

Edip

Qanday bashorat?

Cho'pon

Padarkush bo'ladi farzanding, deya
Kelgan malikamga g'oyibdan ovoz.

Edip

Nega, unday bo'lsa, birovga berding?

Cho'pon

Juda rahmim keldi. Bu oshnam uni
Uzoq o'z yurtiga olib ketgandi.
Bolani asrabdi kulfatlar uchun...
Agar o'sha bo'lsang, badbaxtsan, badbaxt!

Edip

Tamom, bari ayon! O, yorug' jahon,
So'nggi bor ko'rmoqda ko'zlarim seni,
Hayot harom, nafas harom, nikoh harom menga.
Qonga bulg'anganman, jirkanchman, jirkanch!

(Yugurib qasrga kirib ketadi)

TO'RTINCHI STASIM

Xor

1-strofa

Inson, inson! O, foniy avlod!
Ma'nosiz va bebaqo dunyo!
Bag'ri butun bormi dunyoda!
«Toleim bor» deya ulgurmay
Toleidan mahrum bandasi.
Baxti qaro Edip, o, Edip!
Menga saboq bo'ldi qismating.
Sening xunuk qissangdan hissa:
Bu dunyoda baxtli inson yo'q!

(Asqad Muxtor tarjimasini)

EVRIPID

(Mil. avv. 480-406-yy.)

Qadimgi Yunon tragediyasining yana bir vakili Evripid Afina yaqinidagi Salamin orolida tug'ilgan. Antik davr adabiyotining uch buyuk vakilini quyidagi rivoyat bog'lab turgan: Salamin yaqinidagi g'alaba nishonlanayotganda (mil. avv. 480-y) Esxil g'olib askarlar safida bo'lgan. G'alaba bayramida uyushtirilgan o'yinlarda Sofokl o'zini ko'rsatgan va xuddi shu kuni dehqon Mnesarx oilasida Evripid dunyoga kelgan.

Mil. avv. V asr oxirida komediyana vislar shoiriga ko'p ta'na va malomatlar yog'dirdilar. U Makedoniyaga ko'chib ketishga majbur bo'ladi va shu yerda vafot etadi.

Evripid teatr musobaqalarida uch marta g'olib chiqqan. O'z davrida qadrlanmagan shoir keyingi asrlarda (ellinizm davrida) xalqning eng sevimli tragik shoiriga aylanadi. U jami 92 ta asar yozgan bo'lib, bizgacha 19 tasi yetib kelgan. Masalan: «Alkestida», «Medeya», «Geraklidlar», «Ippolit», «Elektra», «Andromaxa», «Troyalik ayollar» tragediyalari. Bu asarlarning barchasi Sofokl va Esxil singari mifologik afsonalar mavzusida yozilgan. Evripid o'z asarlarida zamonasining turli-tuman muammolari bilan birga psixologik muammolarni ham qo'yadi. Yunon shoiri jahon adabiyotida, avvalambor, ayollar obrazi va ularning psixologik qiyofasini mahorat bilan tasvirlagan adib sifatida mashhurdir.

Uning eng kuchli tragediyalaridan biri mil. avv. 431-yili Afina sahnasida qo'yilgan «Medeya» hisoblanadi. Asar syujeti «Argonavtlar» haqidagi afsonadan olingan. Bir qancha Yunon pahlavonlari Yason boshchiligida oltin qo'y junini olib kelish uchun «Argo» kemasida Kolxida eliga jo'naydilar. U yerda podshoning qizi, quyosh ma'budi Geliosning nabirasi go'zal Medeya Yasonni sevib qoladi, uni deb ota-onasi, vatanidan voz kechadi, akasini o'ldiradi. Oltin qo'y junini Yunonistonga olib kelgach, ular turmush quradilar. Bir qancha muddat o'tgach, Yason Korinf shohi Kreontning qizi Glafkaga uylanmoqchi bo'ladi. Evripidning asari xuddi ana shu joydan boshlanadi. Bevafoqlikdan g'azablangan Medeya eridan qasos olishga ahd qiladi. Kelin uning otasi va o'z farzandlarini o'ldirib ajdaholar qo'shilgan aravada uchib ketadi. Agar «Medeya» haqoratlangan sevgi va rashk haqidagi asar bo'lsa, «Ippolit» jinoyatkorona, qabih sevgi haqidagi tragediyadir. Afina podshosi Tezeyning oldingi xotinidan

qolgan o'g'li Ippolitni o'gay onasi Fedra sevib qoladi. Yigit uning sevgisini rad etgach, Fedra o'z joniga qasd qiladi. O'limidan oldin yozib qoldirgan maktubida u Ippolitni tajovuzda ayblaydi. Otasi tomonidan la'natlangan Ippolit halok bo'ladi.

Evripid juda katta mahorat bilan burch va ehtiros o'rtasidagi kurashdan azoblangan qahramonlar ruhiyatini tasvirlaydi.

«MEDEYA» tragediyasidan parcha

MUQADDIMA

Enaga

Mushkul erur Kolxidaga kirmoq yotlarga,
Agar alar ishlatmasa hiyla va tadbir.
Hali yetmay ikki qoya oralig'iga
Argonavtlar kabutarni uchiribdilar.
Kabutarni siqib ikki lojuvard qoya⁹
Qayta boshdan o'z asliga qaytayotganda
Yot kimsalar Kolxidaga kirib olibdi.
Iolk shohi Peliy beku bekozdlarni
Eshkaklar-la ta'min aylab, mudhish ajdaho
Maskaniga qorako'l-chun yubormaganda
Oliymaqom sohibamiz Medeya bonu
Aslo suzib bormas erdi o'zga yurt sari
Ham telbaday ko'ngil qo'yib ul alp Yasonga,
Yot elatga oqko'ngillik Peliyzodlarga
Padarkushlik san'atidan saboq bermasdi.
Endi eri, bolalari birla Korinfda
Yurmas erdi kulba izlab. Quvg'indilikda
El ko'ziga ul boyaqish xush ko'rinsa-da,
Sodiq xotin bo'lib qoldi lekin eriga.
(Bag'ri butun kam topilur, ushbu dunyoda
Totuvlikda yashayotgan er-xotin qayda?)
Medeyaning peshonasi sho'r ekan illo,

⁹ Ikki lojuvard qoya – oltin yungli terini – qorako'lni qo'lga kiritish uchun Argoning kemasi Simplegaddan – dengiz qoyalari orasidan o'tishi kerak edi.

Endi uni sevmaydilar, mehribonlar ham
Yig'ishtirib qo'ymoqdalar bordi-keldini.
Guldan-da voz kecharkanlar g'unchani ko'rgach,
Yason xotin va bola-chaqalaridan
Qo'l siltabon shoh qiziga uylanmoqchimish!
Shunday qilib, tahqirlangan Medeya bibish
Sho'rlikning-da fig'oniga yeru ko'k titrar.
Qani, der ul, abdu vafo, qani der, lafz
Ma'budlarni shohidlikka chaqira turib.
Zero alar betavfiqni ko'rib qo'yishsin:
Yason nomard, Yason lavfsiz, Yason bevafo.
Bibishgina necha kunki baytulhazanda
Yuragiga hasrat uya qurgandan beri
Ilon yanglig' to'lg'anadur, safo bilmaydur.
Xuddi qoya to'liqlari singari kar ul,
Eshitmaydi yoru do'stlar daldasini ham.
Shu holda ul behush yotar, o'ziga kelib
Ba'zan boshin nadomat-la siltab qo'yar-da,
Yodga olar o'z diyorin, qadrdon uyin.
Ko'z yoshini daryo-daryo oqizib, qilgan
Barcha noxush ishlarini dildan o'tkazar:
Erini deb boy bergandi o'z diyorini,
Erini deb duchor bo'ldi quvg'indilikka,
Medeyaga endi hatto farzandlari ham
Yoqmay qoldi. Alarga ko'z qirin tashlamas.
Sho'rim qursin, ishqilib, ul aynab qolmasin.
Yo'qsa yana bir baloni boshlar, chamasi,
Sitamlarga dosh bermasa og'ir o'ylari.
Mana shunday cho'rtkesar ul. Qo'rqaman, nogoh
Och biqinga shamshir tirab olmog'i mumkin.
Ul-bul ishni shahanshohga, kuyovto'raga
Qo'llay bilar jahli chiqsa, ochiqdan-ochiq.
Osongina g'olib bo'lmas dushmani uning!
Ana, uning o'g'lonlari sayildan qaytib,
Tinch-xotirjam kelishmoqda koshona sari,
Onaizor qayg'usidan xabar topmasdan.
Ha, bolalar, bolalar-da, azoblar bilan

Necha pullik ishlari bor, axir, alarning.
(Keksa eshik og'asi ikki bolani boshlab kiradi)

Eshik og'asi

Hoy, sen sobiq malikaning sodiq cho'risi!
Bo'sag'ada nechun yolg'iz turibsan? Yoxud
G'am tufayli ayrilganday Medeya hushdan,
Sen ham qayg'u chekmoqlikka hu qilursanmi?

Enaga

E, sen Yason farzandlarin keksa rahboni!
Ne kunlarga, yorab, bizni soldi bu falak?
Undanmi bu falokatlar yo o'zimizdan?
Hanuzgacha sidqidil-la xizmat etsak-da,
Na yemakda, na ichmakda ro'shinolik bor,
Kuya-kuya ado bo'ldim, kuyganimdan-da,
Yeru ko'kka bibishinning dostonin aytib,
Yuragimni hasratlardin forig' qilurmen.

Eshik og'asi

Yana yig'lab ohu fig'on qilayotirmi?

Enaga

Hey, qariya, soddaliging qolgani yo'q-da,
G'am qissasi endi o'qilmoqda-ku.

Eshik og'asi

He, ko'r ...
Bulg'ab bo'lmas qazolar sha'nin. Yangi
Kulfatlari borligini bilmasa kerak.

Enaga

Qanday kulfat? Gapirsang-chi, mundoq ochiqroq.

Eshik og'asi

Ke, qo'ysang-chi, chiqib ketdi og'zimdanda bexos.

Enaga

O'tinaman, oq soqoling haqqi, yashirma!
Sen qul bo'lsang, men cho'riman sohibamizga.
Gar qolishi vojib ersa qozon yopig'liq
Biz ham aslo ochmagaymiz ...

Eshik og'asi

Men eshitdimu
Sirtiga suv yuqtirmagan kishiday bo'ldim,
O'ta turib bukun shatranj maydonchasidan
Pirenada¹⁰ muqaddas suv bo'yida pirlar
Nelarnidir so'zlashardi – mazmunan bildim:
Shoh taraddud ko'rsatibdi: mulki Korinfdan
Medeyani farzandi-la haydab solarmish.
Bilolmadim, bu ovoza qanchalik to'g'ri,
Bag'oyatda avlo erdi noto'g'ri bo'lsa.

Enaga

Nima, Yason qilmaydimi bunga e'tiroz?
Xotinidan bir umrga bezgan bo'lsa-da,
Voz kechmas-ku shahdu shakar bolalaridin.

Eshik og'asi

Iloj qancha? Xush yoqadi yangi yor doim:
Shoh avvalgi oilani tan olmas emish.

Enaga

Halok bo'ldik ... daf etmayin ko'hna baloni
Favqulodda yangisiga duch kelmoqdamiz.

Eshik og'asi

So'zlarimni saqlagaysan ko'ngil tubida,
Bibishimiz bilmagani ma'qul bu gapni.

¹⁰ Pirena – Korinfdagi chashma.

Enaga

Ana, qandoq dadangiz bor, bolajonlarim!
Tangri hifzi salomat saqlagay uni.
Har holda ul sohibimiz. Va lekin erkak –
Oilasin zinhor majruh etmasligi shart.

Eshik og'asi

Har bandaning ta'bida bor bu xislat, inson
Boshqalarga qaraganda o'zini sevar.
Yo shum xabar eshitdingmi, taajjubdamen...
Farzandlarin qurbon qilish jatiga Yason
Yangi yor-la ishrat etmoq ta'masidanmi?

Enaga

Boring endi, xudo xalloq, bolajonlarim,
Barham topur noxushliklar.
Sen esa, ey, chol,
Bolalarni yiroq tutgil volidasidin –
Jahli chiqqan. G'azab qotgan asoratida –
Zaharini yaqinlariga to'kmasaydi, oh!
Menga ayon – qurbonliksiz qahri bosilmas.
Bizlar emas, yov yo'liqsin qahriga faqat...

Medeya (sahma ortidan)

Vodarig'o!
Muncha yovuz uqubatlarim!
O, shum ajal! Vodarig'o! O, shum azozil!

Enaga

Ohu fig'on boshlanmoqda... O, bolajonlar...
Ichkarida volidangiz –
G'am bistarida.
Undan picha nari turing, girgittonlarim.
Nazariga tusha ko'rmang, yo'qsa, balokash
Sizga g'azab olovini sochar ayovsiz.
Bir qadam ham unga yaqin kelmangiz zinhor.

Tutsa agar sarkashligi, yovvoyiligi
Ho'l-quruqni bir tekisda yondira olur.
Qoching uning g'azabidan, bolajonlarim.
Qani, tezroq pana joyga o'tib olingiz.
Bu ra'd agar dabdurustdan sizga yo'nalsa,
Chaqmoq urib, o'tda kuyar xonumoningiz.
Ey, sen, ko'ngil, dardlaringga intiho qani?
Nechun yupanch-tasallini bilmaysan hanuz,
Yoxud azob iloniga yem bo'ldingmi sen?

Medeya (*sahna ortidan*)

O, musibat! O, aziyat, o azob va siz –
Kuchsiz ohlar! Siz, farzandlar, otangiz birlan
Gumdon bo'ling, minba'd, minba'd qo'shmozor bo'ling!
Qurib ketsin uy shunaqa bo'lsa agarda.
Er shu bo'lsa, dunyodan toq o'tmoq avlo-ku!

Enaga

Voy, xudo-ey, sho'ringizga –
Sho'rva to'kildi!
Shu ham gapmi... Bolalarning gunohi nima?
Yoxud alar javobgarmi padari uchun?
Zug'um qilib netadi ul bolakaylarga.
Bolajonlar, qismatingiz ayanch erur, oh.
Netay, naylay, sizlar uchun xavotirdaman.
Shahanshohlar dag'dag'asi dahshatli erur;
Kundan-kunga oz qolmoqda itoatkorlar,
Hukmdorlar ko'paymoqda kun o'tgan sayin...
Osongina bosilmaydi g'azablari ham...
Barglar aro ko'z ilg'amas pinhon barg bo'lib,
Kun kechirgan yaxshimasmi? Qarigan chog'da
Shahanshohlar g'azabidan yiroqda bo'lish;
Osoyishta yashamoqlik – orzuim erur...
Eng sarasi, a'losi ham – me'yor saqlamoq,
Hayotda yo'q shundan bo'lak g'aznayi oliy!
Ehtiyojdan oshiqrog'i omad keltirmas.

U qavmga yuklab qo'yib ko'h ba ko'h ofat
Yo'liqtirar ma'budlarning o'tli qahriga.

Ikkinchi manzara

(Yason kiradi)

Yason

Ilk bor emas, ko'p ko'rganman, kek bora-bora
Pillaqurtdek o'z-o'zini mahv etmog'ini,
Sen shaharga, hovli-joyga ega bo'lurding
Shohlar bilan olishmasdan siporoq yursang.
Loyiq esang gar quvg'indi nomin olmoqqa
U holda shum ko'rgilikni o'z tilingdan ko'r!
Bilamanki, tubanlikka yuz tutdi, deya
O'z eringni qoralamoq qasdidadirsan.
Bundan bo'lak tag'in, shohning oilasidan
O'rinlatib o'ch olmoqni va'da qilibsana.
Bu yaxshimas. Kim aytadi seni eslik deb.
Kuch-qudratim yetganicha bosdim shoh qahrin.
Seni bunda qoldirmoqqa tirishib ko'rdim.
Vale barcha mehnatlarim chippakka chiqdi.
Saltanatga pand beruvchi so'zlar aytibsana.
El og'ziga elak tutib bo'lmaydi, xotin.
Shu vajdan-da, endi senga shahrimiz yopiq.
Ammo, xotin, bola-chaqa tashvishidaman,
Illo sizlar kamlik ko'rmang zinhor hech yerda
Pul tufayli. Ozmi o'zga diyorda axir
Yovuzlik va muhtojliklar. Yason sen uchun
Jirkanch odam. Ammo Yason kek nima bilmas,
Uzatar u dushmanga ham do'stlik qo'lini.
Boshqalardek to'nini ters kiyib olmagay,
Ilolabad zamonaga qarab ish tutur.

Medeya

Voy paskash-e... Voy olchog'-e... Nomardligingni,
Jangga yaroqsizligingni qanday so'z bilan

Izhor qilay, bilmay qoldim, tilim ham ojiz –
Bizlar uchun bundan ortiq badlik bo'lmaydi.
Bizlar tomon kelasan-a tag'in uyalmay.
Buning oti murdorlikdir, jasorat emas.
Odam degan o'z do'stiga shunday pand berib
So'ng ko'ziga qaray olsa, botirlikmi shu?
Bu illatni bizdagilar hayosizlik der.
Har qalay men sendan shodman ... Ko'nglimni endi
Bo'shatishga imkon bor-ku ... O tingla meni,
Hah, nimaydi? Ha, boshlayin bir boshdan sekin.
O'sha kezda agar sening esingda bo'lsa
Seni saqlab qolg'on erdim mudhish o'limdan.
Bunga o'sha kema-dagi bor ellinliklar
Shohid erur, qutqargandim, buqalarni sen
Itoatga o'rgatish-chun yuborilganding,
Burunlari o't purkardi – ajal yeriga
Undan keyin urug' ekish – vazifang edi.
Oldirtirib ajdahoning sehrli jonin
Oltin yungli qo'y terisin senga baxsh etgan
Menmasmidim?! Menmasmidim bedor ko'zlaring
Ko'rmaganda qayta boshdan quyosh yog'dusin
Ato etgan! Menmasmidim otamdan kechib
Elu yurt-dan etak silkib Fessaliyaga
Bir seni deb hayyo-huyt deb ravona bo'lgan.
Qiziqqonlik ustun kelib muhokamadan
Peliy shohni o'ldirtirgan o'zim-ku, dahshat.
Men tufayli padarkushlik qildi farzandlar!
Bu bilan men mushkulingni oson ayladim.
Mana, endi bizdan ketding, oxir-oqibat
Ahdni buzib, yangi nikoh qurayotirsan.
Bolalarning dadasiga shu ish loyiqmi?!
Yangi nikoh keltirmasin senga xurramlik.
Ilolabad nasling bitsin, tirmoqqa zor bo'l.
Bolalaring bo'lmasaydi, ha, mayli derdim:
«Farzandi yo'q, ajab emas, o'zgadan ko'rsa».
Bolalaring bo'la turib bu ne sarkashlik?

Qani vafo? Qani o'sha muqaddas ahdlar?
Yo u paymon so'zlarini eshitgan razzoq
Endi hukm yurgizmasmi, yoki qonunlar
O'zgardimi? Sen shohidsan bari, bariga
Qani iqrar bo'lmay ko'r-chi, sen ontini buzding.
O, necha bor surkalganding menga bu bilan...
Tizzamni-da bulg'agansan yaqinlashish-la!
Orzu-umid puchga chiqdi. Boy berildi qalb.
Sendan endi nimani ham kutmog'im mumkin?
Ammo ko'ngil dudog'imni cho'g'dek kuydirur –
Ro'yirost bu orsizliging savollar bilan
Fosh qilgayman ... Alhosilkim, farmoyish bering:
Qay sari biz azm etaylik, aytingiz? Yoki
Ketaylikmi o'z uyimiz – ota hovliga?
Senga osig' bo'lsin deya boy berdim yurtini.
Yo jo'naymi badbaxt Peliyzodalar sari?
Otalarin o'ldirganman, albatta, ular
Meni yorug' diydor bilan kutmasa kerak.
Eski do'stlar, dugonalar haqida so'z yo'q:
Ular mendan voz kechishgan xiyonatim-chun
Kimgaki men qilgan ersam qabihlik agar
O'z foydamni ko'zlab emas, seni deb qildim.
Ular menga endilikda ashaddiy dushman.
Sho'rim qursin! O'sha shonu shavkat – mana, u –
Ellinliklar aro ko'rgan halovatlarim...
O'shanda sen yolg'on va'da bergan ekansan.
Mag'rurlansam, ha bo'ladi, sodiq er bilan...
Binobarin, baxti kulgan kelin-kuyovlar
Aslo g'amgin bo'lmagaylar. Agar Medeya
Bu shahardan uzil-kesil mosuvo bo'lsa,
Ham bir o'zi himoyasiz jujuqlari-la
Lol qoldirib... yosh-qarini – badbaxtligi-la
Daydib yursa... Bolalarim bir burda non deb
Qo'lichalarin uzatishsa mo'ltiragancha,
Ma'qulmi bu, seningcha, xo'sh? Seni o'limdan
Shuning uchun sog'-salomat qoldirganmidim?

O, sen Zavs, o, xudoyim, oltinni misdan
Ajratmoqqa qodir ersang, nechun bu yozmish?
Nima uchun kuydirilgan tamg'a bosmading
Nobakorga, tursin deya ko'zga tashlanib?!

Korifey¹¹

Davosi yo'q va dahshatli g'azab qo'pmoqda,
Kimsalarning aduvligi yiqar xeshlarni.

Yason

Yason bo'lib tug'ilgan zot bukun haqirdir,
Unga kun yo'q. Men bir kema darg'asimankim,
Hushyordirman, bo'ron tursa yelkanni ozroq
Tushiraman, yo'qsa ig'vo bo'roni va bu
So'z quyuni bizni g'arqob aylaydi, xotin.
Minnatlaring cheksiz ekan – havvoza yanglig'
Havo sari o'rlab ketdi. Mening safarim
Xayrli deb hisoblansa, bunga Kiprida –
Bois, undan burchlidirman, Kiprida axir
Yazdonlarning ichida ham, xalq ichida ham
Kipridadir, balki bu gap o'zgaga yoqmas.
Ammoki, sen undagi nazokatga boq:
Gar kimda-kim bul Yasonni qutqarmoq uchun
Medeyani ruhlantirgan bo'lsa, bu Erot...
Mayda-chuyda narsalarni qo'zg'atmoq nechun?
Xizmatlaring tan olaman, xo'sh, bundan ne naf?
Burch o'talgan allaqachon ortig'i birlan.
Birlamchi, sen Elladada yashayotirsan,
Yovvoyilar ichidamas, qabilangdagi
Insu jinslar qolib ketdi, bu yerda yangi
Qonun ila haqiqatni o'rganding bizdan.
San'atingni ellinliklar sharafadilar.
Nufuzing bor, o'sha dunyo sarhadi aro
Sokingina kun ko'raver hashamatsiz jim.

¹¹ Korifey – qadimgi yunon tragediyasida xor boshlig'i.

Biz uchun hech saroydagi mol-dunyo, Orfey –
Qo'shiqlari o'jiz o'sha shon qarshisida.
Bir zamonlar o'sha shon-la yashadim xushbaxt,
Gap taqaldi kelib-kelib yana o'zimga.
Modomiki, bu bahsni qo'zg'agan bo'lsang,
Uylanishim xususida biron nima dey.
Avvalambor, oqilona va undan keyin
Kamtarona ish tutdim men, nimaga desang
Bu barchasi bolalarim va sening uchun.
Faqatgina chimrilmasdan quloq bersang bas,
Iolkdan buyon badbaxtlik keltirdim yolg'iz,
Sizlar ham yuk ustiga yuk – zanjir bo'ldingiz.
Garchi erksiz ham quvg'indi bo'lsak-da nogoh –
Kutilmagan baxt-saodat yo'liqdi menga.
Shoh qizi-la yulduzimiz bir ekan asli.
Sen bekorga, xotin, bizni malomat qilma.
Ishtiyogi baland dersan yotish-turishga.
Dilda shahvat alangasi gurullamagan.
Serfarzandlik istagi ham bor emas menda.
Nazarimda, ular bizda yetarli, xotin.
Bu xususda senga ta'na qilolmayman ham,
Yangi yorga uylanishim ehtiyojdan, bil.
O'z o'rnini topmog'i bor hayotda har kim.
Shunday qilsam, ko'rmagaymiz muhtojlik betin.
Bilamanki, har kishining bori bo'lmasa,
Yuz o'girar qarindoshi, yoronlari ham!
Bolalarni oyoqqa tez turg'izish uchun
Mablag' kerak. Ular o'qib voyaga yetgach,
Undan keyin rohatini ko'raveramiz,
Tug'ilajak ukalari soyalarida
Hademayin qaddilarin tutib olurlar.
Senga tag'in farzand nechun? Menga bo'lsa-chi
Ular zarur, mo'may mablag', daromad uchun.
Seningcha men nohaqmanmi? «Ha», deb aytarding,
Rashk qilasan-da. Hammangiz ham bu xususda shu –
Yotog'ingiz but bo'lmasa eringiz bilan

Dunyoning to's-to'olonini chiqazasizlar.
Siz foydali maslahatdan nafratlanasiz.
Bola-chaqa shunday bunyod bo'lsaki, bunda
Xotin zoti ishtiroki ko'rilmasa hech
Bashar ahli kulfatlardan xoli bo'lardi.

Korifey

Suxanbozlik san'atini qo'llading, Yason,
Sharttakilik qilgan bo'lsam, aybsitma meni,
Haq emassan, Medeyani tark etsang agar.

Medeya

Farqlanaman odamlardan ko'p jihatdan men.
Bu xususda, darhaqiqat, gap ham bormaydi.
Gar ixtiyor bo'lib qolsa mening ilkimda
Suxanbozlik qilganlarga eng oliy jazo
Berar erdim! Bu bilan u haqqoniyatni
Yerga urdi. Suxanbozlik mashg'ulotini
Kimki davom ettirsa-chi, shumlik bo'risi
Qo'y terisin yopingancha ishrat qiladir.
Ne ishlarni qilmaydi u niqob ostida?
Ayb-nuqson ham mavjud bunday donishmandlikda
Sen, inchunin ayyorlik va ehtiyotlik-la
So'z tuzog'in yoza bilding, to'g'ridan-to'g'ri.
Ha, sen uchun hech gap emas bizga pand bermoq.
Bizdan olib rizolikni ba'daz to'y qilsang,
Soz bo'lurdi. Sen-chi, avval uylanib olding...

Yason

Sendan olib bo'larmidi rozi-rizolik,
Hozir, sirdan, siporoqsan, lek yovuzlikni
Haligacha yuragingda asrab kelasan.

Medeya

Yo'q, umrbod sen men bilan qolishdan cho'chib¹²,
Shunday qilding. Qartayganda siz, ellinliklar,
Eski yor-la yashamoqdan ozorlanasiz.

Yason

Bunday teran xayollarga bormagin, xotin,
Hech qanaqa sir-sinoat yo'q bu nikohda:
Senga axir boya aytdim, oilamizni
Mushtimahkam qilmoqchiman shoh qizin olib,
Tug'ib bersa, yashaymiz biz shoh soyasida.

Medeya

Bunday soya kerak emas, axir, bu nomus
Evaziga olingan zar – boylikni netay,
Azobmasmi, tashvishmasmi, turgan-bitgani?

Yason

Ma'budlarga ibodat qil, Medeya bonu,
O'zga orzu-istaklarni qalbingga jo qil.
Qo'lga kirgan naqdginangdan ranjima aslo,
Boyqush bo'lib ko'rinmasin iqbol bulbuli.

Medeya

Masxara qil ... Qidirmaysan biz uchun uy-joy,
Ro'parangda himoyasiz quvg'indi turar.

Yason

O'zing yomon yo'l tanlading – o'zgada ayb yo'q.

Medeya

Aldagan ham, uylanmoqchi bo'lgan ham menmi?

Yason

Osiylarcha qarg'aganding o'z shohlaringni.

¹² Yo'q, umrbod sen men bilan qolishdan cho'chib ... – Medeya Yason shahriga kelgindi hisoblangani uchun Afina rasn-rusumiga ko'ra u fuqarolikka qabul qilinmagan, lekin undan bino bo'lgan farzandlar fuqarolikka o'tgan.

Medeya

La'natlayman sening o'rda-saroyingni ham!

Yason

Shu bilan biz tugatamiz. Bordi-yu sizga –
Senga yoki farzandlarga pul kerak bo'lsa,
Darig' tutmam ehsonimni – bir og'iz so'zim.
Kerak bo'lsa yuborurman qo'noq belgisin¹⁾.
Qadrdonlar sizlarga lutf ko'rsatishadi.
Kerakmasmi? Arazlaring o'rinli emas.
Ko'zingni och, qahru itob qilavermasdan.
Qo'lim uzun, manfaatim tegadi, inon.

Medeya

Pul-mullaring, oshnolaring boshingda qolsin.
Vafosiz er muruvvati – qo'lni kuydirur.
Taklif qilma, keragi yo'q, olmayman zinhor.

Yason

Xudo shohid, manfaatim tegib qolsin deb
Ko'p urindim, ammo bizning saxovatni u
Qadrlamay o'z-o'ziga, farzandlarimga
Jabr qildi. Nima derdim – o'zidan ko'rsin.

(Chiqadi)

Medeya

Bor, boraver, qalbing visol orzusidadir,
Yosh kelinchak kutib qoldi saroyda seni.
Tantana qil, nikoh! Mayli, safo qilaver,
Voz kechgaysan, kuyov bola, hali kelindan.

(Faxriddin Nizomov tarjiması)

¹⁾ Qo'noq belgisi – jadval taxtacha; ikki bo'lak bo'lib, biri qadrdon tanishlarda bo'ladi. Ikkinchi bo'lakni boshqa odam o'qali yuborishi esa ikki yorti bir butunlikni kasb etadi, ya'ni: qabul et mehmonni, bu – o'z odamimiz, degan ma'noni bildiradi.

RIM ADABIYOTI

Miloddan oldingi IV asr oxiri – III asr boshlarida Rim davlati Italiya yerlarining asosiy qismini egallab, qulchilik asosiga qurilgan demokratik polis tuzumini joriy etdi va bir necha asr davomida jahongirlik siyosatini olib bordi. Birin-ketin Sitsiliya, Karfagen, Makedoniya (mil. avv.148-y), Yunoniston (mil. avv.146-y), Ispaniyaning bir qismini o'zlariga tobe qildilar va Kichik Osiyoning g'arbiy qirg'oqlarida mustahkam o'mashib oldilar. Shunday qilib, II asr o'rtalarida Rim dunyoning eng qudratli davlatiga aylandi.

Yunon xalqi inqirozga yuz tutgan bir davrda, O'rta Yer dengizining g'arbiy qirg'og'ida antik dunyo adabiyotining ikkinchi tarmog'i – Rim adabiyoti paydo bo'la boshladi. Mazkur adabiyot lotin tilida yaratildi. Rim adabiyoti Yunon adabiyoti erishgan barcha yutuqlardan, shu bilan birga, ellinizm davri adabiyotining bu xazinaga qo'shgan qator yangiliklardan to'la-to'kis foydalanib, ham shaklan, ham mazmunan yana bir daraja yuqori bosqichga ko'tarildi. Keyinchalik, yangi dunyo Yevropa adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan qudratli bir adabiyotga aylandi. Uyg'onish davrining ijodkorlari, XVII asr yozuvchilari o'z faoliyatlarida asosan Rim adabiyoti namunalariga taqlid etadilar. G'arbiy Yevropada XVIII asrga qadar antiklik Rim davri bilan bog'liq holda talqin etildi.

Yunonlarning odat-taomillari, asbob-anjomlari, kiyim-kechaklari rimliklarning turmushiga juda tez kira boshladi. Rimning madaniy hayotida yunonlarning xizmati singmagan deyarli hech qanday soha qolmagan deyish mumkin. Hattoki birinchi Rim shoiri Liviy Andronik (mil. avv. 284-204-y.) ham yunonistonlik bo'lgan. Yunon maktablarida izohli o'qishda asosan Homer dostonlaridan foydalanilgan. Shu bois Liviy Andronik «Odisseya» dostonini lotin tiliga tarjima qilgan. Mazkur tarjima Rim adabiyotining birinchi yozma yodgorligi bo'lishi bilan birga, qariyb ikki asr davomida maktablarda asosiy o'quv kitobi bo'lib xizmat qilgan.

XVII asr klassitsizm tragediyalariga xos bo'lgan «libos» Esxil, Sofoklga qaraganda ko'proq Rim dramaturgi Seneka ijodi ta'sirida shakllangan bo'lsa, mazkur davr Yevropa eposi Homer dostonlari ta'sirida emas, Vergiliyning «Eneida»si asosida yaratildi.

Rim she'riyatining *oltin asri* mil. avv. I asrning o'rtalaridan melodiy I asrning boshlarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davrda Rim tarixining muhim voqealari sodir bo'ldi. Fuqarolar urushi davomida mil. avv. 31-yili Aksium yaqinidagi jangda siyosiy arbob va sarkarda Mark Antoniyning qo'shini, keyinchalik Avgust faxriy unvonini olgan Oktavian askarlari tomonidan tor-mor etildi. Oktavian Avgust Rim imperiyasining yagona hukmdoriga aylandi.

Rim adabiyotining bu davrida publitsistika gullab-yashnadi, buyuk Rim shoirlari – Goratsiy, Vergiliy, Ovidiylarining she'riy asarlari yozildi. Goratsiy lirikasi, Vergiliy va Ovidiyning epik dostonlari Rim she'riyatining oltin meros bo'lib qoldi.

Rim adabiyotini lotin tili taraqqiyoti davrlariga mos ravishda quyidagi asosiy davrlarga ajratish mumkin:

I. Qadimgi davr – Rimda Yunonlar namunasi asosidagi adabiyot paydo bo'lguniga qadar (mil. avv. 240-yilga qadar)

II. Arxaik davr – Sitseron adabiy faoliyatiga qadar (mil. avv. 240-81-yy.)

III. Rim adabiyotining oltin davri:

a) Sitseron davri – Rim nasrining gullab yashnashi (mil. avv. 81-43-yy.)

b) Avgust davri – Rim she'riyatining gullab-yashnashi (mil. avv. 43-14-yy.)

IV. Rim adabiyotining kumush davri – imperator Trayan vafotiga qadar (14-117-yy.)

V. Kech imperatorlik davri (117-476-yy.)

Rim adabiyoti bo'yicha nazorat savollari:

1. Rim adabiyotining paydo bo'lishiga ta'sir ko'rsatgan qanday omillarni bilasiz?

2. Rim adabiyotining ilk yozma yodgorligi sifatida e'tirof etilgan asarni ayting?

3. Vergiliy, Goratsiy, Ovidiy, Plavt asarlarining Rim adabiyotidagi o'zni va ahamiyati?

4. Apuley o'z «Metamorfazalar»ida qanday muammolarni ko'targan?

5. Antik dunyo adabiyoti Yevropa madaniyatiga qanday ta'sir

ko'rsatdi?

6. XVII asr Yevropa klassitsizm tragediyalari qaysi Rim dramaturgining ijodi ta'sirida shakllangan?

7. Rim adabiyotining oltin asri haqida nimalarni bilasiz?

8. Rim adabiyotining Yevropa adabiyoti taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri haqida ma'lumot bering.

PLAVT

(tax. mil. avv. 250-184-yy.)

Rimning ulug' komediyanaivisi Tit Makk Plavt Italiyaning Umbriya viloyatida tug'iladi. Uning hayotiga doir ma'lumotlar juda oz. Kambag'al oilada dunyoga kelgan shoir yoshligida Rimga kelgan va teatrdah sahna ishchisi bo'lib ishni boshlab, keyinchalik o'z kuchini akterlik mahorati bo'yicha sinab ko'rgan. Sayyor teatr bilan Yunoniston safarida bo'lib, yunon tilini o'zlashtirgan va Yunon mualliflarining pyesalarini lotin tiliga o'g'irgan, shundan so'ng o'zi ham komediyalar yozishga kirishgan. U o'zining aksariyat asarlarida bizgacha yetib kelmagan Yunon komediyalarining syujet va obrazlaridan foydalangan, ularni Rim hayotidan olingan voqealar hamda detallar bilan boyitgan. Plavt o'zidan oldin ijod qilgan shoirlarning (Andronik, Neviy, Enniy) usullarini davom ettirib, o'z ijodida muttasil yangi Yunon komediyasi vakillarining (Felimon, Difiil, Menandr) asarlarini Rim sahnasiga moslashtirish bilan shug'ullangan. Yunon komediyalarini Rim jamiyatining keng ommasi didiga moslashtirish maqsadida u *kontaminatsiya usuli* dan keng foydalanib, mazmun jihatidan bir-biriga yaqin ikkita pyesani birlashtirib yuboradi va yo'l-yo'lakay asar to'qimasiga o'zidan qiziq-qiziq iboralar, maroqli hodisalar kiritib, dramatik holatlarning keskin, voqealarning o'ynoqi bo'lishiga erishadi.

Plavt komediyalaridagi voqealar Yunon shaharlarida bo'lib o'tib, ismlari ham yunoncha bo'lsa-da, Rim tomoshabini o'zini, o'z urf-odatlarini va axloqini har doim tanigan. Qadim zamonlarda yuzdan ortiq komediyani Plavt nomi bilan bog'lab kelganlar. Ammo miloddan oldingi I asrda Rim olimi Varron shulardan faqat yigirma bittasini Plavt yozganligini aniqlaydi.

Plavt komediyalari juda kulgili, ular qiziqarli sahnalar, hazillar, zukko va quvnoq replikalarga boy bo'lib, asarlarining qahramonlari boylar va kambag'allar, qullar va savdogarlar bo'lgan. Ularning har biri o'z xarakteri va o'ziga xos xulq-atvoriga ega edi.

Plavtning eng o'tkir va maroqli asarlari «Maqtanchoq jangchi», «Xumcha», «Psevdol» («Aldamchi qul») komediyalaridir. Plavt o'z faoliyatini faqatgina komediya doirasi bilan chegaralagan va eng muhimi, asarlarining deyarli hammasi bizga qadar yetib kelgan birinchi Rim komediyana vis shoiridir. Uning she'riyat bobidagi mahorati yuksak taqdir va tahsinga sazovor. Shoirning asarlarida hech qachon bir vazndagi o'lehov uchramaydi. Sahna sirlarini nihoyatda chuqur bilish ham Plavtning muhim fazilatlaridandir.

«Xumcha» komediyasidan ruhlangan XVII asr fransuz dramaturgi Molyer «Xasis» komediyasini yaratdi. «Xumcha» komediyasi qahramoni xasis Evklion obraziga o'xshash personajlarni ko'plab yozuvchilarning asarlarida uchratish mumkin – fransuz yozuvchisi Balzakda («Gobsek»), ingliz yozuvchisi Ch.Dikkensda («Prozadagi Rojdestvo qo'shig'i»dagi Skruj), rus yozuvchisi Gogolda («O'lik jonlar»dagi Plyushkin), o'zbek adiblaridan S.Ayniyning Qori Ishkambasi, A.Qodiriyning «Mehrobdan chayon» romani qahramonlaridan biri Solih maxdum, S.Ahmadning «Ufq» romanidagi Inoyat oqsoqollar shular jumlasidandir.

«XUMCHA» komediyasidan sahnalar

Ishtirokchilar:

Lar – xonadon, uy-ro'zg'or ma'budi

Evklion – qariya

Stafila – qari kampir, Evklionning oqsochi

Megador – boy qariya, Evklionning qo'shnisi

Evnomiya – Likonidning onasi

Likonid – o'spirin, Evnomiyaning o'g'li

Strobil – qul

Anfrak – oshpaz

Kongrion – oshpaz

Pifodik – qul

Fedra – Evklionning qizi

Qo'shnilar, Evklion va Megadorning uylari yonma-yon joylashgan

ko'cha. Sadoqat ma'budasining ibodatxonasi; qurbonlik marosimi bajariluvchi joy.

PROLOG

Lar

Kimligimni bilmaysizmi? Sizga qisqa aytaman:
Men xonadon Lariman, mana buning uyidan,
Men qayerdan chiqqanimni sizlar guvohi. Yashagayman
Bunda men uzoq yillardan buyon. Yangi xo'jamning
Otasi va bobosiga qildim homiylik.
Uning bobosi menga ko'p iltijolar qilib
Oltin xazinasin ishonib topshirdi va
O'choqning o'rtasiga sekin yashirib, mendan
O'tinib so'rdi uni asrashni.
Va u o'ldi: shunchalar ochko'z, razilki, hatto
O'g'liga ham lozim topmadi uni.
Xazinasin ko'rsatmas chun u faqat,
Qashshoqlikni ko'rdi ravo o'g'liga.
Bir parcha yer meros qoldi o'g'liga,
Mayli qora mehnatda bo'lsin, qashshoq.
Xazinani ishonib menga, bandalik qilgach,
Zimdan razm soldim o'g'liga, otasidan ko'proq
Menga hurmat ko'rsata olarmikin deb.
Biroq borgan sari hurmati kamayib bordi
Biroq borgan sari hurmatin kamaytib bordi,
Borgan sari in'omlarin ozaytib bordi.
Men ham shunga munosib harakat qildim.
Va nihoyat u ham o'ldi, o'g'li qoldi,
Mana shu bugun uyning xo'jasi,
Fe'l-atvori xuddi bobosi-yu, otasi.
Uning bilan qizi yashar, u har doim in'om qilar
May keltirar, ladan¹⁴, yoki shu kabi narsa,
Gulchambar qo'yadi. Uning sharafiga
Evklionga xazina topishga izn berdim men,
Osonroq qizini erga bersin deb.

¹⁴ ladan – diniy marosimlarda tutatiladigan xushbo'y smola.

I AKT

Birinchi sahna

(Xazinaning egasi bo'lgan Evklionning tinchi buzildi. Uning xayolida atrofidagi har bir odamning o'y-fikri faqat xazinani o'g'irlash edi)

Evklion, Stafila.

Evklion

Yo'qol! Daf bo'! Gumdon bo'! Eshik ortiga! Tuyog'ingni shiqillat!
Sening ishing zimdan mo'ralab, olazarak bo'lib turmoq!

Stafila

Ne sabab, men bechorani, savalaysan sen?

Evklion

Yaramassan, shunga mos kechsin hayoting,

Stafila

Hozir meni ne sababdan quvding uyingdan?

Evklion

Senga hisob beraymi men, shaqildoq!
Eshikdan qoch! Yo'qol bu yerdan! Qarang uning
Ketishini! Bilasanmi nima bo'lishin?
Hozir olib qo'lga arqon yo kaltak
Sening shum qadaming tezlashtiraman!

Stafila

Senda bunday xizmat qilgandan ko'ra,
Ma'budlar-da meni dorga tomon yo'llasin.

Evklion

Buni qara, o'z-o'zicha g'o'ldirashin, bu yaramasning!
Shoshmay turgin, sen hayvon! Xudo haqqi, ko'zlaringni o'yaman!
Ko'rsatib qo'yaman senga poylashni.
Daf bo'lgin! Gumdon bo'! Yana, yana! Mana shunday. Ey-ey,

To'xta joyingda! Gar shu turgan joyingdan andak,
Bir qarich, zig'ircha, qimirlab ko'rsang,
Ortga qarasang, mening iznimsiz
Shu onda men seni jallodga bergum!
Umrimda sendayin mal'un kampirni ko'rgan
Emasman! To'g'risi, men undan juda qo'rqaman:
Pismayib yonimga nogoh qoladi kelib,
Oltin yashirgan joyim iskab topib oladi!
Bu makkorning ensasi ham ko'ra oladi.

Stafila

E, yo'q!
Men soqchilik qilayinmi? Nima, uyni kimlardir
Olib ketarmi? O'g'ri olishiga hech vaqo yo'q-ku –
Bo'm-bo'sh har yon, bosib ketgan o'rgimchak ini¹⁵.

Evklion

Balki senga yoqish uchun Yupiter meni, badavlat,
Podsho Filipp yoki Doro qilmoqchi dersan. O'rgimchakning
Inini qo'riqlashing xohlayman.
Kambag'alman, ha. Chidayman-da! Xudoning irodasi shul!
Ichkari kir, eshiklarni tambala. Men tez qaytaman,
Yotlar bilan bo'lg'in ehtiyot, hech kimni qo'yma.
Olov so'rab kelsalar gar – shu on o'chirgin,
Mabodo ko'rib qolsam – o'chiraman o'zingni.
Suv so'rab kelsalar gar – aytgil: suv tugadi deb.
Qachon ko'rsang qo'shnilar tilanchilik qilurlar:
Hali kerak idish yo pichoq, bolta yoki kelisop-u hovoncha.
Degin, o'g'rilar tunab, barchasin olib ketdi,
Xullasi kalom, kimki bo'lmasin, kiritma mensiz!
Yaxshilab eshitib ol: zinhor kiritma,
Fortuna¹⁶ o'zi kelsa ham hatto.

¹⁵ Evklionni hamma kambag'al deb o'ylaydi; uning o'zi ham shunday deydi; qo'shnisi Megador ham shunday deb o'ylaydi. Stafila buni qullarga xos aniqlik bilan ifodalaydi.

¹⁶ Fortuna – taqdir, baxt-omad ma'budasi.

Stafila

Menimcha, uning o'zi ham oshiqqani yo'q
Kirishga bu yerga; biror mara uyimizga
Yaqinlashmadi, bo'lganda ham yaqin orada.

Evklion

Jim bo'li! Ket!

Stafila

Jim bo'ldim. Ketdim.

Evklion

Eshiklarni yaxshi tambala,
Lo'kidonni surib qo'y! Tezda qaytaman.

(Stafila ketadi)

Qiyinalib ketdim! Uydan chiqishim kerak!
Chiqqim yo'q, biroq zarur ishim bor.
Kuriyamiz¹⁷ oqsoqoli pul tarqatilishin aytdi.
Agar bormasam men, shubha tug'ilur shaksiz,
Shu on oshkor bo'ladi xazinamning borligi:
Bo'lishi mumkinmi axir, bir bechora kambag'al
Mayda chaqa bo'lsa ham, moyanadan voz kechsa?
Qanchalar o'zgalardan qunt bilan yashirsam ham,
Xayolimda go'yoki barchaga ayon sirim: barcha odam
Men bilan iltifot-la so'rashur!
Yonimga kelishadi, to'xtatishadi, qo'llarimni
Siqishib, hol-ahvol so'rashadi.
Ketayotgan yerimga boray. Keyin – uyga.
Imkon qadar tez qaytgum.

(Chiqib ketadi)

¹⁷ Kuriya (okrug) – kuriya oqsoqollari kambag'allarga yordam berib pul tarqatgan.

II AKT

(Evklionning nazarida uning pullarini o'g'irlab ketishayotganday tuyulaveradi. Badavlat qariya Megador qiziga sovchilik qiladi. Biroq Evklionga hatto qizining sepini qilish ham malol keladi, u kambag'alligini ro'kach qilaveradi. Megador bilan gaplashayotgan paytda, Evklionning xayolida, o'g'rilar uning uyini bosishayotganday tuyulaveradi)

Ikkinchi sahna **Evklion, Megador**

Evklion

Uydan chiqayotganda kelgandi-ya ko'nglimga.
Oyog'im tortmagandi! Kelsam – kuriyada hech kimsa yo'q,
Oqsoqol ham yo'q, pul ham tarqatilmayapti.
Endi tezroq, tezroq uyga! O'zim bunda, ko'nglim esa uyda.

Megador

Evklion, senga salomlar, baxtli bo'l, doim salomat.

Evklion

Salom, Megador!

Megador

Xo'sh qalaysan, ishlaring, sog'lig'ing qanday?

Evklion (chetga qarab)

Bekorgamas badavlatning kambag'alga ilakishishi:
Oltinimning isin olgan, shuning uchun xushomadlar.

Megador

Sog'lig'ing yaxshimi?

Evklion

Durust, faqat, shu pul...

Megador

Ha, shu xolosmi?!
Tinch-tetik bo'lsa ruhing, yashash uchun yetadi.

Evkliion (chetga qarab)

Oltin haqda kampirshoning aytgani aniq,
Uyga qaytib, tillarin sug'urib, ko'zlarin o'yib olay!

Megador

Nimalar deb pichirlaysan?

Evkliion

Muhtojlikdan zorlanaman.
Qizim o'tirib qoldi: qanday qilib uzataman, sepi bo'lmasa?
Qaysi kuyov sepsiz olar?

Megador

E, gapirmagin, Evkliion, bardamroq bo'!l
Sep to'plashga yordam qilay. Nima zarur? Qani, gapir!

Evkliion (chetga qarab)

Timirskilab nimanidir, shu ondayoq va'dalar berar:
Oltin ko'z olaytirgan! Bir qo'lida non bo'lsa,
Boshqasida tosh turar. Kambag'alga mehribonlik
Qilgan boyga ishonch yo'q.
Qo'llaringni do'stona siqib, shu ondayoq rasvo qiladi.
Bilaman bu poliylarni¹⁸; salgina tegib ketsa yopishib olur.

Megador

Evkliion, diqqatingni menga qarat. Gapning lo'ndasin aytsam
Gapirmoq istardim umum ishimiz haqda.

Evkliion (chetga qarab)

Oh, falokatga yo'liqdim!
Oltinimni uydan o'marishgan, endi u, bilaman,
Rasamad qilmoqchi men bilan. Yo'q, uyga – ko'ray-chi!

¹⁸ Polip – qimirlamay bir joyda yashovchi, yopishqoq dengiz hayvoni.

Megador

Qayoqqasan?

Evklion

Tezda qaytgum. Uyda ko'rmoqchiman ba'zi narsalar.
(*Ketadi*)

Megador

Gap boshlasam, uylanmoqchi ekanimni qiziga
Ustimdan kulayapsan, deb o'ylar.
Kambag'allikdan, bunday xasis bo'lganni ko'rmaganman hech.

Evklion (qaytadi)

Xudoga shukur, joyida ekan: yo'qolmagan narsa joyida bo'lur.
Borayotib qo'rqdim juda: keldi nafas giribonimga!
Megador, men qaytdim. Nima gaping bor?

Megador

Minnatdorman juda ham.
Menga javob berishdan qilma hazar, so'raganda.

Evklion

Neni so'raysan? Ba'zilariga javob bergim yo'q.

Megador

Gap bunday: fikringcha, bizning urug' yaxshimi-yomon?

Evklion

Ha, yaxshi.

Megador

Shonimiz, shuhratimiz yomon emasmi?

Evklion

Albatta.

Megador

Ishimiz, yurish-turishimiz-chi?

Evkliion

Halol, pok.

Megador

Yoshimni bilasanmi?

Evkliion

Puling kabi, oz emas.

Megador

Xuddi shunday, sen men uchun hozirgiday
Benuqson fuqaro bo'lgansan doim.

Evkliion (chetga qarab)

Oltin isin sezib qolgan.
Tinchlikmi? Ishing bormidi menda?

Megador

Gar do'stga do'stday qarasak bizlar
Unda sening, mening-da baxtimizga, qizing baxtiga
Uni menga turmushga uzat. Javob ber: mayli, de!

Evkliion

Oh, oh, Megador! Senga bunday ishlar yarashmaydi.
Oldingdagi bechorada ayb yo'q: nechun ustimdan kulasan mening?
Na yumushim va na xulqim bilan munosib emasman bunga.

Megador

Ustingdan kulmadim, bunga yo'q sabab.

Evkliion

Unda nechun qizimga sen uylanmoqchisan?

Megador

Ahvotingiz yaxshilayman, siz esa – mening.

Evkliion

Kallamga, mana, keldi qanday fikr. Sen badavlat

Obro'li odam bo'lsang, men esa kambag'allar kambag'ali.
Gar qizimni senga bersam (shundayin deb fikr qilsak):
Sen – ho'kiz, men esa go'yo eshak. Ikkimizni bir qo'shga qo'shib bo'larmi?
Sen ko'targan yukni men ko'tara olmam: eshak loyga yiqilib yotsa –
Ho'kiz qayrilib boqmas, go'yo u olamda yo'q.
Sen dushmanga aylanursan, xeshlarim kular rosa,
Unda ham, bunda ham bo'lmas, gar bundayin nizo chiqsa.
Eshaklar g'ajib tashlar, ho'kiz shoxi tushar ishga.
Eshaklardan o'tsam ho'kiz tomonga – men uchun bu katta tavakkal.

Megador

Halol bilan qarindosh bo'lish – eng yaxshi ishdir.
Gapimga kir, taklifimni etma rad,
Qizingni menga uzat.

Evkliion

Biroq... Sepi yo'q-ku, axir!

Megador

Mayli! Xushfe'l bo'lsa – shu sepi bo'lar.

Evkliion

Men shunchaki, yana o'ylama, xazina topgan bu deb.

Megador

Bilaman, o'rgatma. Rozimisan?

Evkliion

Mayli. O, Yupiter! O'ldim, men!

Megador

Senga nima qildi?

Evkliion

Nima? Bu temirning jarangimi? Men hozir.
(Yugurib ketadi.)

(Evkliion xasisligining chegarasi yo'q. Qul Strobilning aytishicha, Evkliion hamma narsaga achinadi: yuvinayotgan suviga, nafas olayot-

gan havosiga – shu sababdan u uxlayotganda og'zini dastro'mol bilan bog'lab oladi. U vaqti-vaqti bilan olib turiluvchi tirnoqlarga ham achi-nadi.

Plavt o'z qahramonining xasisligini mubog'ala bilan beradi, giperboladan foydalanadi, va aynan shu komik vaziyatni paydo qiladi. Evklion qizining to'yiga taraddud qilmoqda. U bozorga boradi, biroq ochko'zligi sabab, hech narsa sotib olmaydi)

Yettinchi sahna

Evklion

Bugun o'z-o'zimga dalda bermoqchi, qizimning to'yiga

Ruhlantirmoqchi bo'ldim: bozorga jo'nadim:

So'radim baliq – qimmat juda.

Qo'y go'shti, mol go'shti, buzoq go'shti.

Tunets (baliq), cho'chqa go'shti. Ne so'rasang, barchasi qimmat.

Ulardan-da qimmat: pulning yo'qligi.

Ranju alamda qaytdim, olgani hech vaqom yo'q.

Shunday qilib qutuldim men, qaroqchilar qo'lidan

Yo'lda qaytayotib o'zimcha o'yladim men:

«Bayram kuni hotamtoy bo'lsang,

Begin kunlar kamomad bo'lgay» – bu fikrni

Uzatdim aniq yurakka-yu, oshqozonimga.

Qanday qilib to'yni kamxarj o'tkazish mumkin?

Ruhim mening hal qildi ushbu muammoni.

Gulchambar va tutatqilar oldim, mana,

Larimiz mehrobiga ularni qo'ymoq uchun,

Tuhfa qilsin qizimga baxtli nikohni!

Biroq, bu nimasi? Uyimizning eshigi ochiq,

Ichkari shovqin. Nahot bo'ldi falokat? Yo, talonchilar!?

(Sidiq Xo'jayev tarjimasini)

GORATSIY

(Tavalludi mil. avv. 65-y)

Vergiliyning zamondoshi va do'sti, Avgust davrining ikkinchi ulug' shoiri Kvint Goratsiy Flakk miloddan oldingi 65-yilda Italiya janubidagi Vinuziya shaharchasida tug'ilgan. Uning otasi soliq yig'uvchi bo'lib, Apuleyada uncha katta bo'lmagan mulkka egalik qilgan. Goratsiy avval Rimda, keyin Afinada saboq oladi, o'tmishdagi ulug' Yunon shoirlarining asarlarini qunt bilan o'rganadi. O'zining aytishicha, ilk she'rlarini yunon tilida yozgan. Uning dastlabki she'rlariyoq kitobxonlarga, shu jumladan Vergiliyga manzur bo'ladi. Aynan Vergiliy uni adabiyotning atoqli homiysi Silniy Metsenant bilan tanishtiradi. Shoir sevgi-muhabbat, do'stlik, hayot oqimining tez oqarliligi haqida yozdi. Avgustning muruvvati va Metsenantning himmatlari tufayli Goratsiy tez orada muhtojlik tashvishlaridan qutulib, dorilomon hayot kechira boshlaydi.

Goratsiy she'riyatning turli janrlarida ijod qildi: oda, satira, madhiya, nomalar shular jumlasidan. Shoir ijodida san'at va she'riyatning jamiyatdagi o'rni masalalariga katta e'tibor qaratilgan. «Avgustga noma»da she'riyat insonni shakllantirishi, unga taskin berishi, dardiga davo bo'lishi haqida so'z yuritilsa, «She'riyat san'ati haqida» nomasida asarni qanday qurish va so'z boyliklaridan umumli foydalanish, xarakterlarni qanday yaratish haqida maslahatlar beradi. Uning mashhur «Haykal o'rnatdim men» qasidasida ijodkor va she'riyatning umrboqiyliги mavzusi qalamga olingan.

Goratsiyning ijodiy me'rosi bizgacha deyarli to'la holda yetib kelgan. Ular quyidagilar:

1. «Epodlar» deb ataluvchi 17 she'rdan iborat bitta to'plam.
2. «Satiralar» deb ataluvchi 18 she'rdan iborat ikkita to'plam.
3. «Qasidalar» deb nomlanuvchi 103 she'rdan iborat to'rtta to'plam.
4. «Nomalar» deb ataluvchi 23 she'rdan iborat ikkita to'plam.
5. «Bayram madhiyasi» she'ri.

Goratsiy ijodida favqulodda o'rin tutadigan shoh asari, shubhasiz, uning «Qasidalar»idir. To'rt majmuadan iborat bo'lgan qasidalarning birinchi uch qismini shoir miloddan avvalgi 23-yilda, to'rtinchi qismini 13-yilda nashr qildiradi. Shoirning o'zi to'rtala to'plamga kirgan asarlarining barchasini «qo'shiqlar», «she'rlar» deb atagan bo'lsa ham, antik

davrda «qasida» nomi bilan mashhur bo'lgan.

«Qasidalar» muallifi qadimgi yunon shoirlari ixtiro etgan rang-barang va murakkab she'riy vaznlardan ustalik bilan foydalangan. Shu orqali Rim she'riyatining shaklini boyitib, unga turli-tuman go'zal va nozik taronalar bag'ishlagan. Qasidalar mazmun jihatidan ham, janr jihatidan ham benihoyat xilma-xildir.

Goratsiy ijodining butun mazmuni – xoh «Epodlar»da, xoh «Satiralar»da bo'lsin, xoh «Qasidalar»da bo'lsin – asosan shod-xurramlikni, yor-do'stlikni, may va ishq-muhabbatni targ'ib qilishdan iboratdir. Uning fikricha, inson uchun bularning birontasidan saqlanishning hech qanday zaruriyati yo'q.

Goratsiy lotin tilida mutlaqo yangi lirika yaratdi. Qasidalardagi fikriy teranlik, shakliy rang-baranglik, uslubining nafisligi, ixchamligi, sodda va ravonligi – ulug' shoir tomonidan Rim she'riyatiga kiritilgan yangiliklarning yorqin namunasidir. Shoir o'z ijodiga yakun yasab, «Qasidalar» uchinchi majmuasining «Haykal» nomli mashhur 30-qasidasida Rim she'riyatining taraqqiyoti yo'lidagi buyuk xizmatlarini, inchunin, lirik shoir sifatida abadiy barhayot qolajagini e'tirof etar ekan, g'urur bilan yozilgan bu so'zlarda hech qanday mubolag'a bo'lgan emas.

Ulug' rus shoiri A.S.Pushkinning mashhur «Haykal» she'rining yaratilishiga Goratsiyning «Haykal o'rnatdim men» («Exegi monumentum») qasidasi turtki bo'lgan. Ruschada uni «Pamyatnik nerukotvorniy», «Poxvala pissam» deya atashgan. Antik davrning bu qasidasidan ilhomlangan M.Lomonosov, G.Derjavin, Kapnist, A.Vostokov, S.Tyutchev kabi XVIII asr mualliflari ham haykal mavzusida o'z qasidalarini yozishgan. Ammo faqat Pushkinning qasidasi davrlar osha sevib o'qilmoqda.

GORATSIY IJODIDAN NAMUNALAR

EPOD

1,7 [Rimliklarga]

Qayga, jinoyatchilar, qayga? Nechun tig'larni

Qinlardan sug'irasiz?

Hali oz deb o'ylaysiz?

U nafratli va mag'rur Karfagen kelsin
 10. Yoqilgan qal'a kabi –
 Boshdan-oyoq band etilgan, o'jar britaniyalik
 Muqaddas yo'lga tushsin –
 Yo'q, parfiyaliklar istaganday shahrimizni o'z qo'li
 Xarob qilsin uchun bu.
 Bo'rilarda, arslonlarda bu qiliq yo'q, balki boshqa
 Yirtqichlarda bo'lmasa.
 Ko'r tentaklik yo qudratli kuchmi sizni sudraydi?
 Yo qusur? Javob bering!
 Sas kesildi, yuzlari bo'zday oqardi nochor,
 20. Fikrlar boshdan uchgan.
 Remning ma'sum qoni tomib, evaralarga
 Irim bo'lib qolganmish,
 Hali ham rimliklarni quvlar u zolim taqdir
 Va qardoshni o'ldirish.

QASIDALAR (ODALAR)

1, 9 [Ulfatchilik qo'shig'ij]

Qara: yuksaladi qorli Sorakta,
 O'rmon bosh egibdi og'ir yukidan,
 O'tkir, qora yovuz sovuq band etgan
 Barcha daryolar ham asta to'xtabdi.
 Ey, Taliarx, mo'l-ko'l tashlab o'choqqa
 O'tinlarni, ildam quvla sovuqni;
 Qani, tez bo'l, menga ko'zachada quy
 10. U top-toza eski Sobin mayini.
 Qo'y o'zgani, dengizda shamollar jangin
 Bo'ysundirgan xudo qayg'usin yesin!
 Ana, hozir tip-tinch baland sarvlar,
 Shamshodlar turadi qimir etmasdan.
 Erta nima bo'lar – yaxshisi, so'rma,
 Qo'l kelgan ne'matni ilaver beg'am,
 Hali yosh ekansan, bo'yin tovlama
 Shirin muhabbatdan va sho'x raqslardan

Jingalak sochingda hali oq yo'qmi,
20. Maydonga, u xilvat joylarga yugur
Va kechki uchrashuv soatida sen
Borlig'ing-la mayin sadolarni il,
Xilvat joyda tingla qiz kulishini,
Berkingan qizlarni xandasidan bil
Tez ko'nar va ma'sum gul barmoqlarning
Uzuklarin asra, ishq garovi deb.

I, II [Levkoniya]

Yo'q, bilmoqqa sen urinma – bilish gunoh – tangri mening,
Yoki sening hayotingni netajakdir oxirida,
Levkoniya, bas fol ochish, xaldeylarning raqamlari
Ma'nosiga kirishni qo'y! Taqdir nima bag'ishlasa,
Bardosh yaxshi: tangri bizga Tirren suvi qirg'oqlarin
To'lqinlarning zarbasi-la ezayotgan shu qishnimi
Yoki yana ko'p-ko'p qishlar yashamoqni nasib etgan:
Esingni yig', qadahlarga suz sharobni, juda uzoq
10. Xayoilarni yaqinlashtir. Biz bu yerda so'z sotguncha,
Kechar bizning qisqa umr. Dam g'animat, shu damlarni
Qo'ldan qo'yma, eng oz inon ertangi kun lazzatiga.

Men misdan o'rnatdim mustahkam haykal,
Ehromlardan yuksak ulug'vor basti
Vayron qila olmas uni hech mahal
Akvilon shamoli, na yomg'ir asti
Vaqt chopib borar, o'tar yil safi
Biroq men o'lmasman ruhim oliya
Faqat jismim ketar Libitinadan
Meni qayta chorlar Kapitoliya
Oliy kohin borar bokira qiz-la
Ismim aytib oqar Aufid yo'lida
Chunki men kuyladim muqaddas so'z-la
Cho'pon qabilasi Davn elida

Eol qo'shiqlarin kuyladi torim
Italiy yo'liga jo'natdim abad
Melpomena, qabul et iftixorim
Delfa toji bilan boshimni bezat

(Rustam Umrzakov tarjimas)

A.S.PUSHKIN

*HAYKAL*¹⁹

Qo'l bilan tiklab bo'lmas haykal qo'ydim o'zimga,
Xalqning kelar yo'lini o't-o'lanlar qilmas band;
U mag'rur qad ko'tardi bosh egmasdan ta'zimga,
Aleksandr qubbasidan ham baland.

Yo'q, butunlay o'lmayman – qalbim yashar liramda,
Tuproq'im-la chirimay yashaydi u to' abad,
To biron shoir-poir qolar ekan olamda,
Meni sira tark etmaydi shon-shuhrat.

Ovozim-la chulg'anar poyoni yo'q ulug' Rus,
Undagi el-clatlar meni yodlaydi har dam,
Mag'rur slavyan nasli, bugungi avom tungus,
Fin xalqi-yu dashtlar do'sti qalmoq ham.

Uzoq zamon xalq mehriга bo'lajakman musharraf,
Zotan, rubobim bilan ezgu hislar tug'dirdim,
Shu yovuz zamonamda kuyladim erkni maqtab,
Xor-zorlarga achinmoqqa chaqirdim.

(Ramz Bobojon tarjimas)

¹⁹ Ushbu she'r Goratsiyning she'riga nazira shaklida yaratilgan.

VERGILIY

(Tavalludi mil. avv. 70-y)

Rimning eng ulug' shoiri Publiy Vergiliy Maron miloddan oldingi 70-yilda Italiyaning shimolidagi Mantuya shahri atrofida tug'ilgan. Vergiliy oldin Kremonda, keyinchalik Milan, Rim shaharlarida tahsil oladi; ritorika, falsafa bilimlarini, ayniqsa, adabiyotni chuqur o'rganadi. Biroq tabiatan yumshoqligi, uyatchanligi, notiqlikka qiziqishi va iste'dodining yo'qligidan faqat bir marta sud ishida qatnashib, tez orada o'z yurtiga qaytib ketadi, bu yerda dehqonchilik qiladi va adabiyot bilan shug'ullanadi. 41-yilda Oktavian Avgust o'zining qo'shinini Italiyaning shimoliga joylashtiradi, Vergiliyning mansabdor muxlisleri uni imperator bilan tanishtiradilar. Shoir Avgust saltanatiga chuqur samimiyat va xayrixohlik bilan qaragan va o'z asarlarida Avgust saltanatini kuylovchi, uning ishlarini tarannum etuvchi ulug' saroy shoiri darajasiga ko'tariladi.

Rim eposi asoschisi Vergiliyning «Eneida» dostoni Homer dostonlari bilan tenglashtirilgan.

Vergiliydan hammasi bo'lib uchta asar yetib kelgan. Bulardan birinchisi «Bukolikalar» (cho'pon she'rlari), ikkinchisi «Georgikalar» (dehqon qo'shiqlari) va uchinchisi «Eneida» dostonidir. Mazkur asarlardan tashqari bizga qadar «catalepta», ya'ni «mayda-chuyda she'rlar» deb ataluvchi yana bir to'plami saqlanib qolgan. Bu to'plamga kirgan she'rlarning ko'pchiligi neoteriklar, ayniqsa, Katull usulida yozilgan turli-tuman vazndagi she'riy asarlardan iborat.

Vergiliyning birinchi yirik asari «Bukolikalar» o'nta she'rdan iborat to'plamdir. Bu to'plamga kiritilgan she'rlarning ko'pchiligi eklogalar, ya'ni she'riy parchalar deb ham ataladi. «Bukolikalar» muallifning diqqat markazida turadigan asosiy masala – dehqonchilik ishlarining boshqa kasblarga nisbatan a'loligini, oddiy qishloq hayotining go'zalliklarini madh qilishdan va shu yo'sin yer egalarining manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir.

Vergiliyning dehqonchilik haqida yozilgan ikkinchi asari – «Georgikalar» dostoni ham mazmun jihatidan birinchi to'plamga juda yaqin turadi. Didaktik mazmundagi ushbu asar yirik-yirik to'rt qismdan iboratdir. Bu qismlardan birinchisi g'allakorlikka, ikkinchisi bog'dorchilik va

tokchilikka, uchinchisi chorvachilikka, to'rtinchisi esa asalarichilikka bag'ishlanadi.

Doston muallifining otashin vatanparvarligi, qishloq hayotiga bo'lgan jo'shqin muhabbati, ayniqsa, dehqonlarga samimiy xayrixohlik bilan qarashi – asarning yuksak badiiy mahorat bilan yozilishini ta'minlagan.

Vergiliyni Rim she'riyatining cho'qqisiga olib chiqqan, uning shuhratini yer yuziga taratgan ulug' asari «Eneida» dostonidir. Qadimgi ma'lumotlarga qaraganda, shoir asar ustida o'n yil ishlagan va uni mil. avv. 19-yilda tugatgan. «Eneida» dostonining butun voqeasi Troya shahri ter-mor qilinganidan so'ng bosh qahramon Eneyning o'z hamrohlari bilan birga Italiyaga qarab yo'lga chiqishi, uning dengizda tortgan og'ir mashaqqatlari, nihoyat manzilga yetib kelishi, Rim davlatini barpo qilish yo'lida olib borgan kurashlari tasviridan iborat. Asar har biri olti bobdan (qo'shiqdan) iborat, ikki qismga ajratib yozilgan. Birinchi olti bob qahramonning Troyadan chiqib Italiyaga yetib kelish davrida kechirgan sarguzashtlariga, keyingisi Italiya tuprog'idagi janglariga bag'ishlanadi.

Vergiliy o'z asarini oxiriga yetkazolmagan bo'lsa kerak. Chunki dostonda troyaliklar bilan rutullar o'rtasidagi urushdan keyingi voqealarni, masalan, troyaliklarning lotinlarga qo'shilib, har ikkala xalqning totuvlashib ketganini, Eneyning Laviniyaga uylanishi, ulardan Iulning tug'ilishi, Iul naslidan Romul hamda Rem degan egizak bolalarning dunyoga kelishi, shular tomonidan Rim shahrining barpo etilishi va, nihoyat, dastlabki Rim podshohlari avlodlarining (Yuliy Sezar, Oktavian Avgustning ajdodlari) tarqalishi haqidagi afsonalarni ko'rmaymiz.

Vergiliyning Rim she'riyatini rivojlantirishda hissasi beqiyos. Yunon dostonchiligining eng murakkab bo'lgan gekzometr vaznini lotin she'riyati talablariga moslashtirishga ko'plab shoirlar uringanlar, biroq bu o'lchovni mislsiz kamolot bosqichiga ko'tarish faqat Vergiliyga nasib qilgan.

«ENEIDA» dostonidan parchalar

(Italiyaga yetib kelgan Eney Kum shahri yaqinidagi Apollon ibodatxonasida sohibboshorat Sivitsilla bilan uchrashadi, undan o'z taqdiri haqida bilib oladi (1 – 97-misralar). Eney yer osti podsholigidagi ota-

si Anxising soyasi bilan uchrashishga ruxsat so'raydi. Sivitsilla unga do'zaxga tushish yo'llarini ko'rsatadi (98 – 155). Eney Sivitsilla aytgan koltin butoqni topib, do'zaxga tushadi va dengizda cho'kib ketgan hamrohi qahramon Mizeyni tantanalar bilan dafn qiladi (156 – 235).

236. Buni tugatib, Sivitsilla amrini bajarmoqqa shoshildi.
Grot²⁰ balandda edi, ulkan va keng og'izday,
Qop-qora ko'l va zim-ziyo o'rmon zulmatida yashiringan,
Uning ustidan hatto ucholmasdi qushlar jazosiz.

240. Qanotlarin yozganda: qorayib turgan tuynuklardan
Yuqoriga bug'lar chiqib, osmon gumbaziga qadar yetardi
(Shu sababdan bu joylar yunonlarda Aornon²¹ deyiladi).
Qurbonlikka kohin ayol qora orqali to'rt buzoqni olib
Kelib, boshlarin sharob bilan chiqdi purkab,
Shundan so'ng qirqdi shoxlari orasidagi yunglar uchini
Va ularni muqaddas olovga qo'ydi birinchi nazr qilib,
Xitob qilib chaqirdi Gekatani, Ereb va samo ma'budasin.
Xizmatkorlar pichoqlarin qo'yishib, issiq qonni to'plashdi
Qadahlarga. Shaxsan Eney qora yungli bir qo'yni.

250. Furiya²²lar onasi Yerga, qilich bilan tunda qurbonlik qildi.
Prozerpinaga esa qisir g'unajinni qurbonlikka keltirdi.
Stiks hukmdori²³ga tungi qurbonlikni baxshida qildi,
Butun boshli ho'kizlarning go'shtini olovga qo'yib
Yonayotgan yurak va o'pkaga yog'lar sepdi.
Quyosh ilk nurlarin sochgan mahalda oyoqlari ostida
Yer guvullay hamda tog'-u o'rmonzorlar silkina boshladi.
Zimistonda ko'ppaklar uvlardi go'yo; ma'buda Gekata²⁴
Kirish yo'lin ochadi. Bashoratchi chorlar:

²⁰ Grot – dengiz qirg'og'idagi tik qoyalarda hosil bo'ladigan g'or.

²¹ Aornon – jahannamga tushish yo'li Avern ko'li yaqinidan boshlangan, chunki uning suvlari shunday par chiqarar ediki, hatto qushlar ham ustidan uchib o'tolmagan.

²² Furiyalar – yunonlardagi eriniyalarga mos keluvchi, rimliklarning qasos ma'budalari.

²³ Stiks hukmdori – bu yerda: do'zax ma'budi – Pluton.

²⁴ Gekata – yer osti ma'budasi.

«Davom etgil yurishda, yana,
Bexabarlar. Muqaddas o'rmonzordan ketinglar tezda!

260. Sen esa kirgil, qindan sug'ur qiliching! Bu paytda
Mardlik senga kerak bo'ladi, Eney, hamda mustahkam yurak!»
Shu onda u o'zin tutolmay ochiq g'orga otilib kirdi
Eney ham uning ortidan shunday tezlik bilan yo'naldi...

268. Zim-ziyo tun bilan qoplangan, soyalar aro ular bordilar yolg'iz,
Bo'm-bo'sh ko'shklar va Dit²⁵ning yer osti saltanati oralab.

270. Yo'l shunday, o'rmon aro oyning g'alat milt-milt yog'dusida,
Yupiter samolarni zulmatda yashirsa gar, qaro tun
Zamindagi narsalarning tamom yo'qotsa rangin.
Ork²⁶ jarining boshlanishi, unga kirish yerida,
Joy olgandir yuraklarni kemirguvchi Hasrat va Tashvish,
In qurganlar Bo'zargan Dardlar, ma'yus Keksalik,
Yovuzlikka yo'llovchi Dahshat va Ochlik, hamda qabih Faqirlik,
Ko'rinishi mudhish arvoqlar – O'lim va Azoblar,
O'lim bilan qondosh bo'lgan Uyqu va Ichiqoralik,
Ostonaning yonida, o'lim va qotillik keltiruvchi Urush,
Undan nari Evmenidlar temir qasri va ilonli sochini
Qonli belbog' qilib bog'lab olgan g'azabnok Adovat,
Markazdan olgan joy qari shoxlari tarvaqaylagan ulkan
Qora qayrag'och. Aytisharlar, bunda har bir yaproq ostida,
O'zlariga joy qilganlar quruq va puch shirin Orzular,
Bundan tashqari eshiklar atrofida turli-tuman yovvoyi,
Maxluqlar ham joylashgan: kentavrlar, ikki yuzli Skillalar,
Yuzta qo'lli Briarey va dahshat solib vishshilovchi gidra,
Lerna²⁷lar, olovnafas Ximera hamda Gorgona²⁸lar,

²⁵ Dit – Pluton.

²⁶ Ork – o'lim ma'budi hamda o'lim saltanati (yunonlarda Aid).

²⁷ Lerna – Peloponnesdagi ko'l va joy nomi. Bu yerda Gerakl gidrani o'ldirgan.

²⁸ Gorgona – sochlari o'nida ilonlar bo'lgan maxluq, o'z nazari bilan barchani toshga aylantirgan.

290. Nogoh qo'rqib ketgan Eney, qilichin qo'lga olib,
Unga tomon kelganlarga qaratdi o'z qilichin,
Agar unga dono koin (ayol) aytmaganda,
Bo'sh qobiqda tanasiz arvohlar kezib yurishin,
Qilich bilan tashlanardi behuda, soyalar bilan jangga.
Shu joyda Tartarga yo'l Axeront suvlari tomon boradi,
Loyqalangan ulkan oqim girdob misol quturib;
O'zi bilan balchiqlarni Kotsit³⁰ tomon otadi.
Daryoning bu oqimini qo'riqlar dahshatli solchi,
Balchiqlarga bulg'angan Xaron³¹; iyagi uzun, paxmoq
Va oppoq; ko'zlari telbalarcha alanglab charaqlaydi,
Yelkasidan tushib turar keng, isqirt, tugun qilib bog'langan,
Plashi. O'z qayig'in uzun tayoq bilan surib keladi va yelkan qo'yib,
Murdalarni to'q-qizg'ish rangli qayiqda tashir; u juda
Qari, biroq boqiy ma'budning keksaligi ham tetik va yosh.
Bu qirg'oqqa barcha marhumlar intilar ulkan olamon bo'lib:
Ayollar, erkaklar va hayotlarin tugatgan, Ruhi buyuk botirlar,
Turmushga chiqmagan bokira qizlar, go'dak bolalar,
Otalarin ko'z oldida gulxanga qo'yilgan o'spirinlar,
O'rmonlarda xazonrezgi, ilk sovuqlar tushgan payt,
Yaproqlar to'kilganday yo dengiz ichkarisidan quruqlikka, qushlar
Uchib kelgan misol: ularni yilning sovuq oylari dengiz qa'ri
Ustidan nurafshon o'lkalarga haydab kelardi.
Har biri tik turib tezroq uni jo'natishni iltijo qilardi,
Qo'llarin uzatishar uzoq qirg'oqlarni sog'inib. Biroq
Tund solchi goh unisin, goh bunisin qayiqqa olar,
Qolgan barchalarin qumli sohildan uzoqroq quvar.
Shunda shovqindan lol bo'lgan Eney: «O, bokira ayol,
Qanday olomon, – dedi, – to'planibdi daryo bo'yida?
Ularga nima kerak?
O'liklar neni so'ramoqda? Ne sabab ba'zilar bunda qolmoqda,

²⁹ Garpiya – qiz bola boshli qo'rqinchili qushlar.

³⁰ Kotsit – jahannamdagi ko'z yoshlari daryosi.

³¹ Xaron – yer osti dunyosida o'lganlarni daryoning narigi qirg'og'iga olib o'tuvchi.

320. Boshqalar eshkak eshmoqda qayg'uli suvlar uzra?»
Kohin ayol unga qisqa javob qildi:
«O, Anxis o'g'li, ma'budlarning asl zuryodi! Ko'rayapsan
Bunda Kotsitning chuqur botqog'i,
Ularga ont ichishga va uni buzishga ojiz hatto ma'budlar.
Murdalarning u nochor to'dasi ko'milishdan mahrum qilingan.
Tashuvchi – Xaron; to'lqinlar aro u yolg'iz
Dafn qilinganlarni olib o'tadi.
Shovqin-suronli to'lqinlar uzra dahshatli qirg'oqqa
Ustixonlar qabrda tin olmaguncha olib o'tish mumkin emas.
Yuz yillab ular sohilda tentirab yuradilar.

330. Faqat shundan keyingina, nihoyat ular suvga yaqin yo'latilar».
Shunda Anxis o'g'li birdan to'xtadi,
Qalbini qamrab oldi og'ir bir xayol.
O'limdan so'ng sharaf topmaganlarni ko'rdi:
Levkaspidni Likiya floti sardori Oront bilan,
Avstr ularni kema va boshqa suzuvchilar bilan suvga cho'ktirgan...

(Sidiq Xo'jayev tarjimasini)

OVIDIY

(Mil. avv. 43 – mil. 17-yy.)

Rim she'riyatining oltin davri Ovidiy ijodi bilan bog'liq. Ovidiy Rim yaqinidagi Sulmon shaharchasida chavandoz (Qadimgi Rimda ikkinchi tabaqa hisoblangan) oilasida dunyoga kelgan elegiyanavis shoir. Rim elegiyasiga shoir Gall asos solgan bo'lsa, Tibull va Propersiylar uni rivojlantirdilar, Ovidiy esa yuqori darajaga olib chiqdi. Boshqa rimlik shoirlar singari Ovidiy ham Yunon she'riyatini qadrlagan va o'z asarlarini yaratar ekan, unga qayta-qayta murojaat qilgan. «Yo'q! Homer o'lmaydi... Sofoklning tragediyalari hech qachon unutilmaydi», – deb yozgan edi Ovidiy.

Shoirning «Ishqiy elegiyalar» («Amores») to'plami 3 qismdan iborat bo'lib, Korinna ismli ma'shuqasiga bag'ishlangan. «Qahramon ayollar» – mashhur afsonaviy ayollarning (masalan, Penelopaning Odisseyga, Fedra – Ippolit, Lidiya – Yason, Britida – Axill, Didona – Eney) o'z oshiqclariga yozgan nomalari to'plami. Didaktik xarakterdagi «Sevgi san'ati» poemasi garchi dadaktik doston qabilida yozilgan bo'lsa-da, aslida sevgini madh etuvchi asardir. Doston uch qismdan iborat bo'lib, I va II qismlarda ma'shuqalarni qayerlardan axtarish va qay tartibda ularning iltifotlarini qozonish haqida erkaklarga maslahatlar, III qismda ayollarga maslahatlar beriladi. Bundan tashqari Ovidiyning «Fastlar» (Rim bayramlarining tavsifi), «Ishqning davosi», «Yuz uchun vositalar», «Pontdan maktublar» kabi asarlari ham ma'lum.

«Metamorfozalar» epik dostoni Ovidiy ijodining cho'qqisi, Rim adabiyotining ulug' yodgorliklaridan. Yirik-yirik 15 bobdan, gekzometr vaznidagi 12 ming misradan iborat salmoqdor bu dostonda Yunon va Rim mifologiyalarida benihoya ko'p uchraydigan afsonaviy evrilishlar – ma'bud va ma'budalarning, suv va o'rmon parilarining, ayniqsa odamlarning jonivorlarga, o'simliklarga, tosh va tog'larga, hatto yulduzlarga aylanib qolishlari haqidagi rivoyatlar hikoya qilinadi. Doston ichiga ana shunday rivoyatlardan qariyb 250 tasi kirgan.

Oxiri evrilish bilan tamomlangan afsonalarni qalamga olgan shoirlarni Yunon va Rim adabiyotlarida, ayniqsa ellinizm davri poeziyasida ko'plab uchratish mumkin. Biroq ularning birontasi shu mavzudagi rivoyatlarga Ovidiy singari nafis badiiy sayqal berib, ularning har birini

uzviy suratda bir-biri bilan bog'lab, «Metamorfozalar» singari go'zal va yaxlit epik doston yaratgan emas.

«Metamorfozalar» asarida benihoya ko'p va turli-tuman shaxslarni – ma'bud va ma'budalarni, titan va parizodlarni, podshoh va bahodirlarni, arbob va sarkardalarni, san'atkor va shoirlarni, oddiy odamlarni uchramiz; ravish-raftori bir-biriga to'g'ri kelmagan mahzun va masrurlarga, mo'min va mag'rurlarga, telba va donolarga, fosiq va foruqlarga duch kelamiz; qanchadan-qancha insoniy ehtiroslar, sevgi va g'azab, sadoqat va xiyonat, rashk va himmat, pastkashlik va olijanoblik, ta'ma va himmat, ochko'zlik va saxiylik, mardlik va qo'rqqoqlik, adolat va qallobliklarning shohidi bo'lamiz. Shoir shu qahramonlarning har birini, alalxusus, ularning ruhiy holatlarini alohida-alohida mushohada etib, qalblariga chuqur ko'z tashlab, ruhiyatlarini ajoyib iste'dod va poetik mahorat bilan tasvirlaydi, yorqin bo'yoqlarda qiyofalarini chizadi.

Bayonotning erkin va ixchamligi, tilning ravshan va harirligi, majoziy vositalarning ajib husnkorligi, she'riy vaznlarning ravon, o'ynoqi va rango-rangligi «Metamorfozalar» dostonini antik dunyo adabiyotining eng jozibador badiiy yodgorliklari darajasiga ko'targan.

«METAMORFOZALAR» («EVRILISHLAR») dostonidan parchalar

AFRODITA

Qonli janglarga kirish nozik va yengiltak ma'buda Afroditaning ishi emas. U ma'budlar va foniylar qalbiga mehru muhabbat baxsh etadi. Ana shu qudrati tufayli u butun dunyo ustidan hukmronlik qiladi.

Undan hech kim, hatto xudolar ham qochib qutulolmaydi. Faqat jangovar Afina, Hestiya va Artemida uning hukmiga bo'yin egmaydi. Baland bo'yli, sarvqomat, chehrasi xushbichim, boshida bamisoli tojdek mayin to'lqinli oltin sochlarga molik bo'lgan go'zal Afrodita ilohiy malohat va mangu navqironlik ramzidir. U muattar liboslarini kiyib, mahobatini namoyish etganda quyosh o'zgacha nur taratadi, gullar shukuh kasb etadi. O'rmondagi yovvoyi hayvonlar ham unga peshvoz chiqadi, u o'rmonda kezarkan, qushlar gala-gala bo'lib, unga qarab talpinadilar. Arslon, qoplon, sirtlon va ayiqlar ham unga erkanib, suykanishadi. U

vahshiy hayvonlar o'rtasida bemalol va mag'rur yuraveradi. Afroditaning yo'ldoshlari Horalar va xaritlar – go'zallik va nazokat ma'budalari uning xizmatida. Ular Afroditani dabdabali liboslarga burkaydilar, oltin sochlarini taraydilar, turfa jig'a-yu tillaqoshlar bilan bezaydilar.

Uranning qizi Afrodita Kifera oroliga yaqin joyda dengiz to'lqinlarining oppoq ko'piklaridan dunyoga kelgan bo'lib, yengil va yoqimli shamol uni Kipr oroliga keltirgan. U yerda dengiz to'lqinlaridan chiqqan sevgi ma'budasini yosh Horalar o'rab olgandi. Ular uni zarhal bilan tikilgan libosga burkashdi va unga xushbo'y gullardan toj kiygizishdi. Afroditaning qadami tekkan joyda gurkirab gullar unib chiqaveradi. Havo muattar hidga to'lib ketardi. Erot va Himerot g'aroyib ma'budani Olimpga boshlab borishdi. O'shandan buyon mangu navqiron, ma'budalar ichra eng go'zali oltin sochli Afrodita Olimp xudolari bilan birga istiqomat qiladi.

PIRAM VA FISBA

Bir paytlar Piram bilan Fisba yashagan; hamma yigitlardan u o'ktam edi, Sharqda Fisba barcha qizlardan-da go'zalroq edi.

Rivoyatlarga ko'ra, qachonlardir Semiramida²² qurdirgan g'ishtin Devor bilan o'ralgan shaharda ular qo'shni bo'lishgan.

Shunday qilib ularning tanishishlari va yaqinlashishi qo'shnichilikdan edi.

Yillar o'tib sevgilari mustahkamlandi; bo'lar edi qonuniy to'y,

Agar rozi bo'lsa ota va ona; bir narsani taqiqlashni bilishmagan –

Sevgi olovida asir qabllari lovillab yonishni bas qildirishni.

Sheriklari yo'q edi; imo-ishora bilan, ta'zim qilib so'zlashardilar;

Qanchalar ko'p yashirsalar, shunchalik ko'p dilda yonar maxfiy otash.

Har ikki oila uchun umumiy bo'lgan devorda, u qurilgan paytlarda

Ingichka bir tirqish paydo bo'lgan edi.

Bu nuqsonni asrlar davomida hech kimsa bilmagan edi,

Sevgi nimalarni payqamaydi? – sevishganlar – siz ko'rdingiz,

Tovushga siz yo'l ochdingiz va sizlarning pichirlab aytgan

Nozik izhorlaringiz, xavf-xatarsiz yetib borardi.

Tez-tez turardilar. Piram u tomonda, Fisba – bu tomon.

²² Semiramida – Babil malikasining ismi (mil. avv. IX asrning oxiri).

Navbat bilan nafaslarin poylab, derdilar:

«Shunchalar hasadlisan-ki, ey devor, sevishganlarga to'siq bo'lasan!»

Turli joylarda shunday so'zlarni behudaga qaytargach,
Ularni ayirib turgan devorga «Kechir!» – deb aytdilar,
Orasidan o'tib bo'lmas devordan yubordilar bir-biriga bo'salar.
Mana, shafaq kelib tungi chiroqlarni bir-bir o'chirdi,
Quyosh nurlari bilan maysalarga qo'ngan shabnamni quritdi,
Odatdagi joyda uchrashdilar. Sekingina pichirlashib dardlarini to'kdilar,
Va tun sukunatida qo'riqchilar dozorin aldab, eshikdan chiqmoqni
Uydan qochib, shaharni tark etishni reja qildilar;
Keng dala-yu-dashtda adashib yurmaslik uchun Nin³³ maqbarasi yonida
Uchrashib, daraxt soyasida yashirinmoqchi bo'ldilar. Bu baland tut edi:
Mevalari g'arq pishgan, yaqin joyda suvi zilol ariq oqardi.
Kelishuv ma'qul bo'ldi, oqshom juda sekin o'tdi, go'yo.
Suvga g'arq bo'ldi kunduz, undan chiqdi yangi tun.
Epchil Fisba bu orada eshik zulfin ochib qo'ydi,
Aldab uydagilarin, yuzin berkitib tashqari chiqdi; tez orada
Maqbaraga yetib, tut daraxtin ostiga keldi, o'tirdi.
Sevgi unga kuch bergan edi. Biroq shu on paydo bo'ldi, hozirgina
Buqalarni burdalagan, tumshug'ini qonli ko'pik qoplagan
Urg'ochi sher – yaqin joyda chanqog'ini qondirishni istadi.
Oy nurida uzoqdan ko'rdi uni bobillik Fisba
Va qorong'u g'orga tomon tovonlari qaltirab yugurdi.
Chopayotib yelkasidan tushib qoldi yopinchiq,
Bu orada chanqog'in qondirgan urg'ochi sher o'rmonga qaytayotib,
Fisbani emas, yerga tushgan harir yopinchiqni topib oldi
Va parcha-parcha qildi uni qonli tumshug'i bilan.
Keyinroq chiqqan yosh Piram changda ko'rdi urg'ochi sher
Izlarin va oqarib ketdi yuzi misol bir murda;
Qon dog'lari qotgan kiyimni topib,
«Bugun ikki sevishganni, tun qilmoqda halok, – dedi,
– Biroq ikkisidan ham u munosibroq edi uzoq yashashga!
Menga hayot musibatga aylandi. Bechora, halok etdim men seni.

³³ Nin – Semiramidaning turmush o'rtog'i, Assiriya podshohligiga asos solgan.

Qo'rqinchili joylarga kelgil deya, men aytdim.
Biroq o'zim kech qolib keldim. Meni burda-burda qilinglar
Bu la'nati tanamni yo'q qilingiz darg'azab tishlab,
Qoya ostiga, pana joyga yashirinib olgan sherlar!
Biroq faqat qo'rzoq odam o'ldirilishni istar!» Va Fisbaning
Yopinchiq'in qo'lga olib, uni tut daraxti soyasiga olib bordi.
Unda tanish matoni bo'salar va ko'z yoshlar-la ko'mib tashladi –
«Endi mening qonimni ham qabul etgil sen!»
Shu ondayoq kamaridan temirin olib, o'ziga sanchdi,
O'layotib yarasidan sug'urib oldi...
Fisba qaytib keldi; qalbi va ko'zlari qidirib yigitni,
Qanday dahshatli xavfdan qochganini aytmoq istardi.
Joyni shu on topdi, ariq ham, daraxt ham tanish,
Mevalarning rangi uni hayron qoldirdi: o'sha daraxtmi?
Birdan ko'rib qoldi: qonli yerga urilgan, gavda titrashin,
Ortga u chekindi va yuzlari dokadek oqarib ketdi,
Qo'rqinchga to'ldi, to'lqinlanib ketdi misoli dengiz,
Agar qimirlasa usti shamol esganda.
Biroq faqat vaqt o'tgach, sevimli do'stini tanidi u,
Azoblarga noloyiq ko'kragin zor-zor yig'i titratdi
Sochlarini yula boshladi va sevimli tanani quchib,
Yaralarga qo'shdi yig'ini va qonni ko'z yosh bilan sug'ordi,
Muzlab qolgan yuzidan tinmay bo'salar olib.
«O! – nola qildi u, – Piram, qanday baxtsizlik seni olib ketdi?
Fisbaga javob ber, Piram: seni azizang Fisba chorlar!
Eshityapsanmi, sen meni! Ko'tar boshing sevgilim!»
Uning nomin eshitgan Piram, o'lim soya solgan ko'zlarin
Ochdi, biroq shu zahoti yumildi ular.
Yopinchiq'in tanidi qiz, shu zahot qin bo'sh ko'rib,
«Bechora, o'z qo'ling va sevging bilan nobud bo'libsan.
Biroq bilgil shuni, mening bilagimdagi kuch va sevgim,
Senikidan kam emas. Men baxtiqaro, ortingdan ketgum
O'liming sababchisi va hamrohing. Oh, faqat o'lim bizni
Ajratisi mumkin, biroq o'lim ham mendan tortib ololmas!
So'nggi bor iltijo qilaman, ham uning, ham mening bukun
Baxtsiz bo'lgan ota-yu onamizga:

Haqiqiy muhabbat va so'nggi nafas rishtalari ila
Bog'liq bo'lgan bizlarni yagona bir qabrga qo'ying!
Sen esa, ey daraxt, birimizning qayg'uli xokimiz,
Shoxlari bilan to'sgan, tez onlarda ikkimizni qoplarsan.
Qotillikning belgilarin saqlagin, sening dard-alamli
Mevalaring abad – bir butun o'limga xotira bo'lsin!» – dedi.
Qotillikdan hali issiq qilichning o'tkir uchini
Mo'ljal qilib yurakka, otdi o'zini.
Iltijolar etdi axir ma'budlar-u, ota-onaga.
Shundan buyon tut mevasi, qorayadi pishganda;
Ularning-da xoklari saqlanar bir qutida.

(Sidiq Xo'jayev tarjimasini)

II. YEVROPA O'RTA ASRLAR ADABIYOTI

Yevropa o'rta asrlar davri deyarli ming yillikni – V – XIV asrlarni o'z ichiga oladi. Rim imperiyasining qulashidan Uyg'onish davrigacha davom etadigan o'rta asrlar adabiyoti **ilk** (V – X asrlar) va **so'nggi** (XI – XIV asrlar) bosqichlarga ajratiladi.

Rim imperiyasi parchalanib ketgandan keyin, Yevropa, Osiyo va Shimoliy Afrikaning unga qarashli bo'lgan hududlarida xalqlarning buyuk ko'chishi boshlandi. Bu jarayon urushlar, kurash, yangi davlatlarning shakllanishi bilan birga sodir bo'ldi.

Rimliklardan qabul qilingan lotin tili Yevropaning turli mintaqalarida yashovchi turli millat vakillarini birlashtiruvchi omil bo'ldi. Ushbu tilda o'rta asr olimlari va faylasuflari o'z asarlarini yozdilar. Lotin tili ilm-fanning rasmiy tiliga aylandi. Ma'naviyat va ma'rifatning markazi cherkov hamda XII-XIII asrlarda paydo bo'lgan universitetlar bo'lib qoldi. Ularda bo'lajak olimlar, mutafakkirlar, kashfiyotchilar, ilmiy risola va tarixiy xronikalar mualliflari tahsil oldilar.

Yevropa o'rta asrlar adabiyotining shakllanishida 3 ta omil muhim rol o'ynagan: 1) xalq ijodi; 2) antik davr adabiyoti; 3) xristianlik.

O'rta asrlarda Yevropa mamlakatlarida milliy adabiyotlar shakllandi, bu davrda ayniqsa, ritsarlik she'riyati va romanlari, shahar adabiyoti rivojlandi. Xalq qahramonlik eposlari o'rta asrlar adabiyotining noyob namunalari sanaladi. «Beovulf» dostoni ilk o'rta asrlarda anglosaksonlar tomonidan yaratilgan bo'lsa, feodal munosabatlari shakllangan davrda Fransiyada «Roland haqida qo'shiq», Germaniyada «Nibeluenglar haqida qo'shiq», Ispaniyada «Sid haqida qo'shiq»lar yaratildi. Bu asarlarda davr muhiti o'z ifodasini topgan bo'lib, sodir bo'lgan o'tgan voqealar poetik shaklda, badiiylashtirilib berilgan. Odatda qahramonlik eposi namunalarida real voqealar badiiy to'qima bilan uyg'unlashib ketadi.

Yevropa va jahon adabiyoti rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan adabiyotlardan biri sanaluvchi fransuz adabiyoti negizida o'rta asrlarda keng tarqalgan ko'plab asosiy janr va yo'nalishlar shakllandi (milliy qahramonlik eposi, trubadurlar she'riyati, ritsarlik romanlari; shahar adabiyoti janrlaridan – fablio, misteriya va b.).

O'rta asrlarda qahramonlik va qahramon shaxsi haqidagi tasavvurlar antik davrga nisbatan birmuncha o'zgardi. Agar qadimgi yunonlar

qahramonlik haqidagi tasavvurlarini ma'budlar va ularning farzandlari bilan bog'lagan bo'lsalar, o'rta asr qahramonlik dostonlarida asar qahramoni qilib, o'z Vatani va qiroliga sodiq bo'lgan jasur kishi tanlanadi. Qadimgi Yunon qahramoni Gerakl – Zevsning o'g'li, Axill – ma'buda Fetidaning farzandi. «Roland haqida qo'shiq» dostonining qahramoni – «aziz Fransiya» va imperator Karl uchun jasorat ko'rsatgan mard va fidokor ritsar. Qahramonlik haqidagi tushuncha ham o'zgardi: endi bu, shaxsning yuksak, oliy maqsad yo'lidagi xatti-harakatlarini badiiy ifoda qilish edi.

O'rta asrlar qahramonlik eposi asarlarining mualliflari haqidagi masala xali-hanuz bahsli-munozarali bo'lib qolmoqda. Ular jamoaviy-individual ijodning natijasi bo'lib, mualliflarning nomlari bizgacha yetib kelmagan. O'rta asr qahramonlik dostonlarining asosida – afsonaviy-tarixiy qahramonlar va ularning faoliyati haqidagi xalq afsonalari yotadi.

Kelt eposi. V asr boshlarida Britaniyada yashagan kelt (irland) qabilalari Rim imperiyasining zaiflashganidan foydalanib, mustaqillikni qo'lga kiritdilar. Ilk o'rta asrlarda kelt qabilalari hayoti haqidagi xalq she'riyati negizida qahramonlik eposi shakllandi. Eposlarni kuylovchilar 2 guruhga – lirik she'riyatni kuylovchi bardlar va epik she'riyat bilan shug'ullanuvchi filidlarga bo'lingan. Filidlar o'z qissalarini nasrda bayon qilganlar, keyinroq ular «saga» (qissa) nomini olgan. Sagalarning ta'sir kuchini yanada oshirish uchun filidlar she'riy parchalar kiritganlar.

Kelt eposining qahramonlik qissalari qirol Konxobar va uning jiyani Kuxulinning sarguzashtlariga bag'ishlangan. Bizgacha ushbu qissalarning bir nechtasi yetib kelgan bo'lib, «Usnex o'g'illarining quvilishi», «Mak-Dato cho'chqasi haqida qissa», «Kualngendan buqa o'g'irlash», «Kuxulinning Ferdiad bilan jangi», «Kuxulinning xastaliga», «Kuxulinning o'limi» shular jumlasidan.

Qahramonlik eposi bilan bir qatorda maishiy, sarguzasht, fantastik mavzularda ham qissalar yaratildi: «Beyli haqida qissa», «Etaga muhabbat», «Febelning o'g'li Branning suzishi».

Qadimgi kelt (irland) eposi G'arb adabiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, undagi syujet, obrazlardan keyingi davr adiblari unumli foydalandilar.

Ingliz o'rta asrlar adabiyoti. Hozirgi inglizlarning ajdodlari – mamlakatga Yevropadan ko'chib o'tgan ingliz-sakslar bo'lib, bu aholi o'rtasida juda ko'plab rivoyat va afsonalar tildan-tilga o'tib yurardi.

Ingliz tilidagi adabiyotlar (ingliz adabiyoti degan tushunchaning o'zi ham) asosan anglosakslar nasroniylik dinini qabul qilganlaridan keyin paydo bo'ldi. O'sha paytlarda rohiblar xalq ichida yurib qahramonlik doston (poema)larini yozib olganlar (ular ichida eng mashhuri VII asrda qog'ozga tushgan «Beovulf» asaridir). Qahramonlik dostonlaridan tashqari, ilk o'rta asrlarda adabiyotning boshqa janrlarida ham asarlar (diniy risola va traktatlar, ritsarlik she'rlari, solnomalar) yaratila boshlandi.

XI-XII asrlarda Angliya hududini hozirgi fransuzlarning ajdodlari hisoblanmish normannlar bosib oldi. Begona til va madaniyatning suqilib kirishi tufayli yuz bergan murakkab vaziyatlar oqibatida bu davrda ingliz adabiyoti uch tilda yaratila boshlandi: diniy adabiyotlar – lotin tilida, qadimiy solnomalar, rivoyatlar, qadim o'tmish voqealari – ingliz tilida, she'r va dostonlar – fransuz tilida (ularning ko'pchilik qismi bizgacha yetib kelgan). Angliya hududi normannlar istibdodidan qutilganidan so'ng mamlakatda yagona milliy til – ingliz tili vujudga keldi (XIV asr).

«Beovulf» dostonining qo'lyozmasi X asrga doir bo'lib, u ingliz tiliga asos bo'lgan anglosakson tilida yozilgan. «Beovulf» dostoni o'rta asrlar ilk davrining bizgacha yetib kelgan eng birinchi namunasi hisoblanadi. Doston Britaniya orollariga ko'chib o'tgan majusiy angl va sakslarning rivoyatlari negizida paydo bo'ldi. Doston aynan mana shu og'zaki rivoyatlar negizida nasroniylik davrida yozib olingan va asarning muallifi ma'lum emas. «Beovulf» dostonining qo'lyozmasi Londondagi Britaniya muzeyida saqlanadi.

Dostonda Daniyani dahshatli dengiz maxluqi Grendeldan qutqargan jasur bahodir Beovulfning qahramonliklari hikoya qilinadi. Beovulf o'zining o'n to'rt ritsarlari bilan qirol Xrotga yordam berish uchun Daniyadan kelganda Grendal ularni dengiz qa'riga tortib ketib nobud qiladi. Beovulf uning ustidan g'olib keladi va o'z vataniga qaytib ketadi. U o'z yurtida ellik yil saltanatni boshqaradi va yerlariga olovpurkar ajdaho bostirib kirganda, uni jangda yengadi, biroq o'zi ham maxluqning zaharli tishlaridan yaralanib vafot etadi.

Dostonda ertak motivlari mavjud bo'lib, unda turli maxluqlar va ajdaholar ishtirok etadi, shu bilan birga doston matnida bo'layotgan hodisalarga Xudoning aralashishi va Injildagi ismlar (Avel, Noy) uchraydi, Grendel esa Kainning avlodidan deyiladi. Bularning barchasi muallifga

nasroniy dinining ta'siri katta bo'lganidan dalolat beradi.

Fransiya o'rta asrlar adabiyoti. Zamonaviy Fransiya hududida qadimda kelt xalqlari guruhiga mansub bo'lgan gall qabilalari istiqomat qilgan bo'lib, ular keyinchalik rimliklar tomonidan bosib olingan. V asrga kelib german qabilalaridan bo'lgan franklar gall yerlarini bosib olganlar va tez orada ular mahalliy xalqlarning ta'sirida assimilyasiyaga uchraganlar.

Uzoq vaqt mobaynida hozirgi Fransiya hududi Frank davlati tarkibida bo'lgan. Buyuk Karl (768-814) qirolligi davrida mamlakat bar tomonlama rivojlanib qudratli davlatga aylangan. Karlning vafotidan keyin mazkur davlat parchalanib ketishi natijasida (843-yil) Reyn dar-yosining g'arbiy hududida Fransiya davlati shakllana boshlagan. Buyuk Karlning nabirasi «taqirbosh» laqabli Karl bu davlatning birinchi qiroli hisoblanadi.

Aynan IX asrda fransuz tili shakllana boshladi. Agar katolik cherkovi-ning tili lotin tili bo'lsa, oddiy xalq «roman» tilida so'zlashgan. Bu tilning shakllanishiga gallar va german qabilalarining ta'siri bo'lgan bo'lsa-da, uning asosini «vulgar lotin»i tashkil etdi. Asr boshlaridayoq (813-yil) Tur ibodatxonasidagi diniy va'zlar xalqqa tushunarli bo'lishi uchun roman tilida o'qila boshlangan edi.

Bizgacha o'rta asrlar adabiyotidan epik dostonlar, kichik hajmdagi lirik she'rlar, roman va diniy mavzudagi dramalar, latifaga yaqin turuvchi hikoya – fabliolar yetib kelgan.

Qahramonlik eposi. O'rta asrlar qahramonlik dostonlari (fr. chansons de geste) ning syujetlari real tarixiy voqealar asosiga qurilgan bo'lib, ularni ijod qilish jarayonini ikki bosqichga ajratish mumkin: xalq ijodiyoti tarixiy voqealarga poetik ishlov bergan bo'lsa, keyinchalik u shoirlar tomonidan birlashtirilib sayqallangan.

Baxshi (jongler) ritsar va qirollarning jasoratlari, o'zaro qarama-qarshiliklar, nizolar haqidagi qo'shiqlarning muallifi va ijrochisi bo'lgan.

Fransuz epik dostonlarini shartli ravishda uch turkum (sikl)ga ajratish mumkin: 1) Qirollik turkumi. Bu turkumdagi dostonlar markazida Buyuk Karl obrazi bo'lib, u Fransiyaning ramzi sifatida tasvirlangan. 2) Goran de Monglanga bag'ishlangan dostonlarda ideal vassal tarannum etiladi. 3) Feodallar o'rtaasidagi nizolarga bag'ishlangan Doon de Mayans yoki feodal turkumi.

«Roland haqida qo'shiq» dostoni – XI-XIV asrlarda Fransiyada paydo bo'lgan ko'plab dostonlar orasida eng mashhuri sanaladi. Mualliflarining nomi saqlanib qolmagan bu dostonlarni *truver*'lar yozishgan, ularni joglerlar arfa yoki viola musiqi asboblari jo'rligida ijro qilishgan. Aksariyat dostonlar qirol Buyuk Karl va uning safdoshlari amalga oshirgan «ulug'» ishlarga bag'ishlangan.

«Roland haqida qo'shiq»da ham Karl va uning sodiq ritsari Roland madh qilinadi. Doston 1100-yillarda yaratilgan bo'lib, unda Karlning Ispaniyaga qilgan yurishi haqida hikoya qilinadi. Bu voqealar aks ettirilgan XVIII asr solnomasi matnida, qirol Karl armiyasining ar'ergardi³⁵ Pireney tog'larida tor-mor qilinganligi, halok bo'lganlar orasida Breton chegara qo'shinlarining boshlig'i Xroulend bo'lganligi haqida xabar beriladi. Bu tarixiy voqea dostonning markaziy mavzusiga aylanadi. Biroq asarda ko'p narsalar o'zgartirilgan: yosh qirol Karlning 778-yillarda bo'lib o'tgan yurishi, yetti yilgi urush sifatida, uning o'zi esa yoshi ulug' mo'ysafid qilib tasvirlanadi, ar'ergardga hujum qilgan basklar o'rmini saratsin³⁶lar egallagan.

Dostonda franklarning Ispaniyaga yurishi bilan bog'liq ko'plab voqealar keltirilgan: saratsinlar bilan olib borilgan muzokaralar, Ganelonning xiyonati, Rolandning kam sonli qo'shini bilan saratsinlarning son jihatidan yigirma barobar ko'p qo'shiniga qarshi Ronseval darasida olib borgan jangi. Ronseval darasidagi jang asarning kulminatsiyasi bo'lib, aynan shu epizodda Rolandning jasorati, sodiq do'sti Oliverning aql-zakovati, ularning vatan manfaatlari uchun fidokorligi namoyon bo'ladi. Oliver o'q tegib o'ldi, o'n ikkita jasur per³⁷lar halok bo'ldi, yaralangan arxiyepiskop Turpin yiqildi. Og'ir yaralangan Roland jang maydonida yolg'iz qoladi va o'z qilichi Dyurendal, burg'usi Olifant bilan vidolas-hadi.

Doston 291 she'r bandi (bu bandlar *tirada* deyiladi)dan iborat bo'lib, ular yagona vazn bilan birlashtirilgan. Aksariyat bandlar oxirida o'ziga xos naqorat bo'lgan «Aoy» xitobi yangraydi.

³⁵ Truver (fr. trouver) – ixtiro qilmoq, topmoq.

³⁶ Ar'ergard – qo'shinning chekinishini pana qiluvchi guruh.

³⁷ Saratsinlar – Yevropada o'rta asrlarda arablar va Yaqin Sharq xalqlarini shunday atashgan.

³⁸ Per – O'rta asr Fransiyasidagi oliy tabaqa zodagonlarning unvoni.

Ritsar-kurtuaz adabiyoti. X – XII asrlar davomida Fransiya, shuningdek, G'arbiy Yevropaning ko'p mamlakatlarida feodallashish jarayoni tugallangan, feodal ishlab chiqarish usuli qaror topgan edi. Davlat tepasida qirol turar va u boshqa feodallar uchun sin'or – syuzeri hisoblanar edi.

Qirolning vassallari – katta yer egalari graf, gersog, yepiskop va boshqalar o'z grafliklari doirasida mustaqil hukmron edilar. Ular ko'pincha qirolga ham itoat qilmas edilar. Kichikroq baronlar yirik graf va gersoglarni sin'or deb ataganlar. Baronlarga kichikroq feodal va ritsarlar bo'ysunganlar.

Ritsar o'z xo'jayiniga sodiq, uning mol-mulki va manfaatlarini himoya qiluvchi jangchi edi.

O'rta asrlar sharoitida ritsarlik harbiy-feodal zodagonlarning o'ziga xos muhim xususiyatlarini belgilardi. Asta-sekin yangi rasm-rusumlar ham paydo bo'la boshlaydi. Endi ritsardan o'z sin'origa sodiq, rostgo'y bo'lish bilan birga, dinni himoya qilish, zaiflarga yordam berish vazifalari ham talab etila boshladi. Dabdabali ritsar qoidalarini yaratishda XII-XIII asrlarda yuzaga kelgan ritsar adabiyoti ma'lum rol o'ynadi.

Ritsar adabiyoti o'rta asrlarda feodalizmning markazi bo'lgan Fransiya vujudga keladi va G'arbiy Yevropaning boshqa mamlakatlarida shakllanayotgan ritsar adabiyoti uchun namuna xizmatini o'taydi.

Avvallari saxiylik ritsarning jangovar kurashida qo'shimcha bir holat edi. XII asrda esa u ritsar adabiyotida ifodalangan qahramonning asosiy xususiyatiga aylanadi. Ritsar faqat mard bo'lishi bilan kifoylanmasdan, shu bilan birga kurtuazcha nozik didli, ko'rkam, sezgir va xushmuomala bo'lishi kerak, degan talab ham qo'yiladi. Shuningdek, insoniy xis-tuyg'ularni qadrlash, ayollarga nozik iltifot, romantik sevgi kechinmalarini madh qilish rasm bo'lib qoladi.

X asr boshlarida Janubiy Fransiyaning Provans viloyatida feodal sin'orlari dunyoviy ritsar madaniyatining ifodasi bo'lgan kurtuaz poeziyasi yuzaga keladi. Bu adabiyot saroyga xos «kurtuazcha» nafislik, odob-tavoze, xonimlarga nisbatan xushmuomalalikni talab qiladi. Ayollar kulti – ayollarni ulug'lash Provans shoirlari – trubadurlar ijodida asosiy o'rin egallaydi.

Trubadurlar lirikasining asosiy janrlari: 1) **kansona** – sevgi qo'shig'i bo'lib, unda muhabbat va diniy mavzu yoritiladi, bu janrdagi she'rlar

nafisligi va bandlarning murakkabligi bilan ajralib turadi; 2) **sirventa** – asosan siyosiy xarakterdagi, qisman shaxsiy masalalarga bag'ishlangan munozara yo'sinidagi qo'shiqdir. Shoir unda o'z dushmaniga qarshi hujum qiladi; 3) **tensona** – sevgi adabiy-falsafiy mavzularda ikki shoir o'rtasida bo'lgan she'riy dialogdan iborat; 4) **alba** yoki tong qo'shig'ida ritsar o'z do'stining kuzatuvini ostida tunda sevgani bilan uchrashgani borishi kuylanadi. Tong yorisha boshlashi bilan do'sti «Tong» qo'shig'ini aytadi va ritsarni ogohlantiradi; 5) **pastorela** – mavzusi jihatidan alba kabi alohida voqeani aks ettirgan lirik qo'shiq bo'lib, ko'pincha u suhbat-dialogdan tashkil topgan kichik pesani eslatadi, unda ritsar bilan cho'pon qizning uchrashuvi hamda ular o'rtasidagi munozara tasvirlanadi. Qo'shiqning kirish qismida ritsar qizni tabiat quchog'ida uchratib unga mulozamat qila boshlaydi. Qiz ritsarning so'zlariga ishonib, unga o'z ixtiyorini topshiradi, biroq ritsar uni tashlab ketadi, yoki aksincha, qiz ritsarga jiddiy zarba berib, uni haydab yuboradi; 6) **motam qo'shig'i** – birona obro'li sin'or yoki yaqin kishining vafotiga shoimning qayg'usini bayon etgan she'rdir.

Trubadurlar lirikasi XII – XIII asrlar mobaynida rivoj topdi. Uning eng gullagan davri XII asr oxirlariga to'g'ri keladi. Shu davrda ijod etgan yirik trubadurlardan biri Bernard de Ventadorndir (tax. 1140-1195-yy.). Shoir Bertran de Born (tax. 1140-1215-yy.) ijodida esa siyosiy muammolar yoritiladi.

Ritsarlik lirikasida kuylangan sevgi, turmush quvonchlari kurtuaz-ritsarlik romanining ham asosiy mavzusi edi. Ritsarlik romanida muhabbat feodal axloqi tamoyillariga bo'ysunilgan tarzda ko'tarinki ruhda, fantastik bo'yoqlarda tasvirlanadi. Shuningdek, qahramonlarning ruhiy kechinmalari tasviriga ham alohida e'tibor beriladi. Ritsar xonimga bo'lgan sevgisi tufayli jangovar sarguzashtlarga o'tlanadi, lekin endi ritsar vatan manfaatini emas, balki o'z shaxsiy manfaatini ko'zlab qahramonlik safarlariga chiqadi.

Kurtuaz-ritsarlik romani ham Fransiyada vujudga kelib, so'ngra boshqa yerlarga tarqalgan. U mavzusiga qarab 2 turkumga ajratiladi: 1) antik turkum; 2) breton turkumi. Birinchi turkumga antik manbalar asos bo'lib xizmat qilgan («Aleksandr haqida roman», «Eney haqida roman», «Troya haqida roman»). Ikkinchi – breton turkumiga esa fantastika va ishqiyo voqealarga boy bo'lgan kelt ertaklari asos bo'lib xizmat

qilgan («Artur» yoki «Dumaloq stol» romanlari, «Iven yoki yo'lbars ritsar», «Tristan va Izolda»).

Shahar adabiyoti. O'rta asr shaharlarida ishlab chiqarishning o'sishi hunarmandchilikning rivojlanishiga olib keldi. XII asrdan boshlab savdo-sotiq va hunarmandchilik markazi sifatida shaharlarning mavqei osha boshladi. Shaharlarning rivojlanishi barobarida feodal aloqalarga qarshi bo'lgan burjua sinfi shakllandi. Borliqqa nisbatan ideal qarashda bo'lgan ritsarlik she'riyatidan farqli ravishda shahar adabiyoti hushyor, hozirjavob va real hayotga yaqinligi bilan ajralib turadi. Shahar adabiyotida yangi janrlar paydo bo'ldi. Ana shunday janrdan biri fablio hisoblanadi. Fablio kichik she'riy hikoya bo'lib, uning asosiy maqsadi tinglovchilarni kuldirib, ko'nglini ko'tarishdan iborat bo'lgan. Fablioning stili (uslub) mukammal bo'lmagan, aksariyat hollarda ularning qofiyasi sodda edi. Hikoyalarda hayotdan olingan qiziqarli voqealar, latifalar bayon qilingan. Fablioning markazida chaqqon, abjir, aqli qahramon turadi. Keyinchalik alohida fabliolar bunday qahramon atrofida birlashtirilib, yaxlit holatga keltirilgan va shu tarzda roman paydo bo'lgan. Turli e'tirozlarni bir qahramon atrofida jipslashtirish natijasida o'rta asrlarning eng mashhur asari «Tulki haqida roman» paydo bo'lgan.

Fablio ma'lum darajada keyingi davr Yevropa adabiyotiga ta'sir qo'rsatdi. Molerning «Zo'raki tabib» komediyasida, Lafontenning «Ertaklar»ida fablio syujeti, uslubi ko'rinadi. Germaniyada fablioning ta'siri ostida zamonaviy hajviy ruhdagi realistik hikoya-shvanklar yuzaga keladi. Ayniqsa, Shtrikkerning «Pop Amis» haqidagi hikoyalar turkumida fablioning ta'siri yaqqol ko'rinadi.

Yevropa o'rta asrlar adabiyoti bo'yicha nazorat savollari:

1. Yevropa o'rta asrlar adabiyotiga ta'sir ko'rsatgan omillarni ayting?
2. O'rta asrlar adabiyoti qanday davrlarga bo'linadi?
3. Kel't eposi qanday xususiyatlarga ega?
4. «Beovulf» dostoning asosiy xususiyatlari.
5. «Roland haqida qo'shiq» dostoni qahramonlik eposining namunasifatida.
6. Yevropa xalqlari qahramonlik eposi va «Alpomish» dostoni o'rtasidagi umumiy va o'ziga xosliklar haqida ma'lumot bering?

7. Ritsarlik poeziyasining paydo bo'lish asoslari va asosiy janrlari?
8. Kurtuaz-ritsarlik romanlari qanday turkumlarga bo'linadi?
9. Fabio – shahar adabiyotining xarakterli janri sifatida.

«BEOVULF» dostonidan parcha

Arvoh kelar asta-sekin qorong'u tunda
Soqchilar-chi uxlab yotar qasrda beg'am,
Uxlamaydi bedor bo'lib Beovulf bunda,
Uxlamaydi yovni kutib Beovulf o'ktam.

Murdor tangri irodasi bo'lmasa agar
Jo'natolmas arvohlarin qasr yoniga.
Uni kutar sergak, jasur Beovulf ritsar
Yovni yengib oro berar xalqi joniga.

Botqoq yerdan, tepalikdan tun cho'kkan mahal
Tushib kelar lan'atlangan maxluq Grendal...

Daniyaliklar oltin uyiga
Kirib keldi bir battol tana,
Xrotgarning hasham zalini
Talamoqni boshladi yana.

Na tarixda, na kelajakda
Uchramagan qonxo'r bundayin,
Pusib kelib qasr yoniga
Darvozani oldi shundayin:

Yulib oldi shovqin ko'tarib
Va zal tomon yurdi badkirdor,
Qon isini ketdi axtarib
Ko'zlarida o't yonar murdor.

Kuchga to'lgan qahramonlarni
Yo'q qilmoqchi bo'ldi hammasin,

Qaror qildi navqironlarning
So'ndirishga hayot nafasin.

Uxlayotgan jangchini ushlab
Mushaklarin uzdi indamay
So'rib oldi qonini tishlab
Qo'l-oyog'in yutdi yamlamay.

Osmon uzra chaqmoq chaqqanday
Paydo bo'ldi Beovulf o'ktam,
Temir kabi mustahkam qo'llar
Grendalni ushladi mahkam.

Qo'lga tushdi maxluq badkirdor
Qochmoqqa yo'l yo'q chekinishga,
Jahannamga qaytolmas hatto
Ketarlik joy yo'q berkinishga.

Ko'rinurki Beovulf jangga
O'qib kelgan kechki namozin,
Xigelakning g'olib jangchisi
Tangrisiga ayladi ta'zim.

Qochmoq bo'ldi Grendal battol
Jangchi tushdi uning ortiga,
Shu zaylda Grendal behol
Kirib bordi Bug'u qasriga.

Shiddatli jang kechdi qasrda
Titrab ketdi devorlar qarang,
Mo'jiza yuz berib shu kuni
Temir qasr chidadi arang.

Bilar edi daniyaliklar
Qasrni hech kuch yengolmasdi,
Bu kun ular yanglishmadilar

Biroq engdi olovning basti.

Ko'kni tutdi ayanchli nola
Qasr ahlin qo'rquv chulg'adi,
Dajjolning oh-vohi, faryodi
Olov ichra zaif yangradi.

G'olib qo'li ushladi uni
Xavfni sezdi odamxo'r-hayvon,
Suyak sindi, paylar uzildi
Qabih niyat qolmadi omon.

Botqoqlikka daf bo'ldi Iblis
Zafar quchdi bunda munosib
Tarix hukmin o'qidi yana:
Munosibga g'alaba nasib.

(Rustam Umrzaqov tarjimasi)

«ROLAND JANGNOMASI» dostonidan parchalar

8.

Buyuk imperator Karl mamnun:
Qo'shini egalladi Kordovani.
Manjaniq toshlaridan bo'ldi vayron minoralar,
Va devorlar kuli sovrildi ko'kka.
Ritsarlari ega bo'ldi boy o'ljaga:
Yarog'-aslaha, asbob-anjom, kumush va oltinga.
Majusiylar unda boshqa qolmadi –
Halok bo'lmagani cho'qintirildi.
Bog'da imperator atrofida to'plandilar
Roland va Oliver, ikki jasur graf;
Samson va Anseis, va Jofrua –
Qirol yalovbardori,
Jeren, Jerer va boshqalar,
Unda to'plandilar aziz Fransiyadan
O'n besh mingta jasur jangchilar.

Bog'da oq ipak gilamlarda, olar
Hordiq farang ritsarlarin sarasi.
O'ynar shoxmot katta yoshlar,
Yosh jangchiga qurol ovunchoq;
Qarag'ay soyasida, yovvoyi gullar ichra;
Joy olgandi oltin taxt;
Unda o'ltiradi – hoqoni farang.
Soqoli oq, sochlari oppoq,
Xushqomat, andomi mag'rur –
Uni tanir har kimsa beshak.
Bo'lib hozir imperator huzurida
Xushmuomala elchilar¹⁸ so'zlar.

9.

Blankandrin so'zlar birinchi bo'lib:
«Tangri o'zi duo qilsin, iloho,
Mudom sizni yomonlardan asrasin!
Qirol Marsiliy yetkazishni buyurdi,
Nasroniylik dinin yetibdi anglab.
Sizga tortiq qilmoqchidir in'omlar.
Yubormoqchi sizga sovg'alar sonsiz:
Yetti yuzta nortuya va yovvoyi ayiq,
Yirtqich sherlar, sarlochinlar;
Bu boyliklar yetadi sizga
Yollangan qo'shinni haqqin to'lashga.
Ispaniyada uzoq mehmon bo'ldingiz,
Endi Aaxenga, poytaxtga tomon
Qaytib ketish vaqti keldi sizlarga.
Sizdan keyin u tomonga shoshilur
Vassalingiz sifatida hukmdorim».
Buyuk Karl ko'tardi qo'llarin ko'kka;
Boshin egdi va toldi o'yga.
Aoy.<...>

¹⁸ Shoh Marsiliy elchilari.

12.

Karl qarag'ay ostida taxtda o'tirar.
 To'plandilar atrofida maslahat uchun
 Arxiyepiskop¹⁹ Turpin, graf Ojer,
 Keksa Rishar, uning Genrix jiyani,
 Jasur Gaskon grafi Aselen,
 Reymslik Milon, ukasi Tedbald;
 Va graf Roland, u bilan birga
 Jasur va shavkatli do'sti Oliver.
 Birgalikda mingdan ortiq farang to'plandi.
 Ganelon ham keldi, riyokor qalbli.
 Va boshlandi o'sha mash'um maslahat.
 Aoy.

13.

«Janobi baronlar! – gapin boshladi Karl, –
 Podsho Marsiliy jo'natibdi menga elchilar.
 U lozim topganmish meni siylashni
 O'zining xazinasidan:
 Ayiqlar, sherlar, tuyalarni va'da qilipti,
 Va yana – ovning ziynati bo'lmish lochinlarni ham,
 Yuzlab xachir arab oltinin,
 Bunga qo'shib kumushlarni ham.
 Evaziga xohlaydi u tark etishim,
 Shu ondayoq Ispaniya sarhadlarini.
 Ortimdan borar emish u Aaxenga,
 Saroyimda qabul qilmish cho'qintirishni,
 Va bo'lar emish mening – sodiq vassalim –
 Ispan yerin boshqararmish len marka²⁰ kabi.
 Shunday deya aytibdi u elchilaridan,
 Biroq ko'nglida ne bor, bilmasman».
 Shunda faranglar Karlga javob aytdilar:
 «Bunda o'ta ehtiyot bo'lishlik kerak!»
 Aoy.

¹⁹ Arxiyepiskop – nasroniy cherkovining oliy mansabli kohini.

²⁰ Len marka – len – senorga xizmati uchun beriladigan yer mulki; marka – markgraf boshqaradigan chegara viloyati.

14.

O'z nutqin tugatdi imperator.
 Rolandning ko'ngliga u ko'p ham yoqmadi,
 Bunga u shunday javobni aytdi:
 «Marsiliyga siz ishonmang aslo!
 Biz axir yetti yil Ispaniyadamiz.
 Siz uchun men bosib oldim
 Komibl-u Noplni va Valternani,
 Seziliya, Tuzla, Balagerni,
 Zabt etdim-ku Pin yerlarin ham.
 Shunda qirol Marsiliy, manfur kazzob,
 Yuborgandi elchilarin salomlar bilan.
 Har birin qo'lida zaytun butog'i,
 Yarashamiz deya aldashgan edi.
 Mashvaratga chorlagansiz o'shanda ham siz –
 Ishongansiz yovning elchilariga.
 Jasur graf Bazant ila Bazilisni,
 G'ayridinlar oldiga siz yuborgansiz –
 Podsho Marsiliy boshlarini qilgandi judo.
 Oldingiday urushni siz davom ettiring,
 Poytaxt shahri devorlarin qamal qiling,
 Saragosni yer bilan yakson qiling!
 Mayli, davom etsin qamal uzoq vaqt,
 Graflarning xunin oling g'ayridinlardan!»
 Aoy.

15.

Imperator boshi egilib qoldi,
 Oq soqolin tutamlab qoldi;
 Na yaxshi so'z va na yomon so'z
 Jiyaniga ayta olmadi...

(Rolandni ko'rarga ko'zi bo'lmagan graf Ganelon mavrlar huzuriga elchi etib yuboriladi. U dushman bilan til biriktirib, ulardan qimmatbaho sovg'a-salomlar qabul qiladi va mavrlarga franklarning arergardiga hujum qilishni maslahat beradi. Ganelon imperator Karlni mavrlar tinchlik

istayotgani, qo'shinni Ispaniyadan olib chiqib ketish kerakligiga ishon-
tirishga erishadi. Kekchi Ganelon Karlga arergardga Rolandni boshliq
qilib tayinlashni maslahat beradi. Ko'ngli g'ash bo'lsa-da, Karl jiyani
arergardga qo'yadi. Rolandga o'n ikki jasur per va yigirma mingta jang-
chi sherik bo'ladi. Ronseval darasida faranglar bilan mavrlar o'rtasida
qirg'inbarot jang boshlanadi. Katta talofat ko'rib, ko'plab qahramonlar
halok bo'lgandan so'ng, Oliver Rolandga o'z vaqtida imperator Karlni
yordamga chaqirmaganligini ta'na qiladi.)

133.

U (Roland) Olifant⁴¹in bosib labiga,
Bor kuchini to'plab pufladi.
Tog'lar aro yangrar da'vatkor burg'u,
O'ttiz le⁴²gacha eshitilar na'ra.
Bo'g'iq ovoz yetib bordi Karlga qadar,
Karl dedi: «Faranglar qilmoqda jang».
Xoin Ganelon boshqa fikrda:
«Bu gaplarni boshqa kimdir aytganda edi,
Derdim, sen – manfur, razil aldamchi».
Aoy.

134.

Katta kuch-u ulkan kuchlanish bilan,
Puflar edi Roland burg'uga.
Lablaridan oqar edi tiniq qon,
Zo'rlanishdan chakkalari ketdi yorilib.
Uzoq-uzoqlarga yoyildi chorlov.
Chegarada yetib bordi Karlga ham
Farang polklarining achchiq nolasi.
Qirol dedi: «Roland chalmoqda burg'u!
Jang bo'lmasa gar, chalmasdi uni!»
Ganelon der: «Hech qanday jang unda yo'q
Sochlaringiz qorday oppoq bo'lsa ham,
Yosh boladay tutmoqdasiz o'zingizni.

⁴¹ Olifant – Rolandning burg'usi.

⁴² Le – Fransiyada 4,5 km ga teng qadimgi uzunlik o'lchovi.

Rolandning kekkaygan fe'lin bilasiz,
Qanday chidar bunga Tangri, hayronman.
U emasmi Noplni bir o'zi olmoqchi bo'lgan?
Majusiylar qo'qqisdan qilib hujum,
Tor-mor etgandilar shonli Rolandni.
O'lganlarning sonin yashirish uchun,
Buyurgandi o'tloqlarni obi-g'arq etishga.
Quyvon ovi chiqqanda avjga, qiziqishda,
Kuni bo'yi turar tayyor burg'u chalishga,
O'z perlari bilan hazil qilayotgandir.
Kim unga qarshi jangga chiqishga qodir?
Ne sababdan to'xtadingiz? Yo'limiz olis,
Ona vatangacha uzoq yo'l kutmoqda bizni».
Aoy.

163.

Roland yana qaytdi jang maydoniga,
Oliver do'stining murdasin topdi.
Ko'zlaridan keldi yosh, bag'riga bosdi.
Olib bordi uni arang qalqon ustida,
Arxiyepiskopning huzuri tomon.
Va ruhoniy xoch bilan cho'qintirdi uni.
Dard-alamga botgan Roland dedi:
«Oh, Oliver, qadrdon do'stim!
Shavkatli otaning o'g'li edingiz
Uning mulki vodiya, Ryunerda edi.
Gersog Reneday hech kim yovning qalqonin
Va yo nayzasin parchalab-sindirib tashlolmas edi,
U tengilar hech qayerda topilmas endi...»

164.

O'n ikki perlarin jasadin ko'rib
Oliver do'stining o'ligin ko'rib,
Roland to'xtatolmas ko'z yoshlarini.
Yuzi oqaradi va ko'zlari xira,
Qayg'udan oyoqlarda qolmadi majol,

Yerga yiqildi u, hushdan ayrilib,
Arxiyepiskop u tomon shoshdi,
Rolandning dardiga sherik bo'lish-chun.
(O'limining yaqinlashib kelayotganini sezgan Roland, qilichi Dyurandal bilan vidolashib, birgalikda qozongan g'alabalarini yodga oladi.)

174.

Roland sezdi: o'limi yaqin,
Boshdan tushmoqda u yurak tomonga.
Katta qarag'ayga bazo'r yetib olib,
Ostidagi yashil maysaga yotdi.
Qilichi va Olifantin ustiga yotib,
Yuzini qaratdi dushmanlar tomon,
Ko'rsin-chun Karl cho'chimaganini,
O'limi oldida yovdan qo'rqmaganini;
G'olib bo'lib gulchambarga burkanganini.
Iltifotli graf Roland, jasur jangchi
Qo'lqopini cho'zdi u osmonga tomon,
Tangridan so'rdi gunohlarin mag'firat etishni.
Aoy

(Mavrlar Karlning kechikib bo'lsa-da yetib kelgan qo'shini tomondan tor-mor qilindi. Qahramonlar tantanali ravishda dafn etilib, xoin Ganelonga munosib jazo berilib, u qatl ettirildi.)

(A. Qosimov tarjmasi)

SHAHAR ADABIYOTI NAMUNALARI

ROHIBNING QO'NG'IR SIGIRI HAQIDA

Chorikor haqida bayonim ushbu:
Hur qiz kuni erta sahar chog'i u

Rafiqasi bilan bordi cherkovga.
Ibodot oldidan chiqib mehrobga

Munda mav'izasin boshladi rohib:
Qo'shaloq sovg'aga bo'ladi sohib.

Qilinsa sovg'alar, go'yoki namoz,
Berilsa, samimiy yurakdan boz, boz,

– Eshitgil, xotinjon, rohibdir dono, –
So'zladi chorikor, – qanday yaxshi, o – ol!

Yurakdan qilinsa sovg'alar albat,
Tangri ko'paytirar qo'ringni behad,

Xudoning yo'lida maqbuldir sigir,
Beramiz rohibga suti kam, qisir.

– Nima derdim, balki... – so'z qotdi xotin, –
Beramiz, roziman, albat xo'jayin.

Shamolga sovurmay biror so'zini,
Uyiga keliboq urdi o'zini

Og'ilga, haydadi qo'ng'ir sigirin,
Rohibning oldiga qaytdi u tag'in.

Rohib ayyor edi, yana mug'ombir...
Qo'lin qovushtirdi, mana, chorikor:

«Qabul qil, Tangriga ehsonim shu on»,
Deya tutqazdi u rohibga arqon.

– Ont ichgum, borini berdim, ushbu choq.
– Donolarcha tutding, yo'lingni, o'rtoq.

Dedi Konstan ota nazokat bilan.
Demakki, xo'rakka yaxshi hirs qo'ygan –

«Boraqol, bu ishing maqtovga loyiq,
Barcha ham sen kabi o'ylasa, aniq

Sovg'alari bilan to'plardim chorva,
Chorvamas, balki butun bosh qo'ra!»

Ortga qaytdi shunda chorikor,
Rohibdan ko'rsatma oldi xizmatkor:

Oq sigirga bog'la qo'ng'irni bugun,
Uyimga ko'nixsin turib tunu kun.

Rohibning bog'ida turgan oq sigir,
Bo'yniga bog'landi shu tarzda qo'ng'ir.

Sigirlar o'tloqda qoldilar yolg'iz,
Qo'ng'ir sigir bo'ynin burdi-ku shu kez

O'tlash-chun boshini qo'ng'iri egdi,
Oq sigir o'tlashni istamas endi.

Kuch bilan arqonni boricha tortdi.
Go'yoki qo'ng'irni shatakka oldi.

Yaylovu qishloqlar bo'ylab yetaklab,
Yetaklab-da emas, balki, emaklab.

To'xtashdi – chorikor eshigida, bas!
Chorikor angraygan – ko'zga ishonmas.

Ming bor hayratda, qalbida hayajon:
«E-ha», – so'z qotdi Chorikor hayron,

– Haq ekansan, xotinjon, qara!
Tangri berdi bizga – ortiq yuz karra.

Qo'ng'iri ortidan oq ham kelibdi,
Bir sigirimiz ikki bo'libdi.

Ertakdan olingan saboqqa ma'no:
Tangrini o'ziga qaratdi dono.

Xudo bersa kimga, olar misqollab,
Xasislar yashirar – berar qo'sh qo'llab.

Hammasini hal etdi tasodif,
Hirs sabab boridan ayrildi rohib.

(Q. Yo'Ichiev tarjiması)

RENAR VA CHITTAK

Bolalarin yetaklab chiqib,
O'tirgandi kovakda Chittak,
Tongdan tetik va dimog'i chog'.
Yo'lkada yugurgan Renar ko'rindi,
Va qushchani ko'rib qichqirdi:
«Salom, mening aziz egachim,
Ko'pdan Sizni ko'rmadim, qushim!
Pastga tushing, bag'rimga bosay!»
«Sabab nima, Renar? Bilayin,
Ishonch yo'qdir, sizga, bu tayin» —
Javob qildi so'rovga Chittak.
«Yetkazdingiz, bo'lmay men ahmoq,
Shu qadar ko'p, hammaga ziyon.
Shirin so'zga uchdim bir zamon.
Yo'g'-ey, sizga aldanmam tamom,
Yo'lingizda etingiz davom!»
«Rahm qiling! — Tulki xitobda. —
Qo'rqmay sira tushingiz pastga,
Axir, sizga doimo do'stman,
To'g'rimasmi?.. Ha, chiqdi esdan
Aytmoqchiydim sizga yangilik,
Ishonmaysiz siz menga biroq,
Bizning buyuk shohimiz Sher-la,
Kelishdim men tinchlik haqida.
Nahot sizga aytmadi hech kim?
Buni sira kutmagan edim.
Mayli, endi eshiting siz ham,
Tinchlik uchun men qildim qasam:
Hayvonlarning orasida shum
Va yovlikni etish-chun taslim.
Agar buzsam qasamim, dono
Nobl — hokim beradi jazo.
Kulganicha so'zladi Chittak:
«Tan olaman, sizning bu holat,

Kimlargadir beradi ishonch,
Tushunarsiz faqat men uchun,
Siz-la bitim tuzmoq ne kerak,
Og'iz-burun o'pishmoq faqat?...»
«Ha, bilaman, ishonch yo'q, hayhot!
Qancha sodir etganman kulfat, –
Dedi Renar so'nib nigohi, –
O'zgargandim, o'shandan beri,
Gunohlardan bo'lganman forig',
Va tinchlik-chun, tuzganman sulh.
Tush, egachim, kel yonimga sen,
Ishonishing uchun, endi men,
Yumib turay ko'zlarim, tamom,
Shunda balki ishonar avom».
«Nima derdim, kelishdik, tezroq,
Ko'zlaringni yumgin qattiqroq».
«Marhamat», – deb Tulki yumdi ko'z,
Shunda Chittak otildi beso'z.
Yengil navda kabi Tulkiga,
Tegdi sal-pal – tukiga,
Tezda o'nglab o'zini qayta,
Uchib ketdi bundan yuksakka.
(Endi bizga ma'lum, kim ekan ayyor,
Qolganin eshitmoqqa bo'lingiz tayyor)
Renar ochmoq bo'ldi jag'ini,
Tortmoq bo'lib qush oyog'ini
Ulgurmadi. «Mana, qanday soz! –
Aldadingiz». Yangradi ovoz.
«Ahd qildingiz nechun aldashga?»
Renar kirdi aldov-kurashga:
«Cho'chitmoqchi edim, biroz, ha,
Egachimni aldayman nega?
Tushib ko'ring, bu safar albat,
Qo'rqitmayman, ishoning, faqat».
«Mayli, yana ko'ramiz», deya,
Imkon bermay Tulkiga sira

Olish uchun nishonni aniq,
Pastga qarab uchdi va shu choq
Qaytib qo'ndi butoqqa Chittak,
Tulki qoldi chalgancha chapak.
Tutish uchun jag'in ochgandi,
Tulki takror aldanib qoldi.
«Ishonganda, Sizga men, Renar» –
Eshitdi u – «va do'zax yamlar –
Edi xushnud chog'ida ko'ngil!»
«Egachim-ey, bu, yana, hazil,
Voy Xudoyim, ekansiz qo'rqqoq!
Boshim qo'yib, so'z bergum shu choq,
Xayolda yo'q sira, beozor
Joningizga yetkazish ozor.
Qanday haddim sig'adi?! Bexos
Cho'chitmoqchi edim-ku, xolos.
Kechiringiz hazilim – gunoh
Xudo haqqi, bilmam o'rtoq».
Biroq qushning ko'rinishi quv,
Jonga tegdi Tulki, va uyqu
Istab suqdi patiga tumshuq.
Birdan chalib ovchi mug'zini,
Xabar qildi ovning vaqtini
Va o'rmonda yangradi shu on,
It ovozi, ovchidan suron.
Ayyor Tulki egilib bir zum,
Buta aro bo'lmoqchiydi «gum».
Shunda qushcha qichqirdi unga:
«Ketmoqchisiz chog'i? Nimaga?
Shoshmay turing, mana shu lahza,
Uchinchi bor olaman bo'sa!..»
Ammo Tulki dono ham ayyor,
Va berkinish shartligin bilar.
Aldandi u, yo'qdir e'tiroz,
Qochib qolsa bo'lgani, shu soz!
«Sizni, aziz egachim, shu choq,

Aldab bo'limas, ayyorsiz mutloq,
Biroq katta bobomlar haqda,
Naql yurar bu qadim xalqda:
Tulki aqlin yegan, tulki bu,
Aldab bo'limas ularni mangu,
Aldolmagan kabi Sizni men».
Nafs yo'lida qolib beiloj,
O'zingizsiz yordamga muhtoj.
Yolg'on sizga alal-oqibat.
– Shoshmay turing, egachim zora,
Omon qolsam topgayman chora!
... Boshin baland tutgan qo'rqib,
Qochdi Renar dumini qisib.
«To'g'risi shu, alvido endi,
Yetib olay uyimga», – dedi.
«Nima derdim, yuguring, hazrat,
Axir o'lim solmoqda dahshat».
O'zin urdi o'rmonga Tulki.
Eshitganча masxara, kulgi.

(Q.Yo'lichiev tarjiması)

III. G'ARBIY YEVIROPA UYG'ONISH DAVRI ADABIYOTI

Yevropa o'rta asrlar tamaddunining yakunlanishi insoniyat tarixida Uyg'onish (yoki ilm-fanda qabul qilingan, fransuz atamasi – Renessans) nomini olgan ajoyib davr bilan bog'liq. Uyg'onish davri antik yoki o'rta asrlarga nisbatan ancha qisqa muddat davom etgan bo'lsa-da, fan va madaniyatda erishilgan ulkan yutuqlar uni alohida bir bosqich sifatida e'tirof etish imkonini beradi.

Madaniyat tarixida Renessans nomi bilan yuritiladigan ushbu harakat dastlab Italiyada (XIV) va keyinchalik Yevropaning boshqa mamlakatlarida ham yuzaga keladi.

Ishlab chiqarish shakllarining yangi kurtaklari – manufakturaga o'tish, buyuk geografik kashfiyotlar (Yevropa uchun Amerikaning kashf etilishi, Hindistonga dengiz yo'lining ochilishi) va dunyo miqyosida savdo-sotiqning rivojlanishi absolyutizmning g'alabasi natijasida feodal tarqoqlikka chek qo'yilib, milliy davlatlarning paydo bo'lishi, buyuk dehqonlar urushi va xalq qo'zg'olonlari – bular ijtimoiy hayot va ijtimoiy tushunchada qator yangiliklar tug'diradi.

Antik madaniyat ta'sirida Italiyada san'at mislsiz darajada yuksaldi. Italiya, Fransiya, Angliya, Ispaniya va Germaniyada yangi zamon adabiyoti vujudga keldi.

Uyg'onish davri madaniyatining ahamiyati uning feodal tuzumi va cherkovga qarshi g'oyaviy kurash olib borishi bilan belgilanadi. Shaxs erkinligi va uni cherkov sirtmog'idan ozod etish hamda dunyoviy madaniyat yaratish uchun o'z bilim va kuchlarini sarf etgan bu titanlar – o'zlarini gumanistlar (lotincha «humanis» – insoniylik) deb atadilar.

Inson shaxsini ulug'lash, tabiat va jamiyatni inson manfaatlariga xizmat ettirish Uyg'onish davrining muhim xususiyatlari hisoblanadi.

Uyg'onish davrining xususiyatlaridan yana biri antik madaniyatga bo'lgan munosabatda namoyon bo'ladi. Gumanistlar o'zlarining ilg'or fikrlarini asoslash va kelajakka ishonch bilan qadam tashlash uchun antik davr ulug' siymolari ijodiga murojaat qiladilar. Ular rim va grek adabiyoti janrlarining turli uslub-shakllarigagina emas, balki ularning tarixiy manbalari, g'oyaviy mazmuniga ham diqqatlarini qaratdilar. Italyan olim va yozuvchilari, jumladan, birinchi gumanist Bokkachecho unutilib yuborgan qadimgi qo'lyozmalarni qidirib topishga kirishdilar.

Uyg'onish davrining yana bir xususiyati shundaki, gumanistik adabiyotning rivoj topishi va uning realistik mazmunda bo'lganligidadir. Gumanistlar antik manbalardan tenglik va adolat uchun kurash g'oyalarini oldilar. Antik adabiyotning bunday xususiyatlaridan ta'sirlanish F.Rablening «Gargantuya va Pantagryeul», M.Servantesning «Don Kixot», V.Shekspir va Q.Marloning tragediyalarida yaqqol gavdalana-di. Xalq turmushidan olingan tematik obraz va folklor motivlari Bokkachcho va M.Novarskaya ijodida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Italiyan tilida yozilgan ilk badiiy asarlar XII-XIII asrlarga taalluqli bo'lib, birinchi italyan shoiri Fransisk Assiz hisoblanadi. XIII-XIV asrlarda yaratilgan lirik asarlarda «yangi yoqimli uslub» davr muammolarini o'ziga xos tarzda hal qilish bilan ajralib turdi, ularda «zaminii muhabbat» bilan «samoviy muhabbat»ning o'zaro munosabatlari yoritildi.

Italiya ilk Uyg'onish davrida yaratilgan asarlarda eskicha va yangicha dunyoqarash unsurlari, inson tafakkuridagi qarama-qarshiliklar jamlangan holda, mushtarak talqin qilina boshlandi. Bir tomondan, Yerdagi hayot – kelajakdagi, u dunyodagi mangu hayotga tayyorgarlik davri sifatida tasvirlansa, ikkinchi tomondan, jamiyatda odamlar ongidagi xurofot, insoniy his-tuyg'ularni cheklovchi cherkov talablari tanqid qilindi.

Italiya Uyg'onish davri adabiyoti – dunyoni insonparvarlik nuqtai nazaridan talqin qilish, inson o'zini Parvardigor yaratgan eng oliy va mahbub jonzod sifatida tasdiqlashi, odamzod kuch-qudratiga ishonch, hurfi krilik, xurofotlarga nafrat omili sifatida dunyoga keldi. Bu davr italyan adabiyotining atoqli namoyandalari Franchesko Petrarka va Jovanni Bokkachcholaridir. Petrarka lotin tilini O'rta asrlarda paydo bo'lgan vulgar so'z qatlamlaridan tozalagan bo'lsa, Bokkachcho nasrda adabiy tilning yaratuvchisi bo'ldi.

Italiyadagi Uyg'onish davrining eng gullab-yashnagan vaqti XVI asrning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Yagona italyan adabiy tilining shakllanish jarayoni aynan shu davrda yakunlandi.

Fransuz Uyg'onishi o'z rivojlanishida Italiyaga xos xususiyatlarga ega bo'lish bilan birgalikda, farqli tomonlarga ham ega edi.

Fransuz burjauziyasi bir qadar ortda bo'lgani sababli gumanistik harakatda faol ishtirok eta olmadi. Fransuz Uyg'onishiga Italiyaning ta'siri katta bo'ldi. Qirol Fransisk I davrida Italiya Renessans madaniyati faol

import qilindi. Qirol (1515-1547) Leonardo da Vinchi, Andrea del Sarto, Benvenuto Chellinilarni o'z saroyiga taklif qildi. Dante, Petrarka va Boccachcholarning asarlari tarjima qilindi.

Fransuz gumanistik harakatining atoqli arboblardan biri qirol Fransisk I ning singlisi Margarita Navarrskaya (1492-1549) edi. Italyan, yunon, lotin tillarini yaxshi o'zlashtirgan, ma'rifatli ayol bo'lgan Margarita ko'plab she'r va novellalar yaratgan. Uning mashhur asari «Gep-tameron» novellalar to'plami edi. Margarita Navarrskaya homiyligida faoliyat yuritgan to'garakda shoir Klemen Maro, yozuvchi Bonaventura Deperelar faol ishtirok etdilar.

Ispaniya Uyg'onishi (shuningdek, 1580-1640 yillarda ispan qirollari qo'l ostida bo'lgan Portugaliya) o'ziga xos xususiyati bilan ajralib turadi. XV asrning ikkinchi yarmida bu yerda kapitalistik munosabatlar shakllana boshladi, sanoat va tashqi savdo aloqalari o'sdi, feodal munosabatlar inqirozga yuz tutdi.

Ispan ma'rifatparvarligi va gumanizmining o'ziga xos tomonlari quyidagicha:

a) Rekonkista harakatining Ispaniyani turli viloyatlarida turli davrlarga bo'lishi oqibatida mustaqillikka erishgan ispan viloyatlarida qonunlar, urf-odatlar turlicha bo'lishiga olib keldi. Qaytarib olingan yerlarda va bu yerda barpo bo'lgan shaharlarda dehqonlar va shaharliklar bir-biridan farq qiluvchi huquq va erkinlikka ega bo'ldilar. Natijada turli viloyatlar bilan qirollik o'rtasida ziddiyatlar paydo bo'ldi.

b) XVI asrda Ispan sanoati keskin qisqardi. Buning asosiy sababi Amerikaning ochilishi va mamlakatga oltinning ko'plab keltirilishi bo'ldi. Ispanlar uchun o'zida ishlab chiqarishdan ko'ra chetdan tovar olib kelish qulay edi. Dehqonchilikka ham putur yetib, yer katta feodal-larning qo'liga o'ta boshladi. Ko'plab dehqonlar baxt izlab yangi yer-larga keta boshladilar.

Ispan absolyutizmi (ayniqsa, qirol Karl I davrida) dunyo hokimligiga intilar ekan, bunda uni harbiy kuch va katolik cherkovi qo'llab-quvvat-lar edi. Lekin Ispaniya XVII asrning ikkinchi yarmida Yevropaning ikkinchi darajali davlatiga aylanib qoldi. Ispaniya Uyg'onishi quyidagi davrlarga bo'linadi:

a) Ilk Uyg'onish davri (1475-1550-yy.)

b) Yetuk Uyg'onish davri (1550-XVII asrning boshlari)

Ispan Renessans she'riyatida lirika va epik doston turlari rivojlandi. XVI asrning 30-yillarida shoirlar Boskan va Gosilaso dela-Velar italyan poetik formalarini (kansona, elegiya, eklog, noma, sonet) ispan adabiyotiga olib kirdilar.

Angliyada Uyg'onish davri Italiya, Fransiya, Ispaniyadan kechroq boshlandi. XV-XVI asrlarda Angliyada qirol hokimiyati dvoryanlar qarshiligini sindirdi. Hokimiyatga intilgan juda ko'p feodal baronlar o'zaro urushlarda halok bo'ldilar.

Tyudorlar sulolasidan bo'lgan Genrix VII va Genrix VIII lar davrida mutloq hokimiyat kuchaydi. Mamalakatni qirolicha Yelizaveta (1558-1603) boshqargan yillarda Angliya iqtisodiyoti tez sur'atlar bilan rivojlandi. 1588-yili ispanlarning Buyuk Armadasini tor-mor qilgan Angliya uchun dengiz yo'llarining barchasi osonlik bilan ochila boshladi. Ko'plab dehqonlar o'z yerlaridan mahrum bo'ldilar.

Ilk ingliz Uyg'onish davrining namoyandasi Tomas Mor (1478-1535) edi. Uning eng mashhur kitobi – «Yangi Utopiya oroli haqida» asaridir (1516-y). «Utopiya» («Yo'q joy»)da yozuvchi o'z davridagi jamiyat haqida tanqidiy fikrlar bildirilgan.

T.Mordan keyin utopiya mavzusida bir qator asarlar yaratildi. T.Komponellaning «Quyosh shahri», F.Bekonning «Yangi Atlantida», Garingtonning «Okean», E.Kabening «Ikariyaga sayohat» asarlari shular jumlasidandir.

Genri Govard Sarri asosan sonet janrida ijod qildi. Petrarka sonetlardagi Laura Sarri syujetlarining qahramoni Jeraldinining o'ziga xos proobrazi bo'lib xizmat qildi. Genri Sarri ingliz adabiyotiga oq she'rni olib kirdi, «Eneida» ni ingliz tiliga tarjima qildi. Keyinchalik K.Marlo va U.Shekspir ham o'z tragediyalarida oq she'rdan foydalandilar.

XVI asrda Angliyada dramaturgiya gullab yashnadi. Ingliz teatri xalq manfaatlarini ifoda qilganligi sababli, xalq orasida katta shuhrat qozondi. Asr oxiriga kelib Angliyada 20 dan ortiq teatr mavjud edi.

Bu davrda Kristofer Marlo tragediya janrida samarali ijod qildi. Marloning «Doktor Faustning fojiiyaviy taqdiri» dramasi Iogan Shpis tomonidan chop etilgan Faust haqidagi afsona asosida yaratildi.

K.Marlo biz uchun Amir Temur siymosini adabiyotga olib kirgan dastlabki G'arb mualliflaridan biri ekanligi bilan qadrlidir. Uning «Sohibqiron Temur» asarida buyuk sarkarda hayoti tasvirlanadi.

Uyg'onish davrida Yevropa madaniyati, ilm-fani, san'ati beqiyos darajada rivojlandi va yuksaldi. Antik merosni o'zlashtirgan Uyg'onish davri vakillari poetik prinsiplarni shakllana boshlagan milliy adabiyotlar nuqtai nazaridan idrok qildilar. Adabiyot va jamiyat munosabatlari, so'z san'atining ijtimoiy hayotdagi o'rni va vazifalari yangicha talqin qilinib, naroniy cherkovining adabiyotga ta'siri susaya bordi. Aynan shu davrda «adabiy til» tushunchasi paydo bo'ldi va uning umumxalq tili bilan munosabati masalasiga oydinlik kiritildi, badiiy ijodning individual tabiati, san'atkorning ijodiy erkinligi e'tirof etildi, poeziya mavjudligining asosi sifatida inson – ijodkor markazga qo'yildi. Natijada jahon adabiyoti tarixida muhim bosqich sanalgan Uyg'onish adabiyoti keyingi davrlar adabiyotiga ijobiy ta'sirini o'tkazdi.

G'arbiy Yevropa uyg'onish davri adabiyoti bo'yicha nazorat savollari:

1. Uyg'onish davri tushunchasi. Sharq va G'arb Uyg'onishidagi o'ziga xosliklar?
2. Italiya Uyg'onish adabiyotining asosiy bosqichlari?
3. Dante Aligyerining Uyg'onish adabiyotida tutgan o'rmi?
4. «Dekameron» asari g'arb novellachiligi taraqqiyotida qanday o'ringa ega?
5. Petrarka she'riyatning qaysi janrini rivojlantirdi?
6. F.Rable «Gargantuya va Pantagryuel» romanida qanday muammolarni ko'tarib chiqdi?
7. Ispaniya ilk Uyg'onish davrida she'riyatning qaysi turi rivojlandi?
8. Servantesning «insoniyat tarixidagi eng buyuk asari».
9. Ingliz Uyg'onish davrining ilk vakili Tomas Mor qaysi asari bilan mashhur bo'ldi?
10. Kristofer Marlo o'zining qaysi asari bilan Sohibqiron Temur timsoliga murojaat qilgan?
11. «Shekspir masalasi» deganda nima tushuniladi?
12. Shekspir ijodining asosiy davrlari haqida ma'lumot bering.
13. Shekspir sonetlarining asosiy xususiyatlari.

DANTE ALIGYERI

(1265-1321)

ILOHIY KOMEDIYA

Do'zax

To'rtinchi qo'shiq

Dahshatli momaqaldiroqdan sergaklangan Dante o'zini birinchi doiraning kanorasida ko'radi. So'ngra u xristian diniga mansub bo'lmagan kishilar hamda cho'qintirilmagan bola-baqra joylashgan Limbga kirib boradi. Undan nariroqda esa Iso payg'ambar aqidasi g'ayri bo'lgan qadimgi dunyo donishmandlari va qahramonlarini ko'radi. Ular orasida Sharq donishmandlari ibn Sino va ibn Rushd ham bor.

49. «Bormi bular ichra biror zot pok,

Yo birov duosi, yo o'z savobi

Nasib qilgan bo'lsa to nuri aflok».

52. Shundoq bo'ldi menga ustoz javobi:

«Guvohman, bu yerga keldi bir daf'a

Ulug' hazratlari – g'olib janobi.

55. Odam Atoni u qutqazgandir, ha,

O'g'lonin ham shundoq. No'hi muborak,

Hazrati Muso ham u zotga xalfa.

58. Shoh Dovud, nuroniy Ibrohim beshak,

Avlod-ajdodi-la hazrat Isroil,

Rohila – qimmatga tushgan kelinchak.

61. Bo'lmish ko'p azizlar mehriга noil,

Loyiq bo'lolmagan boshqalar va lek,

Ilk bora o'shalarga boqqanlar moyil»,

64. Ulkan changalzorda ikkov ketardik,

U faqat so'zlardi, men-chi tinglardim,

Changalzor – insonlar ruhistonidek.

67. Xob chulg'angan joydan yiroq kezardim,
Muqavvas zulmatning tagida lov-lov
Yonayotgan o'tga tushdi nazarim:
70. Garchand uzoqdaydi bizdan u olov,
Lekin o'sha yonda behad sarafroz
Zotlar guruhini payqadim darrov,
73. «Ey, san'at va donish sohibi ustoz,
Aytgil, kimdir bular, turar ovloqda —
O'zgalardan ko'ra bohurmat, mumtoz».
76. Ustoz javob qildi menga shu choqda:
«Zaminni yaratgan bularning shoni,
Bu kun samoda ham dovruq solmoqda».
79. «Qutlangiz, eng yuksak shoirmi, qani»
Kimningdir ovozi qoldi jaranglab,
Yaqinlab kelardi ruh ham shu oni.
82. Shundayin so'zlarni turardim tinglab,
Eshitdim to'rt a'zam qadamin sasin,
Kelardilar na shod va na darg'azab.
85. «Boq, — dedi shavkatli ustod olib tin, —
Hammadan oldinda, qo'lida shamshir,
Ruxsori ulug'vor, qadami sokin
88. Gomer kelar edi, shoirlarga pir,
Ortida Goratsiy — shaddod qalamkash,
Undan so'ng Ovidiy va Lukan shoir.
91. Bizni tutashtirar buyuk nom yakkash,
Qoshida shuning-chun ayladim ta'zim,
Haqlidir, bular ham boqqanda dilkash».

94. Qarshimda turardi zotlarki, azim,
She'rlari jahonni yangratgan behad,
Hanuz betimsoldir ularning nazm.

97. Ustoz peshvoz chiqdi ularga xushvaqt,
Kuychilar to'dasi yurdi men tomon,
Mamnun jilmayardi ustozim faqat.

100. Ularning safiga kirganim zamon
Sharafim oshardi mening tobora,
Safda men oltinchi zot edim, shodon.

103. Suhbatga berildik yurib nur aro,
Bu yerda bizlarning muloqot garchand,
Bilmam, lozimmidi yo yo'q, shu asno.

106. Qasr paydo bo'ldi qarshimda baland,
Yetti qat devor-u yetti qat ravoq,
Atrofda chuldirar chashmalar xursand.

109. Saf-basaf yo'l bosib yurdik nariroq,
Yetti darvozadan o'tdi so'qmoq yo'l –
Chiqdi qarshimizdan yam-yashil o'tloq.

112. Vazmin zotlar edi u yerda nuqul
Ularning ovozi sokin, jarangdor.
Nigohlari bosiq, sipoyi butkul.

115. Ochiq maydon ichra buyuk, shu'lador
Tepalik turardi, savlati oliy,
Unga ko'tarildik bizlar saf qator.

118. Shu on yaylov uzra, misli xayoliy,
Shavkatli insonlar bo'ldilar paydo,
Ko'z oldimda edi ular jamoli.

121. Elektra turar ajdodlar aro,
Eney va Gektor ham u yerda ayon.
Burgutnazar Sezar, jangsevar daho.
124. Penteseliya va Kamilla bir yon,
Turardi Lavina – yonda otasi,
Oliy shoh Brut ham bo'ldi namoyon.
127. Sezar qizi, Kollatin zaifasi,
Grakxlar onasi, Katon mahrami,
Salohiddin turar – safda hammasi.
130. Qiyalik tomonga boqdimu, jami
Donishmand zotlarning ustozin ko'rdim,
Oqil hamdo'stlari uning hamdami.
133. Aflotun, Suqrotga men boqib turdim,
Baqamti yurardi u zotga bular.
Dunyo tasodif deb atagan qadim –
136. Buyuk hikmatshunos Demokrit turar,
Anaksagor, Fales, Diogen bunda,
Zenon, Empedokl, Geraklit yurar.
139. Shifo bilag'oni Dioskorid unda,
Seneka-yu Orfey, Tulliy hamda Lin.
Ko'zimni uzoqqa yugurtdim shunda:
142. Hisobdan Evklid, Batlimus, Galen,
Gippokrat, ibn Sino, ibn Rushd paydo –
Yangi g'oyalarni targ'ib etgan chin.
145. Aytolmasman sanab barchasin aslo,
Bayonim bo'lmog'i darkor muxtasar,
Tafsil qisqa esa eting istisno.

148. Ikkov qoldik, tarqab davrai sarvar,
Osoyish bu joydan qasrga tomon
O'zga manzillarga ayladik bovar.

151. Qurshab olgan edi butkul zimiston...

O'n birinchi qo'shiq

Shoirlar yettinchi doira tepasiga borib yetadilar. Pastlikdan badbo'y, qo'llansa bir hid burqsab turadi. Hidga toqat qilolmagan shoirlar sal bo'lsa ham ko'nikmoq uchun papa Anastasiy sag'anasi ortiga berkinishga majbur bo'ladilar. Vergiliy Dantega doira qabatlarini tushuntiradi va sudxo'rlik, baloxo'rlik parvardigor irodasiga nomuvofiq ekanini anglatadi. So'ngra ular so'qmoq bo'ylab pastlikka enib ketadilar.

1. Xandaqning chetiga keldik yaqinlab,
Qoyalar – to'shiga qo'ygan chog' qadam –
O'pirilib ketardi battar shovqinlab.

4. Jarlikning tubidan biz sari har dam
Burqsab kelar edi bir hid – qo'lansa,
Sag'ana ortiga bekindik shaxdam.

7. Lavha bitilgandi u yerda esa:
«Papa Anastasiy bu joyda mahkum,
Fotinadan keyin adashgan kimsa».

10. «Qiyaga tushmoqqa oshiqma bir zum,
Dimoq badbo'y hidga ko'nixsin sal-pal
So'ngra bilinmagay», – dedi ustozim.

13. Dedim: «Behudaga o'tar fursat, gal,
Biror ne so'ylagin, lutf etib, qani».
Dedi: «Niyatim shul mening ham, tugal».

16. «O'g'lim, – so'z boshladi ustoz serma'ni, –
Chog'roq uch qabatni ko'rarsan hozir,
Ular eslatadi uchta zinani.
19. La'nati arvohtar u yerda bijg'ir;
Faqat nigoh tashlab o'tmog'ing uchun
Aylayin ularning kufrini zohir:
22. Samoga zid bo'lgan yovuzlik va kin
Adovat – murodi – yolg'on va o'trik;
Firib, kuch – ularning yarog'i butun.
25. Firib, illat ekan insonga sherik,
Yaratganga esa butkul begona.
Shu sabab Tangrining g'azabi buyuk.
28. Ilk qabat – jabru zulm ahliga xona,
Uchga bo'linadi uning o'zi ham,
Shuning-chun uch xildir shakl-u ostona.
31. Xoliqqa yetkazar ozor va sitam
Va ham bandasiga koyish va kulfat.
Ko'rsang ishonarsan o'zing musallam.
34. Har biri topadi kulfat oqibat:
O'lim yo jarohat, quvg'in yo surgun –
O'g'rilik, o't qo'yish usuli faqat.
37. Zohir mintaqada qotil, ahli xun,
O'g'ri, yo'lto'sar-u qaroqchi – bari
Saf-basaf bo'linib tentirar betin.
40. It qavmida ketgan bul ba'zilari,
Qasd qilgan o'ziga, savobi abas.
Ko'z tashlagin o'rta mintaqa sari:

43. U yerda jamiki noshukur, nokas,
Qimorboz, isrofgar olgan yig'ilib,
Yo'qotgan o'zligin, oqibati past.

46. Koyish yetkazarlar Tangriga nolib,
Dillari egridir ularning tamom,
Yaratganni mudom yurarlar yanib.

49. Mintaqa ortida Kaorso, Sodom –
Baloxo'rlar ahli o'tda chekar oh,
Yonar shikoyatchi osiylar badnom.

52. Firibdan hamma ham xabardor, ogoh,
Laqqa tushganga u keltirar balo,
Ishonmaganga ham qazgusidir choh.

55. So'nggisi mehr ipin uzar mutlaqo,
Uzar muhabbatning ishonch rishtasin.
Ikkinchi qavatning azobi ammo –

58. Chulg'agan riyokor, ochko'z hammasin –
Aldamchi, hiylagar yo bandi mansab,
Qo'shmachi, soxtakor, qallob galasin.

61. Mehr ipi uzilsa, oqibat sabab,
Ishonch, imonga ham yetkusi putur,
Barham topar do'stlik, har ezgu matlab.

64. Ditning taxti turgan eng teran chuqur –
Olam tubi bo'lmish eng pastki qabat –
Sotqinlar ahlini manguga yutur».

67. Dedimki: «Ustozim, lutf aylab g'oyat,
Jahannam qa'rini etding ifoda,
Mahkumlar haqinda qilding hikoyat.

70. Lekin bandilar bor balchiq yuhoda,
Ularni savalar yomg'ir va quyun,
Haqqin talab qilar bukib iroda –

73. Bu qirmiz qal'aga kirmagan nechun,
Holbuki, g'azabga bo'lmishlar duchor?
Sababin aytib ber bu holning butun».

76. U dedi: «Haq yo'ldan qaytding-ku zinhor,
Fikringda g'alatlik bo'libdi sodir?
Aqling faromushdir hamda beqaror.

79. Axloq kitobida yozilgan axir,
Uch narsa falakka butkul noravo,
Nahot, eslolmassan ularni hozir:

82. Yengiltaklik va kek, pastlik – uch balo;
Tangri taoloning qoshida zinhor
Yengiltakning holi emasdir avlo.

85. Tafakkur aylagach bu holni takror,
Eslagach mahkumlar saflarin qayta –
Kim ichda bandi-yu, kim tashda abgor –

88. Anglarsan, ne uchun ular har qayda,
Ularni ikkiga ajratmish Tangri,
Azob ham bir qadar yengil u joyda».

91. «O, aql-u zehning nuri, sarvari,
Sening o'gitlaring tinglab tobora
Tavajjuhim oshar hikmatlar sari.

94. Marhamat ayla-yu anglat dubora:
Nechun poraxo'ru baloxo'r zoti
Tangrining qoshida eng past, eng qora?»

97. Dedi: «Kimningki bor saboq saboti,
Faylasuf necha bor unga uqtirgan:
Xilqatning boshida avval ijodi –

100. Hikmat va iloha san'ati turgan;
Ulumi zohirni varaqlasang gar
Shu so'zlar chalinar ko'zingga birdan:

103. San'at tabiatga doim ergashar,
Shogirdi misoli borar izma-az.
U ham ilohiydir asli bir qadar.

106. «Injil» avroqidan uqqansan shaksiz:
Har ikki jihatga Tangri taolo
Yashash va yashnashni buyurgan hargiz.

109. Baloxo'r-chi, ozgan yo'lidan, rasvo,
Na xilqat, san'atni mensimas hech bir,
U o'zga yo'llarni izlar doimo.

112. Fursat o'tib borar, qani, endi yur;
Hut yulduzi bo'ldi mashriqda paydo,
Yetti og'ayni g'arb-shimolda turur,

115. Yo'limiz olisdir tubangacha to».

O'ttiz to'rtinchi qo'shiq

Do'zaxning so'nggi – to'qqizinchi doirasining ushbu bo'linmasida sotqinlar butkul vujudi bilan muzga band holda yotadilar. O'rtada – Lyusifer (sharqona nomi – Azozil) uchta og'zidan chiqayotgan dahshatli oqim bilan uchta sotqin zotni tinimsiz jazolab turadi. Bular: Iso payg'ambarga sotqinlik qilgan Iuda, Valine'mat hokimiyatining yuziga oyoq qo'ygan Brut va Kassiy. Vergiliy Danteni og'ushiga olib, Lyusifer – Azozilning mo'yiga tirmashgancha yer kurrasining nuqtai nizomidan

o'tib, ikkinchi yarim sharga chiqib oladi. Ko'kda yulduzlar charaqlaydi.
Bu joylar A'rof tog'laridir.

Vexilla regis prodeunt inferni!

Ustozim dediki: «Ro'baro'ga boq,
Ko'rarsan zulmatda U turgan yerni».

4. Zamin osmoniga tun yoyilgan choq
Va yoki tushganda tuman, bulduruq,
Tegirmon parragi ko'ringay shundoq.

7. Bu ham turar edi haybatga to'liq,
Dahshatli shamoldan saqlay deya jon –
Borardim ustozga panalab, yovuq.

10. Shisha ichra qotgan butoqlarsimon,
Arvohlar yotardi muzga bo'lib band.
Baytga bitsam hatto guvranadi jon.

13. Kimdir tikka qotgan, kim muzga payvand,
Kimning boshi tuban, kimning oyog'i,
Kimdir egilgandi bamisli kamand.

16. Qachondir xushsurat bo'lgan siyog'i –
U zotga yaxshiroq tashla deb nazar,
Hodiyi komilim istadi chog'i –

19. Meni ilgariga undadi sarvar,
Dedi: «Mana shu joy Ditning qo'radi,
Bu yerda vahmaga berilma magar».

22. So'ramang, holimning ne tafsirasi,
O'sha on bitgandi butkul majolim,
To'ng'ib ham qolgandim, gapning sirasi.

25. Na o'lik, na tirik, mushkul ahvolim,

Mening shu chog'dagi shaxtimni, illo,
Ayon etar sizga bu hasbi holim.

28. Azob saltanati sohibining to,
Ko'kragi qadarli muzga edi band,
Alplar qomatin ham mendek deng, ammo,

31. Lyusifer qo'liga kelolmas monand.
Muz tagida qolgan uning jussasin
Tasavvur etib boq, o'quvchim, harchand.

34. Xoliqqa bir zamon shu chehra aksin
Ko'rsatgan bo'lsa gar ushbu badraftor –
Demak, u kufrga ibtidodir chin.

37. Turardim qoshida lol qotib bisyor,
Uning ruxsorida rang edi uch xil,
Yuzin old tomoni – qirmizi uzor.

40. Ikki yon tomonda – ranglar muttasil
Chaplashib, ayqashib ketgandi paqqos,
Qo'rqinch bir shamoyil etgandi hosil.

43. Azozil o'ng yuzi oq sariqqa mos,
Chap yuzi bo'lsa-chi, ahli Nil misol
Qoramtir tusdaydi – habashlarga xos.

46. Ikkala kiftida qanotlar yaqqol,
Bahaybat edilar jismi singari,
Kemalarda bundoq yelkan yo'q, alhol.

49. Ko'rshapalak misol – yo'q patu pari,
Sirpab va qayirib ulkan qanotin
Uch taraf taratar shamol sarsari.

52. Bahri Kotsitni u muzlatar botin,

Oltovlon ko'zidan oqib yotar yosh,
Uchchovlon og'zidan-chi, qonli suv betin,

55. Har bir uch tomondan kelishib yondosh,
Har bitta mahkunga borib yetardi,
Bu yerda uch mahkum – bardoshi odosh.

58. Oldingi mahkumning bul edi dardi:
Yelka kuragiga solgancha tirnoq,
Terisini shilib, tirnab yotardi.

61. Ustoz dediki: «Ro'baro'ga boq,
Juda Iskarot – azobi battar,
Boshi muz ichida, tepada oyoq.

63. Manavi Brutga tashlagin nazar,
Azozil og'zidan chiqqan kallasi,
Lablari qapishgan, guvranib yotar.

67. Ro'baro'da Kassiy – norg'ul gavdasi.
Yo'lga otlanaylik, cho'kmakdadir tun,
Ko'rding ne ba imkon – shuldir hammasi».

70. Amr etdi – ustozni quchdim, inchunun,
Azozil qanoti yoyilgan zahot –
Payt poylab, yondashdi yo'l boshchim o'qtin.

73. Maxluqning to'shiga chang soldi azot –
Va uning mo'yidan tutamlab qur-qur
Qumoq muzlar aro yo'l soldi ul zot.

76. Tushdik osilgancha beliga dovur,
Yarim tanasiga yetgach nihoyat,
Yo'l boshchim yostandi halloslab, bazo'r.

79. Bosh burib oyog'i tomon sershiddat –

Tepaga tirmashib ketdi bu bora,
O'ylabman, orqaga qaytdik deb, g'alat.

82. Toliqqan odamday ustoz bechora
Hansirab dediki, «Ushlagil mahkam,
Chiqarmiz tomug'dan ushbu yo'l ora».

85. Qoya tirqishidan o'tib u bardam,
Bir chetga o'tqizdi meni avvalo,
So'ng chiqdi qoyaning ustiga shaxdam.

88. Men bo'lsam, Iblisga boqib shu asno,
O'ylandim, qoshidan chiqoldim qandoq.
Holati teskari – u nechuk balo.

91. Dilimga qanchalar tushganin titroq,
Men o'tgan sarhadning bayonin topqur –
Fahm etmagan zorlar aytsinlar ko'proq.

94. Ustozim dediki: «Qo'zg'al, endi yur,
Mushkul, mashaqqatli yo'llar kutar gal.
Ikki soat bo'ldi – o'tob sochar nur».

97. Qasrda emasdik ikkov u mahal,
Tagi o'nqir-cho'nqir yerto'la – tosh tim,
Miltirab turardi shu'la ham sal-pal.

100. Ustozga yuz burdim turgan zahotim:
«Lutf ayla, ikkovlon toki zulmatda,
Shubhalar ichra men sahv etmay tokim:

103. Muzlik qayda qoldi? Azozil – pastda
Nechun oyoq cho'zmish? O'tob samoda
Qay yo'sun kunduzga chevrildi shartta?»

106. Dedi: «Iblis mo'yin tutgan yuhoda –

Olamning nuqtai nizomida shay
To hanuz turibmiz dersan mabodo?

109. Uni sen tubanda ko'rding yo'lakay,
So'ng esa azoblar yuki mujassam
Nuqtada yo'limni burgandim atay.

112. Hozir bosh ustringda samo muhtasham,
Narigi osmonning teskarisi bu,
Narigi hilqatda Inson mukarram –

115. Begunoh hayoti mahv bo'ldi mangu.
Sen hozir oyog'ing tirab turgan tosh –
Judekkining aks, kichik doirasi shu.

118. Bunda – oftob, unda – qoraymoqda qosh.
O'zing voqif bo'lgan zot – paxmoq narvon,
Bu yerga sanchilib qolgan avval bosh.

121. Samodan u qulab tushgan bir zamon.
Naryoqda avvallar gullagan zamin
Dengizga aylangan, dahshatga makon.

124. Yarim shar biz tomon bo'lgan ost-ustun.
Zamin chiqqan balki turtib tog'sifat,
Oraliq Bo'shliqda qolgan u lokin».

127. Velzuveldan nari bir joy bor, qat-qat –
Dahmalar devori cho'zilgan yiroq.
Tubandan otilgan jilg'aning faqat –

130. Guvlashidan uni anglaysan ko'proq.
Toshlar orasidan chiqqan suv qaynab
Pastlikka taralar. Biz esa shu choq

133. Mavhum va belgisiz yo'ldan shaxt aylab –

Charog'on dunyoga keldik ikkovlon.
Endi intilardik yuksakka qarab,

136. Ustozga ergashib borardim hamon.
Ketdik, shu'lalarga tushguncha to ko'z,
Chashmim yoritguncha nurafshon osmon.

139. Va yana namoyon bo'lgandi yulduz.⁴³

(Abdulla Oripov tarjimasi)

Izohlar:

To'rtinchi qo'shiq

1. *Dilimiz mulkining biror chekkasin* – ya'ni eshitish a'zomiz yoki ko'zimiz.

25-26. *San-Leo, Noli, Bismantov* – Italiyaning borish qiyin bo'lgan tog'li joylari.

58. *Akvilon* – shimol shamoli. Bu o'rinda shamol ma'nosida.

69. *Sion* – ya'ni Quddusi sharif.

80. *Buyuk koinotning muqim nuqtasi* – o'ninchi osmon.

104. *Soyada yotardi bir to'da odam* – bular o'limdan oldingi eng so'nggi lahzalarigacha tavba-tazarru qilishdan eringan odamlar.

123. *Belakva* – florensiyalik, Dante u bilan bo'lgan va uning gitarada chalgan kuylarini sevardi.

⁴³ "...yulduz" – Dante asarining har bir bo'limi shu so'z bilan tugallanadi

PETRARKA

(1304-1374)

Buyuk italyan shoiri Franchesko Petrarkaning ijodi ilk Uygʻonish davriga toʻgʻri keladi. Uning ota-onasi florensiyalik boʻlib, Dante kabi Oq gveflar partiyasi tarafdorlari boʻlgan va shahardan quvgʻin qilinishgan. Aretsso shahrida tugʻilgan Petrarka huquqshunoslikni Italiya universitetlarida oʻrgandi, biroq yurist boʻlib ishlamadi. Antik madaniyat, uning tarixiga qiziqqan boʻlajak shoir lotin tilini mukammal oʻrgandi. U oʻz hayotini qadimgi davr olimlari, rimlik shoir va faylasuflarning qoʻlyozmalarini tadqiq etishga bagʻishlashga qaror qildi. Kutubxonalariga kirib ishlash imkoniyatini unga ruhoniylar berar edi. Kardinal Jovanni Kolonni bilan birga Yevropaning koʻplab mamlakatlari va shaharlarida boʻlgan Petrarka, bir necha yil Fransiyaning janubida yashadi va oʻzining sevimli mashgʻuloti bilan shugʻullandi. 1342-yili Rimda unga dafna daraxti yaproqlaridan shuhrat chambari taqdim etildi. Bu shoirga boʻlgan yuksak ehtirom edi. 1327-yilning 6-aprelida Avinon shahrida uning hayotidagi muhim voqealardan biri sodir boʻldi. Bu yerda u ilk bora Laura bilan uchrashdi. Goʻzal xonimning qiyofasi bir umrga qalbiga muhrlandi. Shoir unga bagʻishlab koʻplab sheʼrlar, sonetlar bitdi. Lauraga bagʻishlangan sheʼrlari ikki qism: «Madonna Lauraning hayoti» va «Madonna Lauraning oʻlimi»dan iborat boʻlgan «Qoʻshiqlar kitobi» (1358) toʻplamida jamlagan.

«Afrika» epik dostoni va buyuk rimliklar hayotiga bagʻishlangan – «Mashhur kishilar haqida» asari Petrarkaning qalamiga mansub. Shoir tiriklik chogʻlaridayoq Italiya adabiy dunyosining yetakchisiga aylandi.

Biroq Petrarka jahon adabiyoti tarixida avvalo sonetlar muallifi sifatida nom qozondi.

Sonet janri XIII asrda italyan sheʼriyatida paydo boʻldi. Dantening Beatrichega bagʻishlangan sheʼrlari sonet shaklida yozilgan boʻlsa-da, bu janrni XIV asrda Petrarka yuqori pogʻonaga koʻtardi. Yevropadagi koʻplab mamlakat shoirlari uning anʼanalarini davom ettirdilar.

Sonet janri oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib, ular quyidagilardan iborat: sonet oʻn toʻrt misradan iborat boʻlishi kerak. Ular toʻrt bandga boʻlinadi: ikkita birinchi va ikkinchi bandlar toʻrt qatorli boʻlib, *katrena* deb ataladi, uchinchi va toʻrtinchi bandlar uch qatorli *terset*lardan iborat. Petrarkaning sonetlari aynan shu tarzda qurilgan.

Italyan sonetlarida katrenalarning birinchi misrasi uchinchisi bilan qofiyadosh bo'lsa, ikkinchisi to'rtinchi misra bilan qofiyalanadi – *a-b-a-b*, *a-b-a-b* yoki ikkinchi varianti – *a-b-b-a*, *a-b-b-a*.

Tersetlarda ham misralar ikki xil ko'rinishda qofiyalanadi: I variant – *c-d-c*, *d-c-d*; II variant – *c-d-c*, *c-d-c*. Petrarka ko'proq ikkinchi variantdan foydalangan.

Odatda, sonet shunday quriladiki, birinchi katrenada bildirilgan fikrga ikkinchi katrenadagi mulohaza qarama-qarshi qo'yiladi; sonet mulohazalarni tugallovchi o'y-fikrlar bilan yakunlanadi.

PETRARKA SONETLARIDAN NAMUNALAR

O, bu bol takallum, o, qarash qiyg'och,
Ko'rgummi sizni bot, eshitgummi bot?
Quyida xuniga cho'mgan Muhabbat,
Taqdiridan rozi o, bu, sumbul soch!

O, bu, ajib chehra, qahri boshda toj,
Zormanu ko'rgani, cho'chirman, hayhot!
O, bu ishq choyshabi va'da qilgan tot!
Yotsam yondiradir, xohlasang-da, qoch!

Navozish va sehru jodu ko'rsatib,
Qiyo boqur ahyon-ahyonda bir-bir,
Ma'no qorishadir bor hayotimga

Va shu on hasad-la olay, deb tortib –
Shu zarra haqqim bor, Fortuna – taqdir
Beomon g'animday shoshar oldimga.

(Shukur Qurbon tarjimasini)

Chaman undi qiz qarashida,
Qoq tuyg'ular tiriklik tuydi,
Sho'x kapalak qanoti kuydi,
Ul nigohning shan otashida.

Kapalakdek asir bo'ldim men,
Ma'sum nazar, foje qarashga.
Muhabbatni suyib tarashda
Kapalakdek basir bo'ldim men.

Bilamanki, etarkan ta'qib,
Kul qiladi ul shahlo oftob,
Eski og'riq – eng sodiq raqib.

Muhabbatning tuhfası – sarob,
Ulfat bo'lsam – gulchambar taqib,
Ajal tutar qo'limga sharob.

Men aqldan ozaman, agar
Topolmasam ma'shuqdan nishon,
Yurak bo'lur zo'r ishqqa kuldon,
Raqibamdan yetmasa xabar.

Kamolidan yetsa bir asar...
Toza jamol yetkazar qayg'u,
Ko'k yashirgan ma'suma oy u,
U nurafshon, u durri akbar.

Osmonni tark etgandek xurshid,
Lablarimdan to'kilar hayot,
Tiriklik – bu chirib tushgan chit.

Suyganimdan yetmaydi najot,
Qirchillama men kabi yigit
Judo bo'lar sevgidan, nahot?!

(Salim Ashur tarjiması)

BOKKACHCHO

(1313-1375)

Jovanni Boccaccio Parijda, italiyalik badavlat savdogar va fransuz ayoli oilasida tug'ildi. Bolaligida Italiyaga olib kelingan Boccaccio oldin savdo maktabida, keyin Neopolitan universitetining huquqshunoslik fakultetida o'qiganiga qaramay, adabiyot hayotining mazmuniga aylandi. U she'rlar, poemalar, romanlar muallifi bo'lsa-da, hikoyalari bilan mashhurlikka erishdi. Boccaccio Florensiya shahrining siyosiy hayotida faol ishtirok etdi, Florensiyaning Romanedagi elchisi bo'ldi. Dantening «Ilohiy komediya»si ta'sirida «Muhabbat xayollari» poemasini yozib, boqiy baxt-sodat, huzur-halovatga erishish yo'llarini izlash haqidagi fikr-mulohazalarini bayon qildi. Adib Petrarka kabi antik davr madaniyatini chuqur o'rgandi; «Iliada» dostonini asliyatda o'qish maqsadida qadimgi yunon tilini o'rgandi.

Boccaccio qiziqarli voqealarni kiftini keltirib so'zlab berish qobiliyati bor bo'lib, o'z hikoyalari syujetini hayotning o'zidan topar, qahramonlari turli tabaqa vakillari edi. Italyan badiiy prozasi va novella janrining asoschisi bo'lgan Boccaccio, novellada hikoya janriga oid turli xususiyatlarni: afsona va rivoyatlar, ertaklar, masallarni birlashtirdi.

Yozuvchi novellalar to'plami bo'lgan «Dekameron» (yunoncha *dekameron* so'zi o'n kunlik ma'nosini anglatadi) asari ustida 1352-1354-yillarda ishladi. Kitobning nomi uning kompozitsion qurilishi bilan bog'liq bo'lib, u o'n qismdan iborat, har bir qismda o'ntadan novella berilgan. Ular o'nta hikoyachi – yetti erkak va uch ayol tomonidan o'n kun davomida so'zlab beriladi. Asarning kirish qismida o'nta yigit va qiz Florensiyada tarqalgan vabo epidemiyasidan qochib, shahar tashqarisidagi bog'li koshonada to'planadilar. Ular har kecha navbatnavbat turli hikoyalarni so'zlab beradilar. Har kun uchun ma'lum mavzu tanlangan: baxtsiz muhabbat, oqilona javoblar, ayyor odamlar, bevafo xotinlar, muruvvatli va saxovatli kishilar, inson boshiga tushgan mushkul sinovlar, taqdirning bevafoqligi haqida.

Xarakteriga ko'ra novellalar turlicha bo'lib, «Dekameron»da sarguzasht novellalar (Landolfo Rufalo haqida – ikkinchi kun, to'rtinchi novella), novella-latifalar (Cheska haqida – oltinchi kun, sakkizinchi novella), psixologik novellalar (Federigo delya Alberiga – beshinchi kun,

to'qqizinchi novella)ni uchratish mumkin.

Keyingi davrlarda Bokkacheho novellalari syujetlariga ko'plab yozuvchilar, jumladan, Shekspir, Molyer, ispan dramaturgi Lope de Vega-lar murojaat qildilar. Rus kompozitori D.Bortnyanskiy Federigo haqi-dagi syujet asosida «Lochin» operasini yaratdi.

«DEKAMERON» novellalar to'plamidan parchalar

(O'n kunning yuz qissasi)

Dekameronning to'rtinchi kuni tugab, beshinchi kuni boshlanmoqda.

Fyametta hokimalik qilgan ushbu kunda kitobxon e'tiboriga ko'p mashaqqatlar va sarson-sargardonliklarni boshidan kechirgan oshiq-ma'shuqlarga oxiri baxt kulib boqqani haqidagi hikoyatlar havola etiladi.

To'qqizinchi hikoyat

Federigo deli Alberigi bir xonimga oshiq bo'lib qoladi, ammo xonim unga qiyo ham boqmaydi; yigit o'z mahubasi ko'yida butun boyligini zovurib, xonavayron bo'ladiki, bisotida yolg'iz bir lochini qoladi. Oqibat, kunlardan bir kun uyiga o'sha sevikli ma'shuqasi mehmon bo'lib kelganida, uni mehmon qilish uchun hech nima topa olmay, o'sha lo-chinni pishirib stolga qo'yadi; bundan voqif bo'lgan xonim yigitga bo'lgan sovuq munosabatini o'zgartiradi, unga turmushga chiqadi va shuning sharofati bilan u yana badavlat bo'lib ketadi.

Filomena sukutga toldi, qirolicha esa, hammadan keyin hikoya qilish imtiyoziga ega bo'lgan Dionso bilan o'zidan bo'lak hech kim qolmaga-nini tushunib, xushchaqchaq chehra bilan gap boshladi:

– Endi qissaxonlik navbati menga yetdi, shunga ko'ra men, lo-bar xonimlar, mamnuniyat bilan sizlarga bir qissa aytnoqchimanki, u ayrim jihatlari bilan bundan avvalgi qissaga o'xshab ketadi. Illo, men bu qissani, nainki sizlarning sehr-jodularingiz olijanob yigitlar qalbini rom qilishga naqadar mohir ekanligini o'zligingizga tushuntirish uchun, balki ayni

paytda, ayrim vaziyatlarda o'zingiz saxovat ko'rsatmog'ingiz lozimligini, binobarin, hamma vaqt ham taqdirga ishonib o'tiraverishingiz to'g'ri emasligini anglab olmog'ingiz uchun ham bayon qilmoqchiman, zero, taqdir aksariyat paytlarda o'z tortiqlarini bemulohazalik, befarqlik bilan ulashadi.

Alqissa, ma'lumingiz bo'lsinkim, bizning shahrimizda Koppodi Borgeze Domeniki ismli izzat-ikromli va g'oyatda mo'tabar, barchaning samimiy hurmatini qozongan va tomirida aslzodalik qoni tepib turgani uchungina emas, balki ko'proq diyonatli va qalbi pok bo'lgani uchun odamlarning mudom tasannosiga loyiq bo'lgan bir zot yashardi, ehtimol u hozir ham hayotdir; ana shul zot keksaygan chog'ida, o'z qo'ni-qo'shnilari va o'zga odamlar bilan suhbat qurib o'tirib, ayniqsa moziy-ni eslashni xush ko'rardikim, xotirasi nihoyatda o'tkir, o'zi nihoyatda so'zamol odam bo'lganligidan, har qanday odamdan ham yaxshiroq va kelishtiribroq hikoya qilardi. U qayta-qayta hikoya qiladigan eng ajoyib qissalardan biri – bu florensiyalik messer Filippo Alberigining o'g'li Federigo ismli yigit haqida bo'lib, bu yigit Toskana yosh-yalanglari orasida harbiy mahoratda tengi yo'qligi bilan, shuningdek, o'z odob-axloqi bilan ajralib turardi. Alqissa, u aksariyat oliynasab yigitlarga o'xshab, kunlarning birida monna Jovanna ismli aslzoda bir xonimga oshiq bo'lib qoladi, o'sha paytda bu ayol butun Florensiyada eng sohibjamol, eng maftunkor ayollardan biri hisoblanardi. Mana, Federigo bu xonimning sevgisiga musharraf bo'lmoq uchun poygalar va musobaqalarda qatnasha boshladi, uning sha'niga tomoshalar uyushtirdi, uni sovg'a-salomlarga ko'mib tashladi, aqchalarini orqa-o'ngiga qaramay xarjladi va lekin qanchalik serlatofat bo'lsa, shunchalik sersaxovat monna Jovanna uni deb qilinayotgan bu ishlarga e'tibor bermas va iltifotkor yigitga parvo ham qilmasdi. Xullas, Federigo garchi o'zining topish-tutishiga qaramay, butun aqchasini mahbubasi ko'yida hech ayamay sovursa ham, hech nimaga erisha olmadi. Oqibatda, odatda shunday paytlarda bo'lganidek, hamyonlari qoqlanib, qashshoqlashib qoldi, uning behisob mol-davlatidan faqat bir parchagina g'aribona yeri qolgan edikim, endi u mana shu yeridan tushgan arzimas daromad hisobiga amal-taqal kun kechira boshladi, darvoqe, uning yana bitta lochini ham bo'lib, jahonda bunga teng keladigan lochin yo'q edi. Yigit monna Jovannani avvalgi paytdan ham ehtirosliroq seva boshladi, ammo shaharda yashashga

va ilgari paytdagidek hayot kechirishga endi uning imkoni yo'q edi, — mana shu sababga ko'ra u o'zining o'sha g'aribona mulki joylashgan Kampiga ko'chib o'tdi va qush ovlash bilan mashg'ul bo'ldi; shunday bo'lsa ham u hech kimdan ko'mak so'ramay, muhtojlikka bardosh berib yashay boshladi. Tasodifni qarangi, Federigo nihoyatda tang ahvolga tushib qolgan shu paytda monna Jovannaning eri xasta bo'lib qoladi-yu, kuni bitganiga ko'zi yetib, o'limi oldidan vasiyatnoma yozadi. U o'zining behisob mol-davlatiga, o'sha paytda hali go'dak bo'lgan o'g'lini merosxo'r deb e'lon qiladi, ammo ayni paytda vasiyatnomaga: basharti o'g'limning qazosi yetib o'lib qolsa, o'z pushtikamarimdan bo'lgan o'zga farzandim bo'lmaganliga tufayli, butun boyligim jonimdan aziz bo'lgan umr yo'ldoshim monna Jovanna ixtiyoriga o'tsin, deb ilova ham qiladi. Monna Jovanna beva qolgach, bizning xonimlar udu-mi bo'yicha, har yili yozda o'g'lini olib, qishloqdagi o'z mulkiga jo'nab ketadigan va butun yoz faslini o'sha yerda o'tkazadigan bo'ldi: uning amloki Federigoning mulkiga qo'shni bo'lgani sababli, Federigoning qush va itlariga ishqiboz bo'lib qolgan bola bora-bora Federigo bilan inoqlashib ketdi. U ko'kda parvoz qilayotgan lochindan hech ko'zini uza olmas edi, uning Federigoga havasi kelar, ammo uning o'z lochinini yeru ko'kka ishonmasligini bilganidan, lochiningizni menga sovg'a qiling, deb aytishga tili bormasdi. Mana, kunlarning birida bola kasal bo'lib qoldi. Ona bundan qattiq tashvish cheka boshladi — axir onaning yakka-yu yagona farzandi, binobarin uning joni-dili, suyangan tog'i shu bola edi-da, — u o'g'lining boshidan bir qadam ham nari ketmas, uning ko'nglini olishga urinib, hadeb, ko'ngling nimani tusayapti, deb surishtirardi, — baholi qudrat, hamma istaklaringni bajo keltiraman, derdi.

Hadeb ona qistoqqa olavergandan keyin, axiri bola yuragini yozdi: «Oyijon! Menga Federigoning lochinini olib bering — olib bersangiz, bir zumda tuzalib ketaman», — dedi.

Ona o'yga tolib, mulohaza qila boshladi. Ayol Federigoning ko'p vaqtgacha uning ishqida yurganini, ammo boyaqish oshiqqa o'zining qayrilib ham qaramaganini hali ham unutmagan edi. «Qanday qilib lochinini so'rattiraman, lochiningni bolamga ber, deb aytishga qanday tilim boradi? — deb o'zicha fikr yurita boshladi u. — Aytishlariga qaraganda, bunaqa lochin olamda bittamish; boz ustiga, shu lochini uning kuniga yarab turipti. Bir diyonatli odamning yagona ovunchog'ini tortib

olish noinsoflik bo'lmasmikin?» Monna Jovanna o'z iltimosining rad etilmasligiga qat'iy ishonardi-yu, illo, bunday iltimos bilan murojaat qilishga jur'at eta olmayotgan edi, shunga ko'ra, o'g'liga nima javob qilishini bilmay, boshi gangib lol turardi.

Baribir, axiri onalik mehri ustun chiqdi. Monna Jovanna o'g'lini xursand qilmoqchi bo'ldi va buning oqibati qanday bo'lishiga qaramay, lochinga odam yuborish niyatidan voz kechib, o'zi Federigoning oldiga borishga ahd qildi. «Tinchlan, o'g'lim! – dedi u. – Ishqilib sen tezroq tuzalib ketsang bo'lgani, ertagayoq lochinni olib kelishga so'z beraman». Bola shunchalik xursand bo'lib ketdiki, hatto o'sha kuniyoq ancha yengil tortib qoldi.

Ertasiga ertalab monna Jovanna yoniga dugonasini olib, go'yo sayr qilib yurganday, Federigoning kulbasi tomon yurib ketdi, uning eshigiga yetib borishganda uni chaqirtirdi. O'sha kuni ob-havo ov qilishga nobop edi; buning ustiga, Federigo shundoq ham bir necha kundan buyon ovga chiqmasdan, tomorqasida yer chopish bilan mashg'ul edi. U monna Jovanna so'rayotganini eshitib, bu xushxabardan esini yo'qotayozdi va yugurganicha xonimning istiqboliga chiqdi.

Monna Jovanna Federigoni ko'rishi bilan viqorli iltifot bilan o'rnidan turdi va Federigoning ehtirom bilan bergan salomiga alik olib bo'lgach, gapida davom etdi: «Sen meni nihoyatda kuchli harorat bilan sevgan chog'laringda, dilingni vayron qilib, senga ko'p ozor bergan edim, endi shu qilmishlarim evaziga tovon to'lagani keldim qoshingga. To'lamoqchi bo'lgan tovonim esa, shundan iborat: men o'z dugonam bilan bugun senikida bir mehmon bo'lmoqchiman».

Federigo ham unga kamsuqumlik bilan shunday javob ayladi: «Xonim, sizning menga biron yomonlik qilganingizni eslolmayman, aksincha: siz men uchun juda ko'p yaxshiliklar qilgansiz; sizdagi ezgu fazilat shu qadar ulug'ki, sizni sevmay ilojim yo'q edi, oqibatda, aynan shu sevgi hissiyoti menga ezgulik baxsh etdi. Gaplarimga ishonib: kulbayi vayronamga qadam ranjida qilganingizni ko'rib quvonchdan boshim ko'kka yetdikim, bir vaqtlar sizning ko'yingizda aqchalarimning hech hisobiga bormay, sarflab, sochish orqali musharraf bo'lganim – quvonchlardan ham behad yuksakdir bugungi quvonchim, holbuki, shuni eslatish kerak, siz bugun qashshoq odamning uyiga mehmon bo'lib keldingiz». Shunday deya u xijolatdan o'zini qayoqqa qo'yishni bilmay,

ayolni uy ichidan bog'chasiga olib o'tdi, ammo mehmonning oldida o'tiradigan hech kim bo'lmagani uchun unga shunday so'zlar bilan yuzlandi: «Xonim! Mening oilam yo'q, shunga ko'ra, siz bilan mana bu saxovatli ayol, xizmatkorimning xotini o'tirib turadi, men esam, borib dasturxon tuzashni buyuray».

Federigo o'zining nihoyatda nochor ahvolda yashayotganiga qaramay, shu paytgacha negadir biror marotaba ham ne boisdan o'z mol-davlatimni bu qadar beparvolik bilan sovurdim-a, deb o'ylab ham ko'rmagan edi, faqat mana shu bugun, mehmonning – bir vaqtlar uning sevgisiga musharraf bo'lish uchun behisob odamlarga ziyofat bergan e'zozli mehmonining oldiga qo'yish uchun uyida hech nima topa olmagach, o'zining qanday mushkul ahvolga tushib qolgani yaqqol tasavvur qildi. Uning judayam ruhi tushib ketdi, o'zining sho'rpeshonaligidan nolib, nima qilishga boshi qotib qoldi va uy ichida zir yugura boshladi – uning na aqchasi, na garovga qo'yish uchun biron buyumi bor edi, vaqt ham bir yerga borib qolgan, va lekin muhtarama xonimni biron nima bilan mehmon qilishni jonu dildan xohlardi, ammo yordam so'rab biron odamga, hattoki, o'z xizmatkoriga ham murojaat qilishga iymanardi. Mana shu g'oyatda mushkul paytda uning ko'zi jonidan aziz ko'ruvchi lochinga tushdi – lochin shu yerda – hujrada qo'ndoqda o'tirardi. Hech bir iloj topa olmagani Federigo lochinni qo'ndoqdan olib, uning badanini paypaslab ko'rdi – lochin xiylagina semiz bo'lib, bunday nufuzli xonimni ziyofat qilishga yarardi. Federigo ortiq o'ylab-netib o'tirmasdan, lochinning bo'ynini shartta uzdi va shu zahoti oqsochiga uning patini yulishni, ichlarini tozalashni va sixga tiqib, yaxshilab kabob qilishni buyurdi. Stolga esa, avvalgi dabdabali hayotdan nishona – qordek oppoq dasturxon yozdirdi, so'ng bog'chada o'tirgan xonim qoshiga quvnoq chehra bilan chiqib keldi-da, dasturxon mehmonga muntazir ekanligini aytib, topgan-tayanganimizni baham ko'rgaysiz, dedi. Xonim bilan uning dugonasi stol tegrasiga o'tirishib, ularni «oling-oling», deya mehmon qilayotgan Federigo bilan birgalikda noyob lochinning go'shtini yeb yubordilar-u, ammo nimaning go'shtini tanovul qilganlarini bilmadilar.

Nihoyat, dasturxon ham yig'ishtirildi, ovqatdan so'ng, bir oz vaqt o'tirishdi, ana shundan keyin, mehmon ayol o'z tashrifining sababini bayon qilish payti yetganini tushunib, Federigoga iltifotli nigoh tash-

lagancha, shunday deya gap boshladi: «Federigo! Sening o'tmish hayoting hanuz yodingda bo'lsa kerak, albatta, shuningdek, mening beg'arazligimni ham (ehtimolki, sen buni toshbag'irlik, berahmlilik deb o'ylagandirsan) unutmagandirsan, shunga ko'ra, aslo shubha qilmaymanki, hozir uyingga qanday sabab bilan kelganimni eshitib, sen albatta mening bu jur'atimdan taajjublanasan. Ammo aminmanki, agarda sening ham bolalaring bo'lganida, farzandga bo'lgan mehr nimaligini bilganingda, mening bu jur'atimni qoralamagan bo'larding. Lekin senda farzand yo'q, mening esa o'g'lim bor, binobarin, men ham barcha onalarga xos bo'lgan xislatlarga moyildirman: shunday qilib, men baski, barcha onalar qismatiga sherik ekanman, o'z ixtiyorimga zid o'laroq va odob doirasidan chiqishga majbur bo'lib, sendan, bilishimcha, sen uchun eng aziz bo'lgan narsani so'rashga majbur bo'lyapman, uning sen uchun ne boisdan bunchalik qadrli ekanini yaxshi tushunaman: sening achchiq qismating bu yorug' jahonda shundan bo'lak hech qanday ovunchoq, hech qanday ko'ngilxushi, hech qanday halovat qoldirmagan senga. Xullas, menga lochiningni tortiq qilishingni o'tinib so'rayman: bolam lochiningni shu qadar yaxshi ko'rib qolibdiki, agar uni olib bormasam, bunga chidolmay o'lib qolishi mumkin. Shu boisdan, menga bo'lgan muhabbatingni o'rtaga qo'yib emas, zero, u muhabbat seni hech nimaga majbur eta olmaydi – balki, sening hozirgi saxovatingda namoyon bo'lgan olijanob qalbing himmatiga iltijo qilib, aytaman: xudo xayringni bersin – lochiningni menga hadya et, shu ezgu ishing bilan o'g'limning dardini aritasan, o'zim bo'lsa to o'la-o'lgunimcha haqqingga duo qilib o'taman».

Federigo mehmonning iltimosini tinglab, unga nafi tegolmasligini angladi (zero, lochin hazm bo'lib ketgan edi) va javob berish o'miga yig'lab yubordi. Mehmon xonim esa, Federigo lochinini ko'zi qiymayppanidan yig'layotgan bo'lsa kerak, deb o'yladi va lochining o'ziningga buyursin, deb aytishga og'iz juftlagandi, ammo keyin yana Federigo-ning yig'idan to'xtab, beradigan javobini kutishni ma'qul topdi. Federigo ham yig'idan to'xtab, shunday dedi: «Xonim! Xudoning irodasi bilan butun ishqiy armonlarimni sizga qaratgan paytimdan buyon iqbolim hech kulmadi-kulmadi va mudom o'z badbaxtligimdan nola qilib keldim, ammo shum toleimning shu choqqacha menga bergan jamiki zarbalari bugungi zarbasi oldida pashsha chaqqanchalik ham alamli

emasdir – bugundan e'tiboran to o'la-o'lgunimcha, sizning g'aribona kulbanga qilgan bugungi tashrifingiz (holbuki, badavlat hayot kechirgan paytlarimda menga qayrilib ham qaramagan edingiz), mendan arzimagan narsa so'raganingiz va men, falakning taqozosi bilan iltimosingizni ado etishdan bosh tortishga majbur bo'lganim yodinga tushishi hamonoq o'z badbaxt qismatimdan to abad zorlanaveraman; nega bosh tortishga majbur bo'lyapman – men buning sababini hozir sizga qisqa qilib tushuntirib beraman. Sizni muruvvat aylab mening kulbamda mehmon bo'lishga ixtiyor qilganingizni bilganim zahoti men sizning jamoa orasidagi mavqeingizni va xuddi shuningdek, beaded fazilatlaringizni e'tirof etgan holda, sizni hammaga ham muyassar bo'lavermaydigan g'oyatda noyob taom birla mehmon qilishni o'zim uchun ham farz, ham qarz deb bildim. Shunda, siz iltimos qilayotgan lochin esimga tushdi, uning go'shti ta'mini o'zimcha tasavvur qilib ko'rdim-da, bunday taom bilan sizdek zotni mehmon qilsa uyat bo'lmaydi, deb o'yladim va ul qushni bundan ulug'vorroq ishga ishlata olmasligimni tushunib, uni qo'lda pishirib dasturxonga qo'yishni buyurdim. Endi bilsam, lochin sizga tirik holda kerak ekan, oqibat, sizga yaxshilik qila olmaganimdan o'zimni shu qadar gunohkor his qilyapman, shu darajada behud bo'lyapmanki, endi to o'la-o'lgunimcha o'zimni kechirmayman».

Shundan keyin u o'z aytganlarini isboti o'laroq xonimning oyoqlari tagiga lochinning patlari, panjalari va tumshug'ini to'kishni buyurdi. Mehmon xonim bularni ko'rib va bo'lgan voqeani eshitib, bittagina ayolni mehmon qilaman, deb shunday ajoyib lochinni so'ygani uchun Federigoni koyidi, va lekin hattoki, qashshoqlik ham g'ov bo'la olmagan uning vallomatligini botinan yuksak qadrladi. U izzat-ikrom bilan kutib olib, mehmon qilgani uchun Federigoga minnatdorchilik bildirib, uyiga endi lochinsiz qaytishidan va ehtimolki, bundan o'g'lining dardi og'irlashishidan g'am chekib, uy sohibi bilan xo'shlashdi-da, uyiga, o'g'li qoshiga qaytib bordi. O'g'li esa, yo endi lochini bo'lmasligidan iztirob chekkani tufayli, yoxud bedavo dardga chalinganligi sababli oradan bir necha kun o'tgach, onasining yuragini vayron qilib, olamdan o'tdi.

Monna Jovanna o'g'lining ko'yida uzoq vaqt ko'z yosh qilib, aza tutib yurdi, lekin uning og'a-inilari, shunday davlatmand va hali yosh juvonning umrini bevalikda o'tkazishi yaxshi emas, degan mulohazaga

borishib, uni ikkinchi marta turmush qurishga qo'yarda-qo'ymay unday boshladilar. Ayolning bunga xohishi yo'q edi, ammo og'alari uni hech tinch qo'yishavermagach, xayoliga Federigo keldi, u chindanam juda ajoyib va qalbi pok inson edi – axir o'shanda u meni mehmon qilish uchungina shunday bebaho lochinining ham bahridan kechgan ediya, – deb ko'nglidan o'tkazib, og'alariga bunday dedi: «Agarda meni bunchalik qistoaqa olmaganingizda, umrimni bevalikda o'tkazishni afzal ko'rgan bo'lardim, baski, sizlar meni erga tegishimni judayam xohlar ekansizlar, unda, men Federigo deli Alberigidan bo'lak hech kimga turmushga chiqmayman».

Og'alari uni mazax qilib kulishdi: «Tentak! – deyishdi ular. – Nimalar deyapsan o'zi? Axir, uning sariq chaqasi ham yo'q-ku!»

Ayol esa ularga bunday javob qildi: «Buni, og'ajonlar, sizlardan yaxshi bilaman, ammo mening tushunishimcha, erkakka muhtoj aqchadan, aqchaga muhtoj erkak afzal».

Ayolning og'alari Federigoni garchi miskin bo'lsa ham diyonatli kishi ekanligini bilishardi, shunga ko'ra singillarining istagiga to'sqinlik qilmay, ularning boshini qo'shib qo'ydilar. Federigo xotini uchun behisob sep oldi. Shunday qilib u o'zi sevgan ayolga uylanib, shu ayol tufayli yana boy-badavlat kishiga aylanibdi, serg'ayrat sohib bo'lib, o'z mahbubasi bilan saodatli umr kechiribdi.

Dekameronning beshinchi kuni tugab, oltinchi kuni boshlanmoqda.

Elissa hokimalik qilgan ushbu kunda kitobxon e'tiboriga, birovlar mutoyibasidan qattiq ranjigan odamlarning dilozorlardan xuddi shu yo'sinda o'ch olgani yoinki hozirjavoblik va topqirlik bilan javob qaytarib, judolikka, xayf-xatarga va badnomlikka barham bergani haqidagi hikoyatlar havola etiladi.

To'qqizinchi hikoyat

Gvido Kavalkanti uni mot qilishga uringan florensiyalik aslzodalarni pardalangan beozor hazil so'z bilan haqoratlaydi.

– Qirolicha, Emiliyaning o'z burchini o'tab bo'lganini va oxirgi bo'lib hikoya qilish huquqini olgan odamni istisno qilganda, o'zidan

boshqa hamma gapirib bo'lganini ko'rib, shunday hikoya qilishga kirishdi:

– Maftunkor xonimlar! Bugun siz hikoya qilgan qissalardan, yo'q deganda, ikkitasini men sizlarga so'zlab bermoqchi edim, lekin bisotimda yana bitta asrab qo'ygan qissam bor, uning nihoyasida aytilgan so'zlar g'oyatda teran ma'noliki, men hali hech qachon bunday bama'ni gapni eshitmaganman.

Alqissa, sizlar bilishingiz kerak, bir zamonlar bizning shahrimiz o'zining juda ajoyib va tahsinga loyiq rasm-tamoyillari bilan dovrug' qozongan edi, lekin o'sha ibratli taomillardan birontasi ham hozir saqlanib qolmagan, bunga sabab pulga ruju qo'yishdan bo'lak narsa emasdirkim, odamlar boyigan sari, bu illat ham tobora rivoj topa boshladi va oqibat eski urf-odatlariga butkul zavol yetkazdi. O'sha rasm-tamoyillar orasida shahrimizda «gap yeyish»ga o'xshash bir odat bor edi: bir-birlariga qo'shni bo'lib yashovchi aslzoda florensiyaliklar hamjihat bo'lishib, jamoa tuzishar, bu jamoaga ma'lum miqdorda odam a'zo qilinib olinardi, a'zo bo'lganlar jamoa uchun aqchasini ayamaydigan kishilar bo'lishi va joriy qilingan nizomga binoan, bugun bittasi, ertaga ikkinchisi, xullas, hamma a'zolar navbatna-navbat o'zlari uchun tayinlangan kunda – butun jamoa a'zolari o'z uylariga ziyofatga taklif qilishi shart edi, shu bilan birga, ular aksari paytlarda xorijiy aslzodalarni, shuningdek, boshqa shaharlik kishilarni ham ziyofatga taklif etardilar. Bundan tashqari, jamoa a'zolarining barchasi yilda bir marta bir xilda yasanib kiyinishar, ulug' ayyom kunlarida shahar ko'chalarida birgalikda otida sayr qilishar, vaqti-vaqti bilan, asosan katta hayit paytlarida yoki g'alabadan yoinki shunga o'xshash biron voqeadan darak beruvchi xushxabarlar olingan paytlarda poyga musobaqasi uyushtirardilar. Shunday jamoalardan biri messer Betto Brunelleskining jamoasi bo'lib, uning o'zi ham, jamoa a'zolari ham, Kavalkante de Kavalkante-ning o'g'li Gvidoni o'z davralariga jalb qilishga urinib yotardilar, illo, ularning bu urinishlari bejiz emas edi: Gvido juda o'tkir mantiqdon va mashhur tabiat faylasufi edi, lekin uning aynan shu xislatlarini jamoa a'zolari unchalik qadrlamasdilar – bil'aks, Gvidoning dilbar yigit ekanligi, so'zamol, diyonatli ekanligi ularni o'ziga rom qilgan edi, u qay ishga qo'l urmasin – vale u faqat diyonatli odamga xos ishlargagina qo'l urardi – hamma ishni ham a'lo darajada bajarardi; bunga ilova o'laroq,

u benihoya davlatmand edi, o'zi uchun hurmatli bo'lgan odamlarni u shunday e'zozlardiki, buni ta'riflashga til ojizlik qiladi. Shunga qaramay, messer Betto baribir o'z niyatiga yeta olmadi; yetolmagani boisi, uning o'z shaxsiy fikri va shuningdek, sheriklarining fikricha, Gvidoning o'z hayollariga g'arq bo'lib yolg'iz yurishni yaxshi ko'rgani, ya'ni odamovi bo'lib yurishi edi. Gvido ma'lum darajada epikurchilar muxlisi bo'lgani tufayli, avom xalq uning odamoviligi haqida, paqqos xudoning yo'qligini isbot qilish ustida fikr yuritsa kerak bu odam, deb o'ylandi.

Kunlardan bir kun u Karso deli Adimaridagi Orto San Mikeledan chiqib, San Jovanni tomonga qarab yo'l oldi – u mudom shu yo'ldan yurardi – o'sha mahallarda San Jovanni atrofida marmardan tiklangan mahobatli va boshqa har xil dahmalar juda ko'p bo'lardi, endi bo'lsa, ular Santa Reparataga joylashgan – xullas, bu yerda porfir ustunlar ham, o'sha dahmalar ham, San Jovanning berk eshiklari ham muhayyo edi, shu payt Santa Reparata maydonidan messer Betto o'z oshnalari bilan ot ustida o'tib keta boshladilar; ular dahmalar orasida aylanib yurgan Gvidoni ko'rib qolishib, bir-birlariga shunday dedilar: «Kelinglar, bir jig'iga tegamiz!» Gvido atrofidagi voqealardan g'ofil bo'lib, ketib berrardi, otliqlar esa otlarini jadallatib, uni naq bosib olmoqchi bo'lganday tepasiga ot qo'yib borib, unga yetganda otlarini to'xtatdilar va gap qotdilar: «Gvido! Sen biz bilan ulfatchilik qilishdan yolg'izlikni afzal etgan taqdiringda ham undan senga nima naf tegadi?»

Gvido o'zining chor-atrofdan qurshab olinganini ko'rib, shartta: «Sin'orlar! Siz o'z uyingizda menga har qanday gapni aytishga haqingiz bor», – dedi-yu, qo'lini shu yerdagi dahma boshiga qo'yib, garchi u xiyla baland bo'lsa ham, ustidan misoli qushday yengil sakrab, narigi tomonga tushdi va hamsuhbatlari yetolmaydigan yerga o'tib olgach, o'z yo'lida ketaverdi.

Otliqlar avvaliga hayron bo'lishib bir-birlariga qarashdi, keyin Gvido esidan og'ib qolgan bo'lsa kerak – uning bu gapida hech qanday ma'ni yo'q, deb gapira boshlashdi; zero, hozir ular turgan yer na ularga va na biron-bir shaharlikka qarashli edi, qaytaga bu yerga Gvido ko'proq da'vo qilishi mumkin, deb aytishdi. Va lekin messer Betto ularga bunday dedi: «Baski, Gvido aytgan gaplarning ma'nisiga tushunmabsiz, o'zingiz esingizdan oqqansizlar: axir u ikki og'iz so'z bilan nazokatli iboralarda bizni nihoyatda qattiq tahqirladi-ku! U aytgan so'zlarning

mag'zini chaqing, o'shanda hamma gapga tushunasiz: mana bu dahmalar o'liklarning uylari, zero bu yerga o'liklar jasadlari qo'yiladi va ular shu dahmalarda yotadi; Gvido esa bizni, boshqa barcha nodon va notavonlar singari, unga va ahli ma'rifatga nisbatan – o'likdan ham beshbattar deb hisoblab, ushbu dahmalarni bizning uyimiz ekanligiga sha'ma qildi, demoqchiki, biz bu yerda o'z uyimizdamiz».

Gvidoning nima demoqchi bo'lganini nihoyat tushungan hamrohlar bu gapdan qattiq xijolat tortishibdi va o'shandan keyin Gvidoga hech tegajaklik qilmaydigan bo'lishibdi, messer Bettoni esa, ular farosatli va idrokli odam deb e'tirof etgan ekanlar.

(Qodir Mirmuhamedov tarjimasi)

FRANSUA RABLE

(1494-1553)

«Gargantya va Pantagryuel»ning muallifi Fransua Rable Uyg'onish davridagi eng yirik fransuz yozuvchilaridan biridir.

Fransuz gumanizmining yirik namoyandasi bo'lgan yozuvchi Shinnonda tavallud topgan. Yoshlik yillarida monastirda diniy bilimlar bilan bir qatorda qadimiy yozuvlar va huquqqa oid risolalarni o'rgandi. Ma'lum bo'lmagan sababga ko'ra, monastirdan ketib, tibbiyotni o'rgana boshlagan va 1532-yili Lion gospitalining vrachi lavozimida ishlay boshlagan. Parij yepiskopi, kardinal Jan dyu Belle, qirol Fransisk I qo'lida xizmat qilgan va 1553-yili Parijda vafot etgan.

Fransua Rable tibbiyot, huquqshunoslik, arxeologiyaga oid bir qator ilmiy asarlar muallifi. Yozuvchi sifatida «Gargantya va Pantagryuel» romani bilan shuhrat qozondi. Romanni yozishga 1532-yili Lionda chop etilgan «Gargantyaning buyuk va bebaho xronikasi» nomli xalq kitobi turtki bo'ldi. Shu yili Rablning «Buyuk dev Gargantyaning o'g'li, dipsodlar qiroli shavkatli Pantagryuelning dahshatli ishlari va qahramonliklari» kitobi yozildi.

Yozuvchi xalq kitobidagi sxemani saqlab qolib, undan ko'plab obrazlar va syujet motivlarini oldi. Shu bilan birgalikda epopeyaga Pantagryuelning do'sti va hamrohi Panurg obrazini olib kirdi.

1534-yili yozuvchi o'zining «Pantagryuelning otasi buyuk Gargantyaning dahshatli hayoti» nomli asarini e'lon qildi. Roman epopeyaning birinchi kitobi sifatida yozilgan bo'lib, yozuvchi manbadan ba'zi motivlarni (Gargantya va ota-onasining bahaybatligini, uning ulkan otda yurishini, Notr-Dam ibodatxonasidan qo'ng'iroqlarni o'g'irlashini) ishlatgan holda, asosan o'z ijodiy fantaziyasiga tayandi.

Asarda eski tarbiya usullari tanqid qilinadi va unga gumanistik pedagogika qarama-qarshi qo'yiladi. O'g'irlangan qo'ng'iroqlarni qaytarib berishni so'rab nutq so'zlagan magistr Ianotus de Bragmardoning nutqi – «sarbonnachilar»ning balandparvoz ritorikasiga parodiyadir. Shundan so'ng Pikrokolning bosqinchilik rejalari – feodallar, qirollar va feodallar urushlari tanqid qilinadi, satira ostiga olinadi. Urush fonida jismoniy va ma'naviy sog'lomlik, hayotga ishonch ramzi sifatida ruhoniyy monax Jan og'a paydo bo'ladi. Roman Janning rejasi asosida barpo etilgan

Telem abbatligining ochilishi bilan yakunlanadi. Bu yerga odil va oqil, madaniyatli, ozod shaxslar to'planadilar.

«Pantagryuelning qahramonona hayoti haqidagi 3-kitob» 1546-yili paydo bo'ldi. U oldingi kitoblardan anchayin farq qiladi, chunki bu paytga kelib qirol Fransisk I ning siyosati o'zgargan edi. Reaksiya g'alaba qozondi. Erkin fikrlovchilar va kalvinistlar ta'qib ostiga olingan edilar. Kitobda Pantagryuel tomonidan zabt etilgan dipsodlar mamlakatidagi tinch, osoyishta hayot ko'rsatilgan, ya'ni unda zamonaning bosqinchilik siyosatiga antitezani ko'rish mumkin. Shundan keyin o'z mulklarida uch yillik daromadni ikki hafta ichida sarf qilib yuborgan Panurgning sarguzashtlari hikoya qilinadi. So'ngra har qanday voqealarga yakun yasaladi va asosiy o'ringa botanika, tibbiyot, huquq haqidagi suhbat va mulohazalar chiqadi.

Bu suhbat va mulohazalarga Panurgning uylanish yoki uylanmaslik haqidagi ikkilanishlari sabab bo'ladi. Bu suhbatlar jarayonida Panurg aqlli gap ayta olmaydigan turli «faylasuf»lar, barcha masalalarni suyak tashlab hal qiluvchi sudya Bridua bilan uchrashadi.

1548-yili 4-kitob yozilib, to'rt yildan keyin esa uning kengaytirilgan varianti paydo bo'ldi.

Romanda Panurgning Xitoyga safari haqida hikoya qilinadi. Yo'lda sayyohlar Prokuratsiya (sudboz – sudlashishni yaxshi ko'ruvchi), Karemprenan (katolik ro'zadorlar), Kolbasa, Papefiglar (papaga fig ko'rsatuvchilar), Papimanlar («papa tarafdorlari»), messer Gaster («osh-qozon») kabi orollarda bo'ladilar. Kitobda diniy fanatizmi qo'llab-quvvatlovchi qirol siyosati tanqid ostiga olinadi.

1564-yili, ya'ni Rablning o'limidan 10 yil keyin 5-kitob nashr etildi. Roman yozuvchi qo'lyozmalari asosida do'stlari tomonidan nashrga tayyorlangan bo'lib, unda Panurg sayohatining nihoyaga yetishi haqida hikoya qilinadi.

Rable o'z romani bilan badiiy realizmni yanada kengaytirdi va chuqurlashtirdi, fransuz tilini rivojlantirishga katta xizmat ko'rsatdi. «Gargantuya va Pantagryuel» fransuz Renessansining eng demokratik asari hisoblanadi. Adibning keyingi davr yozuvchilariga ko'rsatgan ta'siri beqiyosdir – Molyer, Lafonten, Lesaj, Volter, Balzak, A.Frans, R.Rollan uning asarlaridan ilhomlanganlar, ijodiga murojaat qilganlar.

«GARGANTYUA VA PANTAGRYUEL» romanidan parchalar

Do'stlarim, Suqrotni bilasizmi? Suqrot mashhur Yunon donishmandi bo'lgan. Uni silenga o'xshatganlar. Silen deb esa qadim zamonlarda boy kishilar qimmatbaho buyumlarni solib qo'yadigan qutini ataganlar. Qutining usti har xil narsalarning: shoxli quyon, egarlab qo'yilgan o'rdak, uchmoqchi bo'lib qanotini yozayotgan echkilarning rasmi bilan bezatilgan... Ular shunday qiziqarli qilib ishlenganki, qaragan kishi beixtiyor jilmayadi. Lekin uning ichida qimmatbaho narsalar turgani kishining xayoliga kelmasdi. Holbuki, boylar oltin uzuk, marjon, har xil qimmatbaho toshlarni, yalpiz, kardamon (hil – zanjabilgullilar oilasiga mansub o'tsimon o'simlik va uning dorivor sifatida ishlatiladigan urug'i), mushk singari xushbo'y dorivorlarini uning ichida asraganlar.

Suqrotni ana shu silenga o'xshatganlari bejiz emas. U ko'rinishda kulgili, beso'naqay bir chol bo'lgan. Burni kartoshkadek, ko'zlari ho'kiznikiga o'xshab chaqchaygan, bir ahvolda kiyingan, doim piching qilib yurgan, nuqul jilmayib o'tirgan. Xullas, bundoq qarasang, tentakning o'zginasi bo'lgan. Tentakdan nima ham kutib bo'lardi. Lekin birinchi qaraganda shunday ko'rinardi, haqiqatda esa u olamdagi eng donolar donosi bo'lgan. Hazillashib kulib turib, o'sha vaqtda kishilarning yetti uxlab tushiga kirmaydigan qimmatli gaplarni aytgan. Suqrot, bundan tashqari, hamma vaqt quvnoq, hamma vaqt xotirjam, og'ir tabiatli bo'lgan. Odamlar mashaqqat tortib, dengizlarda suzib, jang qilib qo'lga kiritadigan boylikka u befarq qaragan...

Bunday uzundan-uzoq gaplarning nima keragi bor, dersiz. Shuning uchun gapiramanki, do'stlarim, bu kitobda yozilganlar hazil yoki ertakdan boshqa narsa emas ekan, deb o'ylamang. Kiyimiga qarab odamga baho berib bo'lmasligini o'zingiz yaxshi bilasiz. Hazilnamo yozilgani uchun kitobimni kamsitmang. Ertakka o'xshasa o'xshar, lekin anchagina jiddiy gaplari ham bor, uqib oling.

Axlat orasidan ilikli suyak topgan itni ko'rganmisiz? It suyakni qanchalik saqlab, ehtiyot qilayotganiga, qanday tishlab g'ajib, avaylab shimayotganiga qarang. Nega u shuncha mehnat qiladi? Iflos suyakni topib olib, behudaga urinadimi it? Yo'q, behudaga emas, iligini shimiydi u. Ilik juda ham mazali bo'lishini hamma biladi.

Qadrdon do'stlarim, sabr-qanoatda, fahm-farosatda sizlarning shu itga qoyil qolishlaringizni istardim: oldin yaxshilab o'qib ko'ring, ke-

yin, bo'sh vaqtingizda kitobimning mag'zini chaqing.

Xullas, o'qing, do'stlarim! Kitobimni o'qib, maza qilib dam oling. Lekin, jinnivoylar, kitobimni o'qib chiqqandan keyin meni ham unut-mang, hurmat bilan eslab qo'ying.

Birinchi qism

PANTAGRYUELNING OTASI BUYUK GARGANTYUANING AJOYIB BOTIRLIKLARI

I bob

Gargantyuaning tug'ilishi

Devqomat Granguze (fransuzcha «katta bir yutum» ma'nosini be-radi) juda ham xushchaqchaq va o'ta xo'randa odam edi. Omborida tuzlangan va dudlangan go'shtlar, kolbasalar, ikra va sosiskalar tog'-tog' bo'lib uyulib yotardi. Yoshi anchalarga borib qolganda u Gargamel («yutum, qultum» ma'nosini anglatadi) degan xushro'ygina barvasta qizga uylandi. Bir yildan keyin ular o'g'il ko'rib, otini Gargantyua qo'ydilar. Shu Gargantyua keyinchalik Parij Bibimaryam ibodatxona-sining qo'ng'irog'ini uzib oldi, dahshatli jangda qirol Pikrokolni qoyil qilib yengdi.

O'g'il ko'rishi sharafiga Granguze katta ziyofat berdi. O'sha o'lkalarda hech qachon bunchalik katta ziyofat bo'lmagan edi. Shunda 367014 ta so'qimni so'yib, bahorga tuzlab ham qo'yishdi. Bunaqa paytda ichak-chavoq mo'l bo'lmaydimi – mazasi og'izda qoladigan qilib rosa qovurishdi. Bularni darhol yeb tugatish kerak bo'lgani uchun ok-rugdagi hamma yosh-yalanglar taklif qilindi. Ular yeb-ichishni yaxshi ko'radigan, serzavq, kegli o'ynashga ishqiboz yoshlar edilar.

Ziyofat juda katta bo'ldi. Shishalar bo'shayverdi, go'shtlar laqqa-laqqa yutilaverdi, stakanlar, qadahlar betinim urishtirib turildi. Yeb-ichishda bir-biridan qolishishmadi, Granguzening o'zi quvonchidan rosa o'n olti bochka, ikki paqir, olti xumchadagi ovqatni yeb qo'rganini sez-madi. Qorni rosa qappaydi!

Ziyofatdan keyin hamma chakalakzorga jo'nadi, u yerda qo'shnay bilan surnayga jo'r bo'lib ashula aytishdi, raqs tushishdi.

O'yin-kulgi ayni avjiga chaqqanda Granguze o'g'lining chinqirga-nini eshitib qoldi.

– Chanqadim! Chanqadim! Chanqadim! – deb qichqirdi bola.

– Ke gran tyu a? Ovozining o'tkir-ku, o'g'lim! – deb qichqirdi Granguze.

– Kelinglar, chaqaloqqa otasi aytgan birinchi so'z ism bo'la qolsin, unga «Gargantyua» deb ot qo'yamiz, – deyishdi mehmonlar.

Bu ism Granguzega ham juda ma'qul tushdi. Bolani tinchitish uchun unga uzumdan qilingan vino berdi. Keyin cherkovga olib borib, xristian odaticha cho'qintirib ism qo'ydi.

Gargantyua yo'rgakdan chiqqach, unga chiroyli aravacha yasab berishdi. Bu aravachani ho'kizlar tortib yurishar, o'tgan-ketganlar bu bahaybat chaqaloqqa qarab hayron bo'lishardi. Hayron bo'lishganida ham gap bor edi! Gargantyuaning qat-qat baqbaqasi hammaning diqqatini tortardi. Gargantyua juda kam yig'lar, lekin og'zidan ovqat arimasdi.

Ko'p o'tmay Gargantyua ga chiroyli kiyim-bosh tikishdi. Balki qancha mato ketganini bilgingiz kelayotgandir? Anig'ini aytishim mumkin, buni qadimiy kitoblarda yozib qoldirishgan.

Ko'ylagiga 900 gaz eng yaxshi fransuz gazlamasi, qo'ltilqlarining ostiga 200 gaz xilma-xil laxtak sarflandi. Kurtkasiga 813 gaz oq selon, ish-toniga 1105 gaz oq movut ketdi. Ishtonining pochalarini yo'l-yo'l qilib tikishdi, bu esa bolaning bo'y-bastiga, chiroyli oyoqlariga juda yarashib tushdi.

Gargantyuaning boshmog'iga 406 gaz zangori baxmal sarflandi. Tag charmiga mingta ho'kizning terisi zo'rg'a yetdi. O'sha paytdagi modaga ko'ra boshmoqning uchlarini ingichka qilib tikishdi. Kamzuliga 1800 gaz zangori baxmal ketdi, bu baxmalning gardiga zarrin yaproqlar tikilgandi. Belbog'ini 300 yarim gaz shoyidan qilishdi.

Fil terisidan hamyon, baxmaldan shlyapa tiktirishdi. Shlyapaga suv qushlarining patidan qilingan jig'a qadaldi.

Gargantyua ga qo'lqop tiktirish uchun o'n olti jinning terisini shilishga to'g'ri keldi. Bu teridan qo'lqopni ham ajoyib qilib tikishdi.

Ko'rib turibsizki, Gargantyuaning kiyimlari ikki xil rangda: oq va zangori edi. Bu bilan Granguze o'g'lining tug'ilishi samoviy quvonch ekanini ifodalamoqchi bo'lgandi. Oq rang quvonchni, baxtni, xursandchilikni ifodalaydi, zangori rang esa samoviylikni. Bu satrlarni o'qib turib: «Bu chol nimalar deb valdirayapti o'zi», deb mendan kularsiz ham. Nega endi oq va zangori ranglar samoviy zavq-shavqni ifodalarkan dersiz. Kulsangiz kulavering. Men sizlarga to'g'ri gapni aytyapman.

Qadimgi xalqlarda oq rang xursandchilikni, qora rang esa g'am-g'ussa ifodasi bo'lganini bilasizmi? Qadimgi yunonlar o'zlarining baxtiyor kunlarini oq tosh bilan, g'ussali kunlarini esa qora tosh bilan belgilaganlar. Rim sarkardalari g'alaba qozonganlarida uyga oq ot qo'shilgan aravalarda qaytganlar. Oq rang quvonchni ifodalashi shundan ham aniqku! Zangori rang qanaqaligini osmonga qarab bilasiz. Ko'rdingizmi, demak, zangori rang samoviy rang: oq bilan zangori ranglar qo'shib, samoviy xursandchilikni ifodalaydi.

Gargantyua uch yoshidan besh yoshiga qadar hamma bolalar singari tarbiyalanib o'sdi. Boshqalarga o'xshab – yedi, ichdi, uxladi; uxladi, yedi, ichdi; uxladi, ichdi, yedi.

Yana nimalar qilganini bilgingiz keladimi? Sizning ijozatingiz bilan hozir aytib beraman.

Har kun qumga ag'anadi.

Burnini loy qildi.

Esnadi, yotdi.

Hamma yerga burnini suqib ko'rdi.

Yog'och boshmog'ini g'ajib, tishini qayradi.

Sho'rvaga qo'lini yuvdi.

Stakan bilan boshini qashidi.

Ikki stul orasida o'tirdi.

Sovun ko'pigidan pufak qilib uchirdi.

Tegganga tegib, tegmaganga kesak otdi.

Xullas, huzur-halovatda yashadi.

Yana nimalar qildi, deysizmi?

Yalqovlanib yotdi.

O'z qo'ltig'ini qitiqladi.

G'alvir bilan suv shopirdi.

Uchib o'tayotgan turnalarni tutdi.

To'qlikka sho'xlik qildi.

Go'sht o'rniga bolta solib sho'rva qaynatdi.

Hamma narsaga parvoyi palak edi! Shunaqa!

Chavandozlikni o'rgansin deb unga katta yog'och ot sovg'a qilishdi. Gargantyua uni minib yugurtirdi, lo'killatdi. Uni tuyaga, eshakka o'xshab yurishga majbur qildi. Vaqti-vaqti bilan otining tusini ham

o'zgartirib turdi. Otni goh to'riq, goh jiyron, goh qashqa, goh chavkar, goh saman rangiga bo'yab ming xil ko'yg'a soldi.

Hatto to'nka unga ov oti bo'ldi, bo'sh bochkani esa u yoq-bu yoqqa minadigan ot qilib oldi. Bulardan tashqari, uning o'n ikkita har xil oti, yettita pochta oti ham bor edi, kechasi bularning hammasini karavoti yoniga keltirib qo'yardi.

Bir kuni Penansak («to'rvadagi non», ya'ni juda xasis va nihoyatda kambag'al odam) janoblari a'yonlari bilan Gargantyualarnikiga mehmon bo'lib keldi. Xuddi shu kuni gersog de Frantepa («tekin taom», ya'ni tekin tomoq) bilan graf de Muyevean ham kelib qoldi. Rostini ayt-sam, o'sha kuni hamma yoqqa odam tiqilib ketdi. Hatto otxonaga otlar sig'madi. Penansak janoblarining a'yonlari otlarini joylashtirmay rosa xunob bo'ldilar.

– Hovlilaringizda boshqa otxona yo'qmidi? – deb ular Gargantyuadan so'rganlarida, Gargantyu:

– Bor. Yuringlar, ko'rsataman, – deb qoldi.

Gargantyu mehmonlarni zinapoyadan chiqarib, zal orqali bosh galereyaga, minoraga olib bordi.

– Bu bola bizlarni laqillatmoqchi shekilli, bolaxonada otxona bo'larmidi, – dedi otboqar zinadan chiqarilib.

– Balki narigi yoqdan pastga tusharmiz, – dedi bosh xizmatkor. – Yaxshisi, o'zidan so'raylik-chi.

– Yaxshi bola, bizni qayoqqa olib boryapsiz? – deb Gargantyuadan so'radi u.

– Otxonaga, – deb javob qaytardi Gargantyu. – Otlarimning oldiga. Biz yetib qoldik, faqat mana bu zinapoyadan chiqish qoldi.

Shunday deb, u mehmonlarni yog'och «otlari» turgan xonaga boshlab kirdi.

– Mana, otxona, – dedi Gargantyu. – Bu mening ispan zotli ayg'irim, bunisi venger zotidan, bunisi yo'rg'am.

Gargantyu katta bir to'nkani mehmonlarga tomon surib:

– Mana bu ovga minadigan otim, buni sizlarga sovg'a qilaman. Frankfurtdan olgandim. Judayam yaxshi ot, maza qilaszlar, – dedi.

– Avliyo Ioan bilan qasam ichaman, boplab ahmoq qildi bu bizlarni, – dedi bosh xizmatkor qotib-qotib kulib.

– Ahmoq bir chaqirim naridan ham bilinadi-da, – dedi Gargantyu.

– Tavba, – dedi bosh xizmatkor, – tili ham zahar ekan. Xudo xayrin-

gizni bersin, mahmadona janoblari, gapga ham juda chechan ekansiz.
Shundan keyin ular mehmonlar ovqatlanayotgan zalga tushdilar.
U yerda hozir bo'lib o'tgan voqeani aytib, hammani rosa kuldirishdi.
Mehmonlar shunday kulishdiki, yorilib ketishlariga sal qoldi.

Ikkinchi qism

GARGANTYUANING O'G'LI PANTAGRYUELNING AJOYIB- G'AROYIB HAYOTI

I bob

Buyuk Pantagryuelning bolaligi

Endi men sizlarga Gargantyuanning o'g'li – ajoyib Pantagryuel to'g'risida hikoya qilib bermoqchiman. Gargantyuanning xotini devqomat Badebek o'g'il tug'di-yu, o'zi vafot etdi. Sho'rlik xafa bo'lishini ham, xursand bo'lishini ham bilmasdi.

– Nima qilay? – derdi Gargantyu kuyinib. – Yig'laymi? Ha, har qancha yig'lasam ham g'ussam ado bo'lmaydi; mehribon xotinimdan judo bo'lib qoldim. Evoh, Badebek, jonginam, azizim, jajjiginam (jajjiginaning bo'yi ikki sarjindan ham ortiqroq edi), g'amxo'rginam, mehribonim, sensiz endi nima qilaman? Oh, bechora o'g'ilginam Pantagryuel, ona-joningdan ayrilib qolding, o'g'ilginam!

Gargantyu ho'kizdek bo'kirib yig'layverdi. To'satdan, Pantagryuel esiga tushdi shekilli, zavqlanib ketib, kulib yubordi:

– Oh, o'g'ilginam, – dedi u buzoq ma'ragandek ovozda. – Yoqimtoyginam, qo'zichog'im! Chiroyligina, do'mboqqina, quvnoqqina o'g'il bergani uchun xudoga ming qatla shukur! Ha-ha-ha! G'am-g'ussalar daf bo'la qolsin! Ichamiz! Eng yaxshi vinodan olib kelinglar! Stakanlarni yuvib, dasturxon yozinglar, itlarni haydab yuboringlar, kaminlarni yoqinglar! Gadoylarga xayr-ehson qilinglar! Plashimni yechib, kurtkada yayrab bir ovqatlanay! Qani, tezroq vino olib kelinglar!

Pantagryuel esa beshigida menga qachon sut berarkinlar, deb mo'ltillab yotardi. U har kuni ertalab 4600 sigirdan sut emardi. Pantagryuel onasi yo'qligi uchun sigirlarni to'ppa-to'g'ri emaverardi. Bir kuni sigirlarni uning oldiga olib keladigan xizmatkor ayollar kechikib qolganda Pantagryuel yo'rgakdan chiqib, bir sigirga yopishib, yelinini jahil bilan ema boshladi. Sigir qo'rqib ketib, mo'rab yubordi. Shovqinga

odamlar yugurib kelib, uning qo'lidan sigirni zo'rg'a qutqarib olishdi.

Shu voqeadan keyin Gargantyua o'g'lini beshikka arqon bilan bog'lab qo'yishni buyurdi. Kunlardan bir kun Gargantyuaning ayig'i zanjirini uzib, bolaning beshigi oldiga kelib, uning yuz-qo'llarini yalay boshladi. Ayiq behudaga yalamayotgandi, ertalab enagalar Pantagryuelga bo'tqa berib, uning og'zini artishni unutgan edilar.

Pantagryuel rosa qo'rqqandir deb o'ylarsiz? Hech-da! U jahli chiqib, bir kuchangan edi, bog'langan arqon shart-shart uzilib ketdi. Pantagryuel ayiqni ushlab, xuddi jo'janing bo'ynini uzgandek, burdalab, eti sovumasdanoq yeb qo'ydi.

Buni ko'rib, o'g'lim bunday zo'ravonlik qilaversa, o'zini bir balo qilib qo'ymasmikin, deb Gargantyuaani vahm bosdi. Shundan keyin Pantagryuelni beshigiga to'rtta zanjir bilan yo'rgaklab qo'yishdi. Shu zanjirlardan bittasi La-Roshelidagi gavanda, ikki minora orasida hali ham turibdi. Ikkinchi zanjir Lionda, uchinchisi Anjeroda. To'rtinchisini esa shaytonlar o'g'irlab ketgan ekan. Mish-mishlarga qaraganda, shaytonlar iblisning qorni og'riganda, bizlarni tinchitmaydi deb, uni bog'lab qo'yish uchun shu zanjirni olib ketgan ekan. Xullas, Pantagryuelni zanjir bilan bog'lab qo'yganlaridan keyin u noiloj tinch yotdi.

Gargantyua bir bayramda katta ziyofat bergandi, enagalar ziyofat bilan ovora bo'lib, Pantagryuelni eslaridan chiqarib qo'yдилar. Pantagryuel nima qildi deysizmi? Hozir aytaman, birodarlar, hozir aytaman. U dastavval zanjirlarni uzmoqchi bo'ldi. Lekin kuchi yetmadi: zanjirlar juda baquvvat edi. Tipirchilab beshigining oyoq tomonini sindirdi, holbuki beshik bir yarim arshin qalinlikdagi taxtadan qilingan edi. Keyin oyog'ini chiqarib u qildi, bu qildi, nihoyat urinib, beshik bilan birga turdi. Siz ko'rganingizda, katta kema to'ntarilib, oyoq chiqarib yurib ketyapti deb o'ylaringiz. Pantagryuel shu tarzda mehmonlarning oldiga kirib bordi. Hammalari rosa qotib-qotib kulishdi. Pantagryuel esa parvo qilmay, dasturxonga engashib, qo'li bog'liq bo'lgani uchun ovqatni og'zi bilan olib yeyaverdi.

Gargantyua o'g'lini ko'rgach, chidab turolmay, zanjirni ochib qo'yishni buyurdi. Zanjirlarni yechgan zahotiyoq Pantagryuel joniga tekkan beshigini 1500 bo'lakka bo'lib tashladi. Keyin stolga bimalol o'tirib olib, ovqatni paqqos tushira ketdi.

(Nurbek tarjimai)

SERVANTES (1547-1616)

Barcha zamonlar va barcha xalqlar adabiyotining eng ulug' asari deya e'tirof etilgan «Don Kixot» romanining muallifi Migel de Servantes Saavedra (1547-1616) Ispaniyaning Alkala de Enares shahrida tabib oilasida tug'ilgan. Universitetni tamomlagach, papaning Ispaniyadagi elchisi kardinal Akvaviva xizmatiga kiradi. Kardinalning o'limidan keyin Italiyadagi ispan armiyasi safiga qo'shiladi va 1571-yili Lepanto jangida ishtirok etib, qahramonlik namunalari ko'rsatadi, chap qo'lidan yaralanadi. 1574-yili Ispaniyaga qaytayotib Jazoir korsar (qaroqchi)lari qo'lga tushib qolib, 5 yil asirlikda bo'ladi. Vataniga qaytgach, teatr uchun pyesalar, badavlat odamlarga bag'ishlab she'rlar yoza boshladi. 1597, 1603-yillarda qamoqda, hayotining oxirgi 15 yili moddiy qiyinchiliklarda o'tdi.

1605-yili «Ayyor idalgo Lamanchlik Don Kixot» dohiyona romanining birinchi qismi chop etilgan bo'lsa, 1616-yili romanning ikkinchi qismi yozib tugatildi. Adibning «Ibratli novellalar» (1613) nomli hajviy hikoyalari, podachilar hayotidan yozilgan «Galateya» romani va «Persiles ham Sigizmunda» kabi asarlari ham dunyo o'quvchilarining diqqat markazida turadi.

Mana, to'rt yuz yildirki, har bir zamon va har qaysi makonda «Lamanchlik Don Kixot» xilma-xil tushuntiriladi, har bir xalq, har bir kitobxon uni o'z dunyoqarashi va saviyasiga qarab baholaydi, talqin etadi. Roman haqida minglab ilmiy kitoblar yozilgan, yuzlab taqlidiy asarlar yaratilgan, uning asosida ko'pdan-ko'p baletlar, operalar, drama va kinofilmlar, musiqiy asarlar, haykal va rang-tasvir asarlari yaratilgan.

«DON KIXOT» romanidan boblar

Bu bobda shamol tegirmoni bilan qilingan, alholgacha ko'z ko'rmagan, quloq eshitmagan dahshatli jangda dovyurak Don Kixot qozongan sharaflı g'alaba hamda esga olsang joning rohat topadigan bo'lak voqealar bayon qilinur.

Shu yerga kelib, dala o'rtasida turgan o'ttiz yo qirq chog'liq shamol tegirmonini ko'rib qoldilar. Don Kixot ko'rgan hamono o'z yaroqbar-

doriga dediki:

– Marhamatli taqdir ishimizni biz xohlagandan ham ziyodroq o'ngidan keltirmoqda. Hu, anovi tomonga qara, do'stim Sancho Pansa, o'ttiz yo undan ziyod qora devlar turibdi, ko'ryapsanmi? Shu daqiqalar bilan chunon jang boshlayki, bittasini ham qo'ymay gard-gard qilay. Bu o'lja-yu g'animatlar davlatimizning boshi bo'lgay, sababki, bundoq jang haq-adolatga mos, parvardigorga ham yoqmay qolmas, illo u qora ko'ngullar yer yuzidan supurilgaylar.

Sancho Pansa:

– Qanaqa devlar? – deb so'radi.

– Hu, anavi, ro'parangda turganlar. Qo'llarini kattaligini qara-ya, bay-bay-bay, ko'ryapsanmi? Ba'zilarining uzunligi ikki chaqirim keladi, – deb Don Kixot javob qaytardi.

– Imonlari komil bo'lgaykim, marhamatli afandim, u ko'ringanlar aslo dev bo'lmay, shamol tegirmonlari erurlarkim, janoblariga qo'l bo'lib ko'ringanlari ham tegirmonning qanotlari bo'lib, shamol bilan tegirmon toshini aylantirurlar.

Don Kixot buning javobiga dediki:

– E-e, sarguzasht ishlariga chandon g'o'r ekansan-ku. Buni bir bilib qo'ygilki: u ko'ringanlar – devlar, mabodo yuraging tob keltirmayotgan bo'lsa, chiq bir chetga, boshla duoyi ibodatga, men ular bilan andoq urushayki, bag'irlarini qon, o'zlarini yer bilan yakson qilay.

Don Kixot bu so'zlarni aytib, arg'umog'i Rosinantning jilovini siltadi, illo, hech shubha yo'qkim, siz hujum boshlagan devlar emas, shamol tegirmonlari erurlar, deb bezillagan Sanchoga ham aslo e'tibor etnadi. Qarshisidagilarning devlar ekaniga qattiq ishongani sababidan, yaroqbardorining ohi-zori ham qulog'iga kirmadi, peshonasi oldidagilarning ham tegirmon ekanini ko'rmadi. Yelday yelib, sherday bo'kirib bordi.

– Hoy, qo'rroq va olchoq maxluqlar, qochmangizlar. Zero barchangizga hujum aylagan botir yolg'iz erurman.

Shu asnoda shamol turdi, tegirmon qanotlari ham aylanib turdi. Don Kixot buni ko'rdi, so'zini davom qildi:

– Mabodo qo'llaringiz ulkan Briateynikidan ham ko'proq bo'lib, hammasini birdan ko'targaningizda ham, qasamyod qilamanki, sizga omonlik bo'lmaydi!

Don Kixot bu so'zlarni aytib, boshimga mushkil tushgan damda qulingni qo'llagaysan deb, jonini Dulsineya oyimga omonat etib, yuziga

qalqon tutib, nayzasini to'g'ri qilib, arg'umog'ini choptirib, bir tegirmonga hujum ochdi, nayzasini uning qanotiga sanchdi. Shu asnoda qat-tiq shamol yeldi, tegirmon qanotini burdi, nayzani ming pora qildi, otni ham otlig'ni ham ildi, bechorai nochorlarni sharmandai sharmisor aylab, uzoqqa otib urdi. Sancho eshagini jonining boricha choptirib, xo'jayini madadiga yugurib kelib ko'rsaki, xo'jayini oti bilan yerga andoq yiqilibdiki, qimirlashga ham majoli qolmabdir.

Bu holni ko'rib Sancho aytdiki:

– E, parvardigori olam! Men siz marhamatli afandimga aytmabdimki, o'zingizga hazir bo'lgaysiz, illo bular – shamol tegirmonlari erurlar deb?

Don Kixotning o'z yaroqbardoriga so'z aytgani:

– E, do'stim Sancho, jim bo'lgil! Shuni bir bilgilki, jang degan narsa taqdir g'azabiga serduchor erur. Ayniqsa, kaminaning kutubxonasini o'g'irlagan o'sha donishmand Freston, azbaroyi meni shon-sharafdan mahrum aylamoq uchun, devlarni tegirmonga aylantirib qo'ydi. Faromush aylamagilki, mening bu o'yim haqiqat erur, illo uning menga keki ko'p ulug'dir. Va lekin ertami-kech, ammo uning yovuz sehr-u jodusi nayzam zo'riga tob keltirolmay kunpayakun bo'lgay.

– Hamma narsa xudoyi taoloning qo'lida, – deb Sancho javob qaytardi.

So'ngra u Don Kixotning o'rnidan turishiga va arg'umog'iga minishiga yordam berdi: arg'umoqning oldingi ikki oyog'i chiqib ketishiga sal qolibdi. Ular bu hangoma haqida suhbat aylab, Pietro Lapizo yo'liga ravona bo'ldilar, sababki, Don Kixotning taxminicha, u yerda turli-tuman hangomalar yuz berur, illo u yer ko'p serqatnov joy erur. Don Kixot nayzasidan judo bo'lgani uchun qon bo'ldi va dardini Sancho Pansaga aytib shunday dedi:

– Esimda bor, men Diego Peres de Vargas degan bir ispan botirni kitobda o'qib erdim, jang asnosida nayzasi sinib qolgan ekan, dub daraxtidan kattakon bir shoxnimi yoinki bahuzur o'zagidan bir bo'lakni sindirib olib, mazkur tayoq bilan o'sha kuni chunonam g'alaba qozonibdir va mag'riblaridan chunon ham qiribdirki, u botirning nomi Tayoq (bo'lib) ketibdir, shu kundan tortib o'zi ham, butkul avlod-ajdodlari ham Vargas Tayoq deb nom olibdir.

Men bu narsani senga shuning uchun naql etadirmanki, men ham yo'lda birinchi uchragan dub daraxtidan o'zimga bir shox sindirib olgaymanki, u shox Vargasnikidan aslo farq qilmagay. Andin so'ng maz-

kur shoxni qo'limga olib, shunday g'alaba qilgaymanki, oxiri mislsiz bo'lib chiqqusi bu hangomalarning ishtirokchisi va guvohi bo'lish sharafiga noil bo'lganing uchun sen ham taqdiridan qayta-qayta minnatdor bo'lgaysan.

Sancho uning so'ziga shunday javob qaytardi:

– Har ish xudoyi-taoloning qo'lida, siz marhamatli afandimning ayganlariga batamom ishonaman. Faqat egarga to'g'riroq o'tirib olsalar, sababki: bir yoqqa qiyshayib ketgandek ko'rinmoqdalar, kaminai kamtarinning zehni, boya yiqilganlarida andak lat yegan ko'rinadilar.

Don Kixot aytdiki:

– To'g'ri, bu gaping rost erur, illo bir yerim og'riyotgani haqida shikoyat aytmagan bo'lsam, bu shu sababdanki, jahongashta bo'lib yurgan botir, magar ichak-chavog'i ontarilib tushsa ham, zorlanmagay.

– Ha, magar ahvol shunday ekan, boz qaytarish hojat emas, – deb Sancho javob berdi. – Ammo-lekin tanho xudoyi-taologa ayondirki, siz marhamatli afandim, falon joyim og'riyapti, deb zorlansangiz, men ko'pdan ko'p xursand bo'lurdim. Menga kelganda esa, mayli, zorlanish qoidasi jahongashta bo'lib yurgan botirning yaroqbardoriga ham taalluqli bo'lsin, lekin men, biron yerim sal og'ridi deguncha, faryod ko'tarib yuborgayman.

Don Kixot o'z yaroqbardorining bu soddaligiga kulolmay qolmadi va sababli bo'lsayam, sababsiz bo'lsayam, xullas, xohlagan chog'da faryod ura olishi mumkinligini aytib, alholgacha jangnomalarda bunga zid keladigan hech qanday bo'lsayam, qayerda bo'lsayam, bir yo'l-yo'riqqa ko'zi tushmaganini bildirdi. Sancho, ovqat-movqat yeb olsakmikin, deb erdi, Don Kixot hali-veri qorni ochmaganini bayon qilib, Sancho xohlagan paytda ovqatlana olishi mumkinligini bildirdi. U xo'jayinidan ijozat olib, eshagiga durustroq minib, xurjunidan olgan ovqatni yeb, Don Kixot orqasidan sekin-sekin ergashib bordi. Qorniga lazzatli ovqatlarni sira tinmasdan tiqar ediki, Malaganing har qanday mechkay mayxonachisi ham unga hasad qilolmay qolmas edi. Yurib ketayotgan eshak ustida larzanglayverib, kichkina qultumlab vino ichaverib, Don Kixot va'da qilgan narsalarni ham o'ylash xotiridan chiqdi va hangoma izidan jahongashtalik qilib yurish, mabodo bu hangomalar g'oyat xatarli bo'lsalar ham, zahmat bo'lmay lazzat bo'lib ko'rindi.

Nihoyat, kech kirganda yo'lchilarimiz bir daraxtning ostiga kelib qo'ndilar. Shu yerda Don Kixot zo'rg'a nayzaga yaraydigan bir quruq shoxni sindirib olib, sinib ketgan nayzasidan qolgan temir uchni unga

o'ratib qo'ydi. Shu kecha mijja qoqmadi, romanlarda o'qigani botirlardan farq qilmaslik uchun o'z Dulsineya oyimi haqida o'yladi, romanlardagi botirlar qanchadan-qancha kechalarni o'rmonlarda, dashti biyobonlarda o'z oyimlarining fikri zikri bilan o'tkazganlar! Sancho esa kechani tamom bo'lakcha o'tkazdi: qorni o'lguday to'q bo'lgani sababli, to subhi sahargacha o'likday uxladi, agar Don Kixot uyg'otib qo'ymagan bo'lsa, u na yuziga nayza yanglig' sanchilayotgan oftob nuridan va na yangi kunni shod-xurramlik bilan tabriklab sayrayotgan haddi-hisobsiz qushlar nag'masidan uyg'onmagan bo'lur edi. Sancho o'rnidan turar-turmas darhol qornini ushlab ko'rdi va kecha kechqurungidan ancha puchmayib qolganini sezib, ko'p qayg'urdi, sababki uni yana to'ldirish hali-veri nasib bo'lmaydigandek edi. Don Kixot nonush-ta qilishni istamadi, illo, yuqorida zikr qilib o'tganimizdek, uning ovqati faqat lazmatli xayollargina bo'lib qolgan edi. Keyin tag'in yo'lga tushib, Puerto Lapizega ravona bo'ldilar va kunduz soat uchlarda mazkur g'orga yaqinlashib qoldilar. Don Kixot uni ko'rgani hamono dediki:

– O, birodar Sancho Pansa, bu yerda ro'y beradigan hangomalar-dan sira tap tortmay, bahuzur aralasholgaymiz, ammo lekin shunga faromush qilmag'aysanki, dunyodagi eng katta xatarga duchor bo'lsam ham, meni qutqazaman deb nayzaga yugurmaysan, ko'rsangki, menga hamla qilgan dushman – qora xalq, yalangoyoq erur, ana shundagina yordam bera olursan. Bordi-yu ular botirlar bo'lsa, botirlar qonuniga ko'ra menga yordam berishing ravo emas va zinhor shunday qilmagay-san, illo botirlik martabasiga ko'tarilganing yo'qturur.

Uning bu so'ziga Sancho shunday javob qaytardi:

– Xotirlari jam bo'lgayki, sin'or, bu borada janoblari bilan bahslash-magayman, ayniqsa tabiatimdagi mo'minlik bunga mos kelmagay, o'zim ham biron bilan yoqalashib, musht otib yurishni xush ko'rmayman. Le-kin vijdonan aytishim kerakki: magar kunim o'z jonimni qutqarishga qolaturgan bo'lsa, u taqdirda hech qanday botirlik qonuni yuz-xotir qil-magayman, sababki Olloh qonuni ham, inson qonuni ham sitamkorlar-dan saqlanishga ijozat berur.

– Men ham shuni aytayapman-da, sening shu narsa xotiringda bo'li-sinki, magar meni botirlardan qutqazmoqni orzu aylagudek bo'lsang, zinhor jo'shqinligingni jilovlagaysan, – deb Don Kixot javob berdi.

– Shunday qilishga va'da beraman. Yakshanba kuni qanchalik aziz bo'lsa, bu vaziyatlarni ham shunchalik aziz va muqaddas bilgayman, – dedi.

Ular shu tariqa gaplashib ketayotganlarida Benedikt avliyo mazhabiga mansub ikki nafar monaxga duch keldilar, ular minib kelayotgan xachirlar chunonam zo'r edilarki, ko'rgan kishi bahuzur tuya der edi. Monaxlarning ko'zlarida ko'zoynak, qo'llarida – shamsiya bor erdi; ular orqasidan to'rt yo besh chog'li otliq hamda piyoda kelayotgan ikki nafar haydovchi o'rab olgan bir soyavon arava ham kelmoqda. Keyin ma'lum bo'ldiki, bu soyavon aravada Seviliyaga, erining oldiga ketayotgan bis-kalik oyim bor ekan. Uning eri g'oyat mo'tabar bir ish bilan Amerikaga suzib ketishi kerak ekan. Monaxlar garchand oyim bilan bir yo'lda ketayotgan bo'lsalar ham, lekin ularning sayri-sayohati tamom bo'lar ekan. Don Kixot ularni ko'rar-ko'rmas, darhol o'z yaroqbardoriga aytdiki:

– Yo men adashayapman, yo bizga shunday g'aroyib hangoma (ro'y) berayaptiki, bundog'ini hali odamzod ko'rmagan. Sababi, huv anovi ko'ringan qora kiyimlilar hech shak-shubha yo'qki – bir shoh qizini o'g'irlab, aravada opqochib kelayotgan jodugarlar. Belimni mahkam bog'lab, bu yovuz ishga barham bergayman.

Uning so'ziga Sancho shunday deb javob qaytardi:

– Obbo, bu shamol tegirmonidan ham beshbattar bo'lur. Ajabo, ko'rmayaptilarki, e sin'or, u kelayotganlar Benedikt mazhabining monaxlari erurlar, soyavon aravada esa, ehtimol, sayohatchilar kelayotgandirlar? Mening so'zimga kirsinlar va qilayotgan ishlarini yaxshigina o'ylab ko'rsinlar, yo'qsa, tag'in janoblarini jin chalib ketgay.

– E, Sancho Pansa, men senga bir qur aytmabmidimki, sen hangoma ishlarida ko'p g'o'r erursan, deb. Men bor-yo'qni ravshan ko'rib turibman, sen bunga shu dam ko'zing bilan ishongaysan, – deb Don Kixot javob berdi.

U bu so'zlarni aytib tezlab ketdi va monaxlar o'tadigan yo'lning qoq o'rtasiga kelib, armug'og'ini to'xtatdi, keyin monaxlar uning cho'tlovicha ovozini eshitadigan bir masofaga kelganida baqirib shunday dedi:

– Hoy, do'zaxning palid avlodlari, zudlik bilan olib ketayotganingiz muhtaram shoh qizini darhol bo'shatingiz, yo'qsa o'z qilmishingizga yarasha ajal qo'shini yuborgayman, tayyor turingiz.

Monaxlar xachirlarini jilovlab to'xtadilar. Don Kixotni ko'rib, ko'p hayron bo'lib, uning g'alati so'ziga shunday javob qaytardilar:

– O, sin'or botir, biz aslo do'zaxning palid avlodlari emasdirmiz, Benedikt avliyo mazhabining monaxlari erurmiz, biz o'z korixayrimiz bilan ketayotirmiz, illo bu soyavon aravada o'g'irlangan shoh qizi

bormi-yo'qligidan zinhor voqif ermasmiz.

– Shirin so'zlar bilan meni jodu qilolmassiz: bilaman, men siz qabih yolg'onchilarni, – deb Don Kixot javob aytdi.

Andin so'ng, ularning javoblarini ham kutmasdan, arg'umog'i Rosinantni tepkiladi ham nayzasini to'g'rilab, birinchi monaxga chandon g'azab bilan hamla ayladiki, u o'zini yerga otib urmasa, Don Kixot uni egardan uloqtirgan, qattiq yarador qilgan bo'lur, yo esa o'ldirib qo'yur edi. Ikkinchi monax hamrohining boshiga tushgan kulfatni ko'rib, bechora xachirini tepkiladi va shamoldan ham o'zib chopqilladi.

Sancho, monaxning yerda sulayib yotganini ko'rib, eshagidan osongina irg'ib tushdi ham yugurib borib monaxning kiyimlarini yechishga kirishdi. Monaxlarni uzatib kelayotgan ikki nafar xizmatkor shu asnoda yetib keldi va nima sababdan ularning kiyimlarini yechursizlar deb, Sanchodan so'radi. Sancho ularga aytdiki, qonun bilan, o'lja meniki bo'lur, sababki ularni og'am Don Kixot jangda yengib oldi, deb. Hazilni ham bilmaydigan xizmatkorlar ko'rdilarki, Don Kixot ulardan uzoqlashdi va borib soyavon aravadagi sayohatchi oyim bilan suhbatga kirishdi, ular paytni g'animat bilib, Sanchoga tashlandilar, yerga yiqib, soqollarini tutam-tutam yula boshladilar va chunon ham do'pposladilarki, uning dami ichiga tushib, nest bo'ldi. Esxonasi chiqib, kapalagi uchib ketgan monax bu orada apil-tapil xachirga mindi-yu, murdadek oqarib, hayt deb, dalaga qarab qochdi, uning hamrohi, bu hangomaning oqibati ne bo'lgay deb, hayron va sargardon bo'lib, uzoqda kutib turgan edi. Andin so'ng, hodisaning oqibatini ham kutmasdan, yo'llariga ravona bo'ldilar va misoli orqalaridan shayton quvib kelayotgandek, shoshapisha cho'qinib bordilar.

Yuqorida zikr qilib o'tgan edikki, Don Kixot aravadagi oyim bilan suhbatga kirishibdilar deb:

– O, mening sin'oram! Nozaninim, endi o'zlarini o'z istaklaricha erkin tuta bilurlar, sababki, nozaninimni o'g'irlagan qabihlar kamina-ning bilak kuchlari bilan to's-to'ponga aylandilar! O'z homiylarining kimligini bilmay, yuraklari qon bo'lmasligi uchun, maxfiy qilmag'ayki, mening ismi sharifim lamanchlik Don Kixot erur. Kamina jahongashtalik qilib yuruvchi botirdirman va toboslik go'zal Donya Dulsineyaning asiridirman. Shu on janoblariga ko'rsatgan xizmatim mukofoti uchun esa, o'jizona iltimosim shulki: Tobosoga borgaylar va mening ismimdan oyimning huzuriga tiz cho'kib, sizga ozodlik baxsh etganimni ma'lum aylagaylar.

Aravani yengib borayotgan biskaylik otboqarlardan biri Don Kixotning soʻzini eshitib qoldi va aravani oʻtkazmay darhol hammalarini orqaga qaytarib, Tobosoga joʻnamoqchi boʻlganini koʻrib, uning yoniga kelib, nayzasini ushlab olib, ispan tilini rasvo qilib, biskay tilini tagʻin ham beshbattar buzib, shunday dedi:

– Hoy, yoʻlingdan qolma, botir, yoʻlingdan qolma! Oʻn sakkiz ming olamni yaratgan olloh-taoloning nomi bilan qasamyod qilamanki, aravamizni qoʻyvor, yoʻqsa kallangni taningdan judo qilmasam, biskaylik boʻlmagayman.

Don Kixot uning soʻziga obdon tushundi va oʻzini baland tutib javob berdi:

– Botir emasmisan? Ont boʻlsin xudogaki, sen xuddi xristian singari yolgʻon aytyapsan! Nayzani tashla-yu, qilichni ol, koʻrsan suving mushukda qanday suzib qolgay! Men Biskay bolasi, botiri, dengizning ham botiri, jang chalgʻur! Magar yoʻq desang, imoningni yutgan boʻlasan! Agraxes aytgandek, hozir koʻrsataman sizlarga, – dedi Don Kixot.

Andin soʻng, nayzasini yerga urib, qilichini chiqarib, qalqonini toʻsib, oʻldirmoqqa qattiq qaror aylab, biskaylikka hujum boshladi. Bu niyatni payqab qolgan biskaylik bir qur qochmoqchi ham boʻldi, sababki, xachir yollangan boʻlgani uchun, unga ishonolmasdi, ammo-lekin qocholmadi-yu, faqat qilichinigina yalangʻochlab oldi. Uning baxtini qarangki, soyavon arava qoq tumshuqda ekan: hash-pash deguncha aravadan bir yostiqni sugʻurib, qalqon qilib olishi ham hech gap emas. Ana shunday qilib, bu hariflarimiz bir-biriga tezlanib turdilar. Hozirunlar ularni yarash tiramiz deb nechogʻlik jon kuydirlsalar ham, sariq chaqalik naf chiqmadi: biskaylik oʻzining buzuq tili bilan baqirib, agar endi mening yakkama-yakka olishishimizga xalaqit berur ersangiz, voqif boʻlgaysizki, u taqdirda oʻz bekamni ham, xalaqit berganlarni ham ado qilgʻayman, dedi. Arava ichida oʻtirgan oyim bu mojaroga taajjublanib, yuragi chiqib ketdi va aravani bir chetga jildirtirib, dahshatli jangni uzoq tomosha qildi. Shu asnoda biskaylik kishi Don Kixotning yelkasiga, qalqoni ustidan andoq urdiki, magar qalqon toʻsib qolmagan boʻlsa, u bizning botirimizni ikki palla aylagan boʻlur erdi. Qattiq zarba tovushi bilan gangib qolgan Don Kixot ovozini boricha baqirib dediki:

– Dulsineya, qalbim malikasi va goʻzallarning guli-gʻunchasi! Dahshatli jangga kirishayotgan oʻz botiringizga madad aylagaysizki, u sizning muhiblaringizga yarasha zarba berish baxtiga muyassar boʻlsin!

Bu soʻzlarni aytmoq, qilichni qoʻlga olmoq, yuzga qalqon tutmoq va biskaylikka hamla qilmoq Don Kixot uchun koʻz ochib-yumgunchalik ish edi: u hamma narsaning bahridan oʻtdi va harifini bir urish bilan sarishta qilmoqqa jazm etdi. Biskaylik oʻz dushmanining jiddiy avzoyini koʻrib, uning botirlik niyatlarini fahmladi va hujumni oʻziyam undan qolishmay qarshi olishi haqida qasamyod ayladi, yostiqli bagʻriga mahkam bosib, oʻzini uning orqasiga olib, dushmani kutib, joyidan qimir etmay turdi, sababki, xachirini na oʻngga bura olur edi va na soʻlga, axir u jonivor shu qadar behol boʻlib qolgan va buningdek yoqalashmalarga odatlanmagan ediki, bir odim tashlashi ham malol erdi. Shunday qilib, tagʻin bir bora aytsak, Don Kixot qilich koʻtarib, ayyor biskaylikka hujum boshladi, uni ikkiga boʻlmoq uchun bel bogʻladi, biskaylikka kelsak, yostiqli qalqon etib, uning hujum boshlashini kutib, qilichni dast koʻtarib turdi. Bu orada tomoshabinlarning qoʻrqqanidan damlari ichiga tushib ketdi va gʻazab bilan koʻtarilgan bu ikki qilich oxiri qachon tushar ekan, deb qarab turdi. Aravadagi oyim va uning xizmatkorlari tinmay duoi-ibodat qilib, Ispaniya tuprogʻidagi barcha aziz-avliyolarga murojaat etdilar, ular, e xudoyi-xudovando, bizni va otboqarni bu xavfli hodisadan qutqargaysan, deb tilar edilar. Ammo baxtsizlikning borishi shu boʻldiki, hodisamizning avtor shu joyga kelganda jang tasvirini yigʻishtirdi-yu, Don Kixotning yuqorida zikr qilinmish holati – jangdan boʻlak hech nima topolmadim, deb oʻzini oqlaydir. Va lekin kitobning ikkinchi avtor bunga ishonishdan bosh koʻtardi, sababki bunday alomat voqea tamom unutilib ketmagan va lamanchliklarning oqillari bu mashhur botirga oid qoʻlyozmalarni arxiv va kutubxonalarda saqlamaydigan ham qiziqmaydigan boʻlib qolgandirlar. Bu narsaga ishongan ikkinchi avtor bizning bu qiziq hikoyamiz oxirini topishdan umid uzgani yoʻq erur. Darvoqe, marhamatli osmoni falakning yordami bilan bu oxirini topdi. Qanday topgani esa kitobning ikkinchi qismida bayon qilinur.

(Sotvoldi Yoʻldoshev tarjimasini)

UILYAM SHEKSPIR

(1564-1616)

Uilyam Shekspir (William Shakespeare) 1564-yilda Angliyaning Stretford shaharchasida qo'loqsoz kosib Jon Shekspir oilasida dunyoga kelgan.

U dastlabki ma'lumotni «Grammatika maktabi»da olib, lotin tilini o'rganadi va qadimgi Rim shoirlarining asarlarini katta qiziqish bilan o'qiydi. 1587-yili London teatriga ishga kirib, sahna xizmatchisidan rejissyorlikkacha bo'lgan yo'lni bosib o'tgan. Aynan shu davrdan Shekspirning ijodiy faoliyati boshlangan. Dastlab pyesalarni qayta ishlab sahnalashtirish bilan shug'ullangan bo'lsa, keyinroq o'zi dramatik asarlar yoza boshladi va tez orada dramaturg sifatida nom qozondi. 1599-yilda Shekspir «Globus» teatriga qabul qilindi va o'zining eng sara asarlarini ushbu teatrdan sahnalashtirgan. Shekspir merosini olimlar uch davrga bo'lib o'rganadilar. Birinchi davrga adibning 1591-1601-yillarda yozgan «Venera va Adonis» (1593), «Lukretsiya» poemalari (1594), 154 sonet (1609) va tarixiy xronikalari kiradi.

Dramaturgning XVI asr tarixchisi Xolenshadning «Angliya, Shotlandiya va Irlandiya xronikalari»dan olingan ma'lumotlar asosida yozilgan 10 ta dramasi tarixiy xronikalar deb atalgan turkumni tashkil etadi.

Shekspirning «Richard III» (1592), «Genrix IV» (1600), «Genrix V» (1599) tarixiy dramalari xronika janrining yuksak namunalari sanaladi. Shuningdek, Shekspir bu davrda o'zining «Tit Andronik» (1594), «Romeo va Juletta» (1595), «Yuliy Sezar» (1599) fojealarini, «Qiyiq qizning quyilishi» (1594), «Yoz oqshomidagi tush» (1599-1600), «Venetsiyalik savdogar» (1600), «Vindzorlik nozaninlar» (1597), «Yo'q narsadan bir talay g'avg'o» (1598-1599), «Bu sizga yoqadimi?» (1599-1600), «O'n ikkinchi kecha yoki turfa hangomalar» (1600) nomli komediyalarini ham yaratgan.

Adib ijodining ikkinchi davriga uning 1601-1608-yillarda yaratgan mashhur sahna asarlari kiradi. Ular «Hamlet» (1600-1601), «Otello» (1604), «Qirol Lir» (1605-1606), «Makbet» (1606), «Antoniy va Kleopatra» (1607), «Koriolan» (1608), «Afinalik Timon» (1608) fojialaridir.

Shekspir ijodining uchinchi davriga mansub asar «Perikl» (Periclus)

(1608-1612-yillarda yozilgan), «Sembelin» (1609-1610), «Qish ertagi» (1610-1611), «Boʻron» (1611) tragikomedyalari hisoblanadi.

Shekspir asarlari XX asrning 30-40-yillaridan boshlab, taniqli oʻzbek adiblari tomonidan ona tilimizga tarjima qilina boshlangan. Ayniqsa, uning asarlari Gʻ.Gʻulom, M.Shayxzoda, Uygʻun, B.Boyqobilov, J.Kamol tomonidan mahorat bilan oʻzbek tiliga oʻgirilgan.

«HAMLET» tragediyasidan sahnalar

Ishtirok etuvchilar:

Klavdiy – Daniya qiroli.

Hamlet – avvalgi qirolning oʻgʻli, hozirgi qirolning jiyani.

Fortinbras – Norvegiya shahzodasi.

Goratsio – Hamletning doʻsti.

Poloniy – saroy noziri.

Laert – Poloniyning oʻgʻli.

Voltimand, Korneliy, Rozenkrans, Gildenstern – saroy aʼyonlari.

Ozrik. Aslzoda. Ruhoniy.

Marsell, Bernardo – ofitserlar.

Fransisko – askar.

Reynaldo – Poloniyning xizmatkori.

Kapitan.

Angliya elchilari.

Akterlar, ikki masxaraboz – goʻrkov.

Gertruda – Daniya qirolichasi, Hamletning onasi.

Ofeliya – Poloniyning qizi.

Hamlet otasining arvohi.

Voqea Elsinorda boʻlib oʻtadi.

I PARDA

BIRINCHI SAHNA

Elsinor. Qasr oldida maydoncha. Yarim kecha. Fransisko poyloqda turibdi. Soat oʻn ikkini urmoqda. Bernardo uning yoniga kelib qoladi. Fransisko, Bernardo, Marsell va Goratsio soʻzlashib turganlarida marhum qirolning boshdan-oyoq qurollangan arvohi paydo boʻladi.

Beshinchi sahna

Maydonchanning olisroq tomoni. Arvoh va Hamlet kirib keladilar.

Hamlet

Meni qayga sudraysan. Nari bormayman.

Arvoh

Yur orqamdan.

Hamlet

Yuraman.

Arvoh

Vaqt kelib qoldi.

Do'zaxning olovida kuyadigan vaqt.

Meni unda qiynarlar.

Hamlet

Bechora arvoh!

Arvoh

Achinmagin, astoydil menga ishongin,

Va quloq os!

Hamlet

Vazifam – seni tinglamoq.

Arvoh

Hammasini eshitgach, qasos olgaysan.

Hamlet

Nima deding?

Arvoh

Otangning arvohiman men.

Bir muddatga kechalar daydib yurishga,

Kunduzlari do'zaxda kuymoqqa bandman,
Dunyodagi umrimda qilgan gunohlar
Kuyib daf bo'lmaguncha bu davom etar.
Haqqim yo'qdir so'ylashga zindonim sirin,
Yo'qsa ochsam bu haqda senga qissamni,
Har bir so'zdan qotardi vijdoning sening,
Qoning muzlar, ko'zlaring yulduzday o'ynar
Jingalak sochlaring-chi tekislanardi –
Va tikkayib turardi ignalar kabi.
Va lekin abadiyat shunday sadokim –
Dunyoviy quloqlarga yetmog'i mahol.
Sen otangni biron vaqt chin sevgan bo'lsang,
Meni tingla, xo'p tingla, tingla!..

Hamlet

Yo rabbiy!

Arvoh

Meni ablah o'ldirgan. Qasosimni ol.

Hamlet

O'ldirganmi?

Arvoh

Ha, shunday o'ldirishki, bu –
Har turli o'ldirishdan ming marta battar.

Hamlet

Tezroq gapir, toki men xayol kabi tez,
Qanotlanib fikrimning otashi bilan,
O'chga uchay.

Arvoh

Azmingni ko'rib turibman.
So'zlarimdan qonlaring jo'shga kelmasa –
So'zla-chi, kim bo'larding? – «Leta»da, ya'ni

Unutilish daryosi loyida o'sgan –
Baqa to'ni bo'larding beburd va sassiq.
Endi, Hamlet, quloq sol, gap tarqaldiki –
Go'yo meni, bog'chada uxlaganimda
Ilon chaqib o'ldirgan. Daniya ahli
Bu soxta afsonaga aldanib ketdi.
Endi bilgin, ey mening oliyzot o'g'lim,
Ilon – otang qotili – bugun bemalol –
Uning tojin kiyibdir.

Hamlet

A?! Karomatim!
Qotil mening amakim?

ArvoH

Ha.
Qondoshiga nomarddir va past zinokor.
Xulqidagi makkorlik, shirinsuxanlik
Hunarlari shunchalik zo'rki, shu bilan
Malikani ko'ndirib nafsoniyatga
O'zi bilan o'ynashmoq yo'liga soldi.
(Shunday yo'ldan urguvchi hunarga la'nat!)

Bilasanmi, bu qanday tushkunlik, Hamlet!
Nikoh kuni qilingan ahdu paymonda –
Sodiq qolgan u yuksak sevgim o'rniga
Bir yaramas maxluqqa quchoq ochmoqlik.
Bu qanday bir tushkunlik!
Ammo buzuq qancha ham jodu qilmasin –
Sof axloqni buzishga ojiz bo'lganday –
Shahvoniy nafs farishta quchog'ida ham
Bezib gashtu rohatdan, havaslanadi –
Murdor go'shtiga...
Jim bo'l! Mayin shabada esa boshladi,
Sahar yaqin. Kaltaroq qilay qissamni.
Peshindan so'ng bog'chada uxlagan edim,
Birdan sening amaking qo'lida shisha,

La'nati «zahri qotil» shishasin ushlab
 Asta keldi boshimga va u zaharni
 Quydi quloqlarimga. Bu madhish og'u
 Qonga shunday dushmanki, simobdan ham tez
 Tomirlarda chopadi va oqlik tushgan
 Sut singari qonlarni uyutib qo'yar.
 Shunday bo'ldi mening ham holatim u chog',
 Birdan moxov Lazarning⁴⁴ badani kabi
 Qoplab oldi terimni yomon yaralar.
 Olib qo'ydi, xullasi gap uyqumda, ukam –
 Tojimni ham, jonimni ham, malikamni.
 Gunohlarim yetganda avji a'loga,
 Hali tavba-tazarru qilmasdan burun
 Men afv so'rolmayin bobi-rahmatdan.
 Bo'ynim barcha qora amallar bilan
 Jo'natildim maydoni siyosatga tez.
 Oh, bu dahshat, ko'p dahshat, dahshatdir, inon.
 Sen o'zingni otangga o'g'il deb bilsang
 Daniya shohlarining yotoqxonasi –
 O'ynashlarga bo'lmasin bir ishratxona!
 Ammo sening qasosing qancha qizmasin –
 Nomusingni bulg'ama va o'z onangga
 Yomon bir qasd aylama. Uning jazosi –
 Uning xudovandi ham vijdon azobi.
 Xayr endi, qarab ko'r, yaltiroq qurtlar
 Tong chog'in kutgan sayin nursizlanmoqda.
 Xayr endi, alvido, meni unutma.
 (Ketadi)

Hamlet

Ey zamin, ey osmon! Yana kim tinglar?
 Balki do'zax qulog'i? Chidab tur, yurak?
 Oyoqlarim rost turing, aslo bukilmang!
 U dediki – «Unutma!» – seni unutmoq!?!

⁴⁴ Lazar – «Injil» afsonalaridan olingan bir ism. Shekspir davrida moxovlarni «Lazar» deb atashar edi.

Modomiki, kallada yashar xotira –
Modomiki, esim bor, seni unutmam.
Men yodim daftaridan o'chirib tashlab –
Hissiyotning barcha ham nishonalarin,
Go'daklikdan miyaga yozilgan tamom –
Kitoblarning so'zlarin, barcha naqshlarin,
Qissalarning hissasin o'chiray, ammo –
Ammo sening farmoning yagona kitob,
Pokiza kitobdurkim u bo'lar mazmun
Xayolimda yozilgan sahifalarga.
Ey yaramas, past xotin, ey badzot maxluq:
Ey kulgusi shirinu, yuragi qora.
Buni yozib qo'yayin, qani daftarim,
Buni yozib qo'yayki, kulgan odam ham
Kulimsirab ko'p ablah bo'lmog'i mumkin.
Boshqa yurtda mahol-u, Daniyada mumkin.
(Yozadi)
Buni yozdim amakim, endi shiorim:
«Xayr endi, alvido, meni umutma!»
Bunga qasam ichaman.

II PARDA

IKKINCHI SAHNA

Hamlet

Qoldim bir o'zim.
Oh, men qanday yaramas, olchoq bandaman!
Bu qanday gap: o'tkinchi bir aktyor munda –
O'z xayoli to'qigan sezgilariga
Shuurini shunchalik qaram qildikim –
Mengzidan qon uchdi, ko'zi yoshlandi,
Tovushlari bo'g'ildi, butun turishi –
Yuragini qaqshatgan dardlarga oyna,
So'rsangiz: ne uchun shuncha dard, alam?
Gekuba uchun emish!
Gekubaga bu kimdur?

Yo Gekuba bunga kim?
 Ammo bu-chi, noliydi shuncha yurakdan.
 Agar mening dardlarim bo'lsaydi unda
 Ne-ne mudhish to'fonlar yog'dirardi ul?
 Xunob bo'lib zorlangan bo'lardi sahna.
 Uning rolin ko'rganda mot bo'lib darhol
 Begunohlar, kamtarlar ibrat olardi.
 Qulog'lar ham, ko'zlar ham poymol bo'lardi. A – men-chi:
 Ayanch, anqov, maxluqman, daydi, sarsari,
 Uyqu aro yuraman. Bekorchi tanbal.
 Na o'z haqim to'g'roli bir og'iz gap bor,
 Na qirolning qasosi uchun harakat,
 Axir, uni tojidan, uni jonidan
 Ko'p jirkanch nayrang ila ajratdilar-ku!
 Yoki men qo'rqqoqmanmi? Kimda jur'at bor?
 Qani menga shapaloq urmoqchilar?
 Yo berurlar boladay o'git-nasihati?
 Burnimdan ushlaydilar yoki bemalol –
 Meni beburd, yolg'onchi ataydilarimi?
 Kim bu ishga ishqivoz? Dadil so'ylasin?
 Hammasiga xo'p deya tilxat beraman.
 Chunki mening jigarim – kaptar jigari,
 Chunki yo'q jigarimda safroyu zarda.
 Bo'lmasa men bu battol yirtqichni so'yib
 Jasadin quzg'unlarga tashlamasmidim!
 Oh, muttaham, badaxloq! Qonxo'r, yolg'onchi,
 Zino qilib yuruvchi nomard badkirdor!
 Oh, intiqom!
 Qanday eshak ekanman o'zim darvoqe!
 O'ldirilgan otaning farzandi bo'lsam,
 Men-chi, buzuq xotinday hasrat qilaman,
 Yoki dashnom beraman oqsochlar kabi!
 Tfu, la'nat! Uyg'ongin, ey mening zehnim!
 Qaydadur eshitgandim: go'yo o'tmishi
 Qorong'u bo'lgan kishi o'z qilmishiga
 O'xshashlik bir o'yinni tomosha qilsa –

Serpayib o'z aybiga iqrор bo'larkan.
Qotil qancha jim tursa, indamasa ham
Bildirib qo'yar ekan o'z jinoyatin.
Aktyorlarga topshiray tamosho chog'i
Otamning o'limiga o'xshashli biron
Voqia o'ynasinlar amakim uchun.
Amakimdan ko'z olmay qarayman o'zim,
Agar bo'lsa bezovta – u yog'i ma'lum.
Biroq, ko'rgan arvobim balki iblisdur.
Istagan qiyofatga kirolur iblis.
Balki shayton majolsiz holimni bilib,
Meni halok qilgani dasisa qurgan!
Ko'rganimdan ham yaqqol dalillar lozim.
Ular bu yozuvlarda. Endi sahnada
Qirolning vijdoniga quraman tuzoq.
(Ketadi)

III PARDA BIRINCHI SAHNA

Elsinor. Saroyda bir xona. Rozenkrans va Gildenstern qirolga Hamlet bilan qilgan suhbatlari haqida so'zlaydilar. Qirol va Poloniy Hamletni Ofeliya bilan uchrashtirishga qaror qiladilar. Ofeliya kirib keladi.

Poloniy

Bu yoqqa kel Ofeliya.
Kezib turgin. – Hazratim, iltifot qilib,
Bunga berkinmoqlikka tashrif buyuring!
Qizim, bahona uchun shu kitobni ol.
Kitob bilan xilvatda yurish uzrluk –
Bizlardagi yaxshilik: tashqi taqvolik,
Va mo'min qiyofadan iboratdir, bil!
Shunday qilib aldaymiz hatto shaytonni.

Qirol (o'z-o'ziga)

Oh, afsuski, bu gapi uning ko'p to'g'ri!
Bu so'z meni qamchiday savalab oldi,

Axir, mening niqobli qilgan ishlarim –
Bo'yoqlari artilgan buzuq xotinning
Yuzlaridan ming karra battar jirkanch-ku.
Qanday azob!

Poloniy

U kelmoqda, berkinib olaylik, shohim.
(*Qirol ham Poloniy ketadilar. Hamlet kirib keladi*)

Hamlet

Tirik qolmoq yo o'lmoq? Shudir masala!
Qaysi biri bulardan bizga munosib?
Shu dilozor falakning tahqirlariga
Shikoyatsiz-shikvasiz chidab turmoqmi?
Yo'qsa, unga rad-badal berib qo'zg'almoq,
Qurol olib yo yengmoq, yo mahv bo'lmoqmi?
O'lish... unutilish. Masala tomom.
Tanimizga o'ralgan ming-ming tashvishning
Zanjirin ilol-abad uzadi o'lim.
Zotan dilning azamat armoni shu-ku!
O'lmoq – g'aflat tushida uxlamok demak.
Tushlar! Qanday tushlar u? Tushlar emish-a?
Dunyo tuyg'ularidan tikilgan libos
Go'rda yechib olingan bo'lsa, u holda
O'liklar uyqusiga kirarmi tushlar?
Mana, hamma sirlarning hikmati shunda!
Mana, bizning hayotda g'amlarimizning
Muhlatin yildan-yilga cho'zayotgan sir.
Yo'qsa, shu kiborlarning jaholatiga,
Hokimlarning jabriga, soxta kibriga,
Shu munofiq muhitning ayyorligiga,
Biroviga hasrat ham qilolmaslikka,
Muhabbatning xoru zor ezilishiga
Mardaklarning ko'zida har qanday himmat
Anoyilik sanalib toptalishiga,
Butun bu razolatga kim chidardi, kim?

Vaholanki, xanjarning bitta zarbasi
Bu mujmal tugunlarni yechar ko'p oson.
O'limdan so'ng, u yoqda nelar bo'lg'usi?
U qanday bir diyorki, unga borgan ko'p,
Ammo hanuz qaytolgan biron yo'lchi yo'q?
Bu vahima rom etar irodamizni,
Noma'lum bir diyorga qochishdan ko'ra —
Bizga tanish baloga bo'lamiz rozi?..
Yo'qsa tirikchilikning ziri-borida
Holsirab yurmoqlikka kim ko'nardi, kim?
Bas, fikrimiz shu taxlit qo'rqqolashadi,
Va aqlning boshi berk ko'chalarida —
So'lib ketar bizdagi jasorat guli.
Ko'p umidli, qanotli niyatlarimiz
Hadeb, nuqul orqaga siltanib qolib
Barbod bo'layotirlar. Endi bas, yetar! —
Ofeliya! Quvonchim! Gunohlarimga —
O'z duoningda kechirim tila, ey pari!

Ofeliya

Bu o'rtada, shahzodam, sihatlar qalay?

Hamlet

Ko'p tashakkur, juda soz, juda soz, juda.

Ofeliya

Menga siz bir hadya bergan edingiz,
Allaqachondan beri o'shani sizga
Qaytib bermoqchi edim. Mana, olsangiz!

Hamlet

Qo'ying, endi, albatta siz yanglishasiz.
Sizga umrimda sovg'a bergan emasman.

Ofeliya

Yo'q, bergansiz, shahzoda, yaxshi bilasiz.
Har sovg'aga ohangli so'zlardan qo'shib
Sovg'alarning qimmatini oshirgaysiz ham,
Endi o'sha so'zlarning atri qolmabdi,
Qaytib oling bularni. Iffatli qizlar
Bevafolar sovg'asini pisand qilmaslar,
Oling bularni!

Hamlet

A-a-a! Siz iffatli qizmisiz?

Ofeliya

Milord?

Hamlet

Chiroyli ham siz?

Ofeliya

Janobi oliylari nima demoqchilar?

Hamlet

Demoqchimizki, agar siz iffatli va chiroyli bo'lsangiz, sizdagi iffatning sizdagi chiroy bilan hech qanday ishi yo'q.

Ofeliya

Husnga eng yaxshi yo'ldosh iffat emasmi?

Hamlet

Bo'lmasa-chi? Va albatta iffat husni tuzatishga ulgura olmasdan, husn iffatni gunga tiqib qo'yadi. Ilgari buni g'alati gap deb qarashar edilar, hozir bo'lsa bu isbotlangan. Men qachonlardir sizni sevar edim.

Ofeliya

Rostakam, shahzoda men shunga ishonar edim.

Hamlet

Bekorga ishonibsiz! Nadomat chekmagan kishi – batavfiqlik hamma ishi. Men sizni sevgan emasman.

Ofeliya

Demak, yana battar aldanibman.

Hamlet

Sen tarki dunyo qilib monastirga jo'nagin! Bo'lmasa, bolalar tug'ib gunohkorlarni ko'paytirish ne kerak? Men har holda bir nav axloqli kishidurman. Ammo menda ham koyiydigan nuqsonlar shu qadar ko'pki, onam meni bekorga tug'ibdi deb qo'yaman ba'zan! Men juda takabbur, kekchi, xudbin bir kishiman. Mening qabohatlarim fikrlarimdan ko'ra ko'proqdir, ya'ni qabohatlarimni o'ylashga yetarli fikrim, jonlantirishga yetarli xayolim va bajarishga yetarli vaqtim yo'qdir. Menga o'xshagan odamlarning yer bilan ko'k o'rtasida sudralib yurishlari nimaga ham kerak? Biz barchamiz – turgan-bitgan aldoqchilar. Bizning hech qaysimizga ishonma. Yaxshilik bilan monastirga bor. Otang qayerda?

Ofeliya

Uyda, milord.

Hamlet

Bo'lmasa, u o'sha uyining eshiklarini mahkamroq qulflash kerak, toki u faqat o'z uy ichlarinigina ahmoq qilib tursin. Xayr endi.

Ofeliya

Xudovando, o'zing bunga nusrat ber!

Hamlet

Sen agar erga chiqsang, seping la'natlar bo'lur. Agar sen muzday toza va qorday pokiza bo'lsang ham tuhmatlardan qutulolmaysan. Tarki dunyo qilib monastirga bor deyman senga, monastirga! Omon bo'! Juda er qilging kelsa, bir ahmoqni topib teg. Chunki eslik odamlar sizlarning maynabozchiliklaringizni juda yaxshi bilishadi. Tezroq tarki dunyo qill! Kechikma. Xayr endi.

Ofeliya

Ey, yaratganim, bunga shifo ber!

Hamlet

Sizlarning hunarlaringizdan ham xabardorman. Parvardigor sizlarga bir bet bergan bo'lsa, o'z-o'zlaringizga ikkinchi bir betni ham yasab olgansiz. Ichlaringda shunaqalari ham borki, qilmagan balosi, etmagan nayrangi yo'q, ammo so'rasang iffat, ma'sumlik, pokizalikdan lof uradi. Yo'q, buning ketmaydi. Bas endi. Men bu masalada sarson bo'ldim. To'y degan gapga barham. Hozirgacha nikoh o'qitib qolganlar, bittasidan qat'i nazar, salomat bo'lsinlar. Uylanmaganlar esa shu taxlit qolaversinlar. Monastirga bor!

(Ketadi)

Ofeliya

Qanday nozik bir zehn barbod bo'ldi, oh!
Unda bilim, fasohat, mardlik jam edi,
U bizning bayramimiz, umidlar guli,
Odoblarga, zavqlarga ul edi hakam,
U bir ko'zgu edikim, nogahon, afsus –
Sinib bo'ldi chilpora. Tamoman, tamom...
Ammo men-chi? Dunyoda eng nochor xotin.
Qalbimda bor u ichgan ontlardan asal.
Lekin endi qudratli bu aqlu zako
Yorilgan bir jom kabi shikast dirillar,
Uning yigit chehrasin, sevimli yuzin –
Majnunlik ajinlari qoplamish. Yorab!
Qayga ketdi saodat? Oh sho'r nasibam!

(Qirol ham Poloniy qaytib keladilar)

Qirol

Sevgimi? Yo'q, bu emas uni aynitgan.
Garchi uning so'zida yo'qdir silsila,
Lekin, unda jinnilik belgisi ham yo'q.
Undagi hasratlarning qora qo'ynida

O'sib turgan – sevgining gullari emas.
Balki xavfli bir qasddir, bunisi yomon.
Bu baloni men barvaqt qaytarmoq uchun
Mana shunday tadbirni qarorga oldim.
Unmay qolgan bojlarni yig'ib olsin deb –
Tezdan Angliyaga jo'natsam uni.
Balki dengiz havosi, yangi o'lkalar,
Har xil odamlar bilan muloqot, suhbat –
Uni bekor band qilgan og'ir illatni –
Bir karra miyasidan daf qilar tamom.
Qani, ayting, bu bobda fikringiz nima?

Poloniy

Fikrimcha, bu fikringiz ancha o'rinlik.
Lekin, shaxsan fikrimcha – uning illati
Har holda bu shum sevgi balosidandur.
– Shundaymasmi, qizginam? Mayli kerakmas
Takrorlab o'tirmagin Hamlet so'zlarin,
Biz o'zimiz eshitdik. – Endi hazratim,
Ixtiyor o'zingizda. Maslahat shuki,
Tomosha ado bo'lgach Malika o'zi
Hamlet bilan xilvatda birpas ko'rishsa,
Xo'b desangiz – gaplarin poylab eshitay.
Malika ham Hamletdan sir ololmasa, –
Amr sizdan. Jo'nating Angliyaga,
Yo qamab qo'ying biron tegishli joyga.

Qirol

Baayni shunday bo'lgay! Mabodo jinni –
Oliymaqom zot bo'lsa, unga joy – zindon.
(Ketadi)

(M.Shayxzoda tarjiması)

SONETLAR

* * *

Kim qulay soatda tug'ilgan ekan,
Shuhratu davlatdan baland dimog'i.
Menga iltifotni tole kim qilgan,
Menga muhabbatdir baxtlar bulog'i.

Shahzoda mahrami, bekning ulfati,
Vallomat lufidan sharob ichadi,
Qachonkim, oftob botib ketadi,
Kungaboqarning ham zari uchadi.

Zafarlar erkasi mashhur sarkarda,
Oxiri urushda yengilsa bir kun,
Butun xizmatlari puch bo'lar birdan,
Uning shum qismati sokinlik, surgun,
Mening unvonimga yo'q zavol kuni:
Sevdimu, sevaman, sevarlar meni.

* * *

Dunyodan, falakdan bo'lsam darg'azab,
Boshimga kelganda falokat qator,
Men garang va loqayd samoga qarab,
Yalinaman, ammo bu hech qilmas kor.

Sho'rlik qismatimdan nuqul noliyman,
San'atda, ijodda sovrinlar olgan,
Elning arzandasi umidga to'lgan
Baxtlilar o'rniida bo'lsaydim, deyman.

Shu damda bexosdan kelasan yodga,
O'zim sustligimni qarg'ayman paqqos,
Bo'ysunmay falakka va samovotga,
Ruhim to'rg'ay kabi qiladi parvoz.

Sening sevging bilan, xotirang bilan
Dunyo shohlarining baridan zo'rman.

Birov rosa maqtanadi nasabi bilan,
 Birov boylik, birov mulki, bisoti bilan,
 Birov kuchi, birov temir asabi bilan,
 Birov lochin, iskovich it va oti bilan.

Odamlarda har xil havas, ishqibozlik bor,
 Ammo har kim uchun faqat bittasi afzal.
 Men bir narsa bilan bo'ldim g'oyat baxtiyor,
 Faqat o'sha taqdirimni qila oldi hal.

Sening sevging qimmatroqdir javohirlardan,
 Qadriroq erur shohlar toju taxtidan.
 Go'zalroqdir zarbof libos, oltinu zardan,
 Yoqimliroq ovchilarning omad baxtidan.

Ha, istasang hammasini olishing mumkin,
 Meni mangu gadolikka solishing mumkin.

(Uyg'un tarjiması)

Fe'lingda pinhonki nohaqlik, yolg'on,
 Oqlamoqqa majbur qilmog'ing bekor.
 Undan ko'ra sindir kuchni kuch bilan,
 Makr ila sen meni etna yarador.

O'zgani sev, ammo uchrashgan zamon
 Ko'zlaringni mendan olib qochma hech.
 Ishqing saqlaguvchi ko'ksim beqalqon
 Kipriklaring garchi yalang'och qilich.

Ko'zlaring qudrati o'zingga ayon,
 Mendan nigohingni uzib, oqibat –
 O'zgalarning ko'ksin olarsan nishon,
 Ki menga ko'rsatmoq bo'larsan shafqat.

O, shafqatingni qo'y! Nigohing mayli
 O'ldirsa o'ldirsın ishqim tufayli.

(Yusuf Shomansur tarjiması)

**JAHON ADABIYOTI TARIXI (G'ARBIY YEVROPA)
BO'YICHA TEST SAVOLLARI**

1. «Antik adabiyot» deganda qaysi adabiyot tushuniladi?

- A. Qadimgi hind adabiyoti
- B. Qadimgi Misr adabiyoti
- C. Xitoy adabiyoti
- D. Qadimgi Yunon va Rim adabiyoti

2. Qaysi qatorda faqat qadimgi Yunon mifologiyasidagi ma'budlar keltirilgan?

- A. Esxil, Agamemnon, Poseydon
- B. Edip, Zevs, Artemida
- C. Zevs, Aid, Gelios
- D. Germes, Afina, Sapfo

3. «To'maris», «Shiroq» singari qadimgi qahramonlarimiz haqidagi ma'lumotlar qaysi antik davr mutafakkirlarining asarlarida keltirilgan?

- A. Hesiod, Sofokl
- B. Gerodot, Polien
- C. Esxil, Plutarx
- D. Fukdid, Arastu

4. Qadimgi Yunon lirikasining atoqli vakili va ixtiro qilgan turli-tuman vaznlari monodik lirikani yuksak san'atkorlik cho'qqisiga ko'targan shoir?

- A. Sapfo
- B. Anakreont
- C. Alkey
- D. Arxilox

5. «Adabiy faoliyatini juda erta boshlagan va 20 yoshga yetar-yetmas komediyanavislar musobaqasida ikkinchi o'rinni egallagan. Faoliyati davomida yaratgan qirqdan ortiq komediyalaridan 11 tasi u yoki bu darajada saqlanib qolgan». Ushbu ma'lumotlar qaysi

ijodkorga taalluqli?

- A. Plavt
- B. Aristofan
- C. Kratin
- D. Evpolid

6. «Tragediya» so'zining asl ma'nosi nima?

- A. Masxarabozlar qo'shig'i
- B. Motam kuyi
- C. Taka qo'shig'i
- D. Baxshi qo'shig'i

7. Homerning qaysi qahramoni tovonidan yaralanib halok bo'ladi?

- A. Agamemnon.
- B. Menelay.
- C. Axilles
- D. Hektor

8. Kim o'ninchi yili Ilionning ishg'ol qilinishini bashorat qilgan?

- A. Odissey
- B. Laert
- C. Eney
- D. Kalxas

9. «Metamorfozalar» dostonida tasvirlangan, birinchi bo'lib parvoz qilgan ota-bolalar kimlar?

- A. Lay va Edip
- B. Dedal va Ikar
- C. Prometey va Devkalion
- D. Priam va Paris

10. Goratsiy «Epodlar» to'plamining 14-qasidasida Rimni nimga o'xshatadi?

- A. Katta kemaga
- B. Katta qushga

- C. Uchqur tulporga
- D. Mehribon ota-onaga

11. Goratsiyning «Nomalar» asariga antik dunyoda qanday nom berilgan?

- A. «Sevgi ilmi»
- V. «Siyosat ilmi»
- S. «She'riyat ilmi»
- D. «Tarbiya ilmi»

**12. Mis haykallar quyilar bukungidan nozikroq,
Bukungidan nozikroq naqsh o'yilar marmarga.
Adolat minbarida zo'rroq so'zlar aytilar,
Osmon harakatini solajaklar pargarga,
Ko'rsaturlar falakda yulduzlarning joyini,
Sen ey, ellarga hokim bo'lmoqqa qodir rumiy.**

Vergiliyning Rim istiqboliga bag'ishlangan yuqoridagi misralari uning qaysi asaridan olingan?

- A. «Bukolikalar»
- B. «Georgikalar»
- C. «Epodlar»
- D. «Eneida»

13. Qaysi qatorda faqat ritsarlik she'riyati janrlari ko'rsatilgan?

- A. roman, drama, kansona
- B. alba, kansona, sirventa
- C. alba, kansona, avliyonoma
- D. avliyonoma, fablio, sirventa

14. Ritsarlik romanlarining Britan turkumiga kiruvchi asarni belgilang.

- A. «Okassen va Nikolet»
- B. «Tulki haqida roman»
- C. «Eney haqida roman»
- D. «Tristan va Izolda»

15. Ritsarlik romanlari nechta turkumga bo'linadi?

- A. 2 ta
- B. 4 ta
- C. 3 ta
- D. 5 ta

16. XII asrdagi Vizantiya va Sharq bilan savdo-sotiqning rivojiga va shaharlar mavqeining oshuvi qaysi adabiyot rivojiga turtki bo'ldi?

- A. Ritsarlik adabiyoti
- B. Shahar adabiyoti
- C. Klerikal adabiyot
- D. Uyg'onish adabiyoti

17. O'rta asrlar adabiyotida axloqiy xarakterdagi dramatik asar qanday nomlangan?

- A. moralite
- B. mirakl
- C. fars
- D. misteriya

18. Yevropa o'rta asrlar qahramonlik eposining ilk namunasi?

- A. «Beovulf» dostoni
- B. «Roland haqida qo'shiq»
- C. «Sid haqida qo'shiq»
- D. «Nibelunglar haqida qo'shiq»

19. «Beovulf» dostoni qahramoni jangda kimni yengadi?

- A. Qirol Xrotgarni
- B. Dahshatli dengiz maxluqi Grendelni
- C. Kainni
- D. Jangchi Xigelakni

20. «Roland haqida qo'shiq» dostoniga qaysi real voqea asos bo'lgan?

- A. 778-yili Pireney tog'larida Karl arergardining tor-mor etilishi

- B. 1100-yilgi Ispaniya va Fransiya qo'shinlarining jangi
- C. 956-yili Alp tog'larida Britan armiyasining mag'lubiyati
- D. Ronseval darasidagi Ganelonning xoinligi

21. Qirol Artur haqidagi o'rta asr ritsarlik romanlari kim tomonidan to'plangan?

- A. Tomas Melori
- B. Kekston
- C. Peyre Vidal
- D. Valter fon der Fogelveyde

22. Qirol Artur birinchi jangida kimga qarshi kurashdi?

- A. Qirol Lotga qarshi
- B. Merlinga qarshi
- C. Qirol Karadosga qarshi
- D. Qirollarga qarshi

23. Qirol Artur haqidagi romanda po'lat sandon ostidagi qilichga oltin harflar bilan nima deb yozilgan edi?

- A. «Kimda kim ushbu qilichni sandon ostidan chiqara olsa, g'olib bo'ladi»
- B. «Kimda kim ushbu qilichni sandon ostidan chiqara olsa, malikaga uylanadi»
- C. «Kimda kim ushbu qilichni sandon ostidan chiqara olsa, barcha ingliz yerlariga qirol bo'ladi»
- D. «Kimda kim ushbu qilichni sandon ostidan chiqara olsa, Angliyani sehr-jodudan xalos qiladi»

24. Dantening «Yangi hayot» to'plami kimga bag'ishlangan?

- A. Lauraga
- B. Krimxildaga
- C. Beatrichega
- D. Panelopaga

25. Petrarkaning qaysi asari Vergiliyning «Eneida» dostoniga taqlidan yozilgan?

- A. «Afrika»
- B. «Osiyo»
- C. «Rim»
- D. «Gannibal»

26. Yaratilishiga 1532-yilda nashr etilgan ulkan odamlar haqidagi kitob sabab bo'lgan asar nomi?

- A. «Gulliverning sayohatlari»
- B. «Xaptameron»
- C. «Vasiyat»
- D. «Gargantyua va Pantagryuel»

27. Keyingi davrlar fransuz adabiyotiga, xususan, Molyer va Lafonten ijodiga katta ta'sir o'tkazgan asar qaysi?

- A. «Roland jangnomasi»
- B. Rable. «Gargantyua va Pantagryuel»
- C. Rasin. «Fedra»
- D. M. Navvorskaya. «Xaptameron»

28. Shekspirning tarixiy xronikalar turkumidagi dramalarining yaratilishiga asos bo'lgan manba?

- A. Yu. Sezarning «Gall urushi xronikalari» asari
- B. Xolinshedning «Angliya, Shotlandiya va Irlandiya xronikalari» asari
- C. Gerodotning «Tarix» asari
- D. Shekspir yashagan davrdagi tarixiy voqealar

29. Qaysi qatorda Shekspir tragediyalarini o'zbek tiliga mahorat bilan o'g'irgan tarjimonlar ko'rsatilgan?

- A. G'.G'ulom, M.Shayxzoda, J.Kamol
- B. Uyg'un, E.Vohidov, A.Oripov
- C. B.Boyqobilov, A.Muxtor, H.Sharipov
- D. Oybek, H.Olimjon, Q.Mirmuhamedov

30. «Zamona shunday: so'qirlarni tentak yetaklar». Ushbu so'zlar Shekspirning qaysi asaridan olingan?

- A. «Yuliy Sezar» – Sezar
- B. «Otello» – Yago
- C. «Qirol Lir» – Gloster
- D. «Romeo va Juletta» – Romeo

31. «Qirol Lir» tragediyasida nechta syujet liniyasi birlashtirilgan?

- A. 1 ta
- B. 3 ta
- C. 4 ta
- D. 2 ta

32. «Dekameron»ning asosiy hikoyachilari kim?

- A. Muallifning o'zi
- B. 3 qiz va 7 yigit
- C. 3 yigit va 7 qiz
- D. Xalq

33. «Dekameron»da asar voqealari nimadan boshlanadi?

- A. Shaharda vaboning tarqalishidan
- B. Yigit va qizlarning sayohatidan
- C. Yigit va qizlarning hikoyaxonligidan
- D. Urush voqealari bilan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Алимухаммедов Н. Антик адабиёт тарихи. –Т., 1980.
2. Тронский Н. История античной литературы. –М., 1980.
3. Қаюмов О. Чет эл адабиёти. –Т.: «Ўқитувчи», 1987.
4. Борисова И.Ф., Эрматов Б.С. Ўрта асрлар Фарбий Оврупа адабиётлари равнақининг замонавий концепциялари. –Т.: «Университет», 1994.
5. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Фарб. –Т.: «Ўзбекистон», 1997.
6. Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. –Т.: «Фан», 1978.
7. Куронов Д., Раҳмонов Б. Фарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. –Т.: «Фан», 2008.
8. Каримов Ш. Немис адабиёти тарихи. –Т.: «Мумтоз сўз», 2010.
9. Саидов У. Европа маърифатчилиги ва миллий уйғониш. –Т.: «Академия», 2004.
- 10. Антик адабиётдан хрестоматия. Рим адабиёти / Ойбек. МАТ, XV том. –Т.: «Фан», 1980.
11. Жаҳон адабиёти тарихи. ЎУМ, ЎЗМУ. 2011. Ўзбек филологияси факультети кутубхонаси.
12. Ш.Норматова. Жаҳон адабиёти. –Т.: «Маънавият», 2008.
13. Йўлдошев С. ва б. Қадимги ва Ўрта асрлар Фарбий Европа фалсафаси. –Т., 2003.
14. Хўжаев С. Немис адабиёти тарихи. «Фаргона», 2004.
15. Болтабоев Ҳ., Маҳмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. 1-жилд: Қадимги давр. –Т.: «Мумтоз сўз», 2012.
16. Толстой Л. Шекспир ва драма тўғрисида/ Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. –Т.: «Маънавият», 2010.

BADIIY ADABIYOTLAR

1. Кун Н. Қадимги Юнон афсона ва ривоятлари. Самарқанд: «Зарафшон», 2005.
2. Ҳомер. Илиада. –Т.: Ф.Фулом ном. адаб. ва санъ. нашр. 1998.
3. Ҳомер. Одиссея // «Жаҳон адабиёти», 2001, № 8.
4. Эзоп. Масаллар. –Т.: «Академинашр», 2011.
5. Эсхил. Занжирбанд Прометей. –Т.: «Адабиёт ва санъат», 1976.

6. Софокл. Шох Эдип. –Т.: «Адабиёт ва санъат», 1979.
7. Плутарх. Сайланма. –Т.: «Янги аср авлоди», 2006.
8. Данте. Илохий комедия. –Т.: «Адабиёт ва санъат», 1975.
9. Боккаччо Ж. Декамерон. –Т.: «Адабиёт ва санъат», 1978.
10. Шекспир. Танланган асарлар. Беш жилдлик. 1-жилд. –Т., 2008.
11. Гюнтер де Бройн. Тристан ва Изолда. –Т.: «Ўзбекистон», 1994.
12. Шекспир. Сайланма. 3-жилд. –Т., 2008.
13. Д.Дефо. Робинзон Крузонинг ҳаёти ва ажойиб саргузаштлари. –Т.: «Янги аср авлоди», 2013.
14. Ф.Рабле. Гаргантюа ва Пантагрюэл. –Т.: «Ёш гвардия», 1970.
15. Гафур Гулом. Мукаммал асарлар тўплами. IX том. –Т.: «Фан», 1988.
16. Ж.Свифт. Фаройиб саргузаштлар. –Т.: «Юлдузча», 1988.
17. Сапфо. Алкей. Анакреонт. Шейрлар// «Жаҳон адабиёти», 2005. № 6.
- 18. Сенека. «Нома I», «Нома II», «Нома VII»// «Жаҳон адабиёти», 2005. № 11.
- 19. Сенека. «Нома XXXI» // «Жаҳон адабиёти», 2006. № 7.
- 20. Кай Валерий Катулл. «Лесбияга», «Чумчуқнинг ўлимига»// «Жаҳон адабиёти», 2013. № 1.
21. Шекспир сонетлари. // «Жаҳон адабиёти», 2013. № 8.
22. Шекспир. «Ҳамлет»// «Жаҳон адабиёти», 2013. № 10.
23. Англия шейрияти. Халқ балладалари. «Кузгун учар кузгун томон...», «Робин Гуд шерифни қандай меҳмон қилгани ҳақида», «Эшикни ёп, кампир!»// «Жаҳон адабиёти», 2014. № 5.
24. www. literatura. uz

Ilmiy-uslubiy nashr

Abdug'opir QOSIMOV, Sidiq XO'JAYEV

**JAHON ADABIYOTI:
ANTIK DAVRDAN XVII ASRGACHA
(o'quv-uslubiy qo'llanma)**

Muharrir:

Hayotjon Boyboboyev

Tex. muharrir:

Nazirjon Hoshimov

Dizayner:

Sotvoldi Hasanov

Nashriyot litsenziyasi: A.I.№ 162. 2009-yil 14-avgust.

Terishga berildi: 10.05.2016-y. Bosishga ruxsat etildi: 10.06.2016-y.

Bichimi: 60x84_{1/16} Nashriyot bosma tabog'i: 14,5. Shartli bosma tabog'i: 14,75. Journal garniturası. Ofset usulida bosildi.

Adadi: 200 dona. Buyurtma №:183.

Bahosi kelishilgan narxda.

«FARG'ONA» nashriyoti.

150114. Farg'ona shahri, Sohibqiron Temur ko'chasi,
28-uy.

«PRINT LINE GROUP» XK bosmaxonasi.

100097. Toshkent shahri, Bunyodkor shohko'chasi, 44-uy.

Abdug'opir QOSIMOV

1967-yili Farg'ona viloyati Yoz'yovon tumanida tug'ulgan. Farg'ona davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori. G'arb adabiyoti va qiyosiy adabiyotshunoslik bo'yicha mutaxassis. 5 ta o'quv-uslubiy qo'llanma, shu jumladan, S.Xo'jayev bilan hammualliflikda «XX asr chet el adabiyoti tarixi» (2003-yil), «XX asr g'arb adabiyotidan amaliy mashg'ulotlar» (2011-yil) nomli o'quv qo'llanmalar muallifi. Muallif immonidan hozirga qadar 60 dan ortiq ilmiy-uslubiy maqolalar e'lon qilingan.

Sidiq XO'JAYEV

1960-yili Farg'ona shahrida tug'ulgan. Farg'ona davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi. Ko'p yillardan buyon talabalarga «Jahon adabiyoti» fanidan saboq berib keladi. 20 dan ortiq ilmiy-uslubiy maqolalar, 4 ta o'quv-uslubiy qo'llanma, shu jumladan, A.Qosimov bilan hammualliflikda «XX asr chet el adabiyoti tarixi» (2003-yil), «XX asr g'arb adabiyotidan amaliy mashg'ulotlar» (2011-yil) nomli o'quv qo'llanmalar muallifi. F.Kafka hikoyatlaridan namunalarni, Borxesning «Bobil kutubxonasi» hikoyasini o'zbek tiliga tarjima qilgan.

ISBN 978-9943-980-70-9

9 789943 980709